

BIRKAS

*Svensk folkhögskola
i Estland*

1920—1943

KUSTBON NR 1 • 1971

BIRKAS

BIRKAS

SVENSK FOLKHÖGSKOLA

I ESTLAND

1920—1943

Svensk folkhögskola i Estland

1920—1943

KUSTBON NR 1 · 1971

BIRKAS

Svensk folkhögskola i Estland

1920—1943

KUSTBON NR 1 • 1971

SVENSKA ODLINGENS VÄNNER

Denna jubileumsskrift utsändes till Kustbons samtliga prenumeranter och ingår som nr 1 i årgång 28.

Skriften kan även erhållas separat genom hänvändelse till
Kustbons expedition: Eknäsvägen 2
112 64 Stockholm

ANSVARIG UTGIVARE: HUGO MICKELIN
REDAKTÖR: EDVIN LAGMAN

© Kulturföreningen Svenska Odlingens Vänner

Tryckt hos Bröderna Lagerström AB
Stockholm 1971

Förord

Den 6 november 1920 öppnade Birkas folkhögskola sina portar för den estlandssvenska ungdomen. Under de år — t.o.m. 1943 — då den verkade, spelade den en central roll i estlandssvenskarnas kulturella liv. I föreliggande minnesskrift tecknas bakgrunden till och omständigheterna kring skolans tillkomst, dess syften, verksamhet, motgångar och framgångar samt den sär-egna miljö, som ockupationerna skapade under skolans sista verksamhetsår. Det stora ämnet "Birkas" har inte kunnat behandlas uttömmande på föreliggande begränsade antal sidor, men bidragen i denna skrift söker belysa skolans arbete och roll såväl utifrån som inifrån.

Innehåll

- 7 ELMAR NYMAN: En högre skola för Estlands svenskar
- 69 KALEB ANDERSSON: Då Birkas blev folkhögskola
- 85 PER SÖDERBÄCK: Minnen från en folkhögskola i försking-
ringen — Birkas
- 163 FRIDOLF ISBERG: Birkas folkhög- och lantmannaskola
under tiden 1939—1943

ELMAR NYMAN

En högre skola för Estlands svenskar

Birkas i sommarskrud.

Nuckö folkhög-, hushålls- och lantmannaskola — det var skolans första benämning — öppnades den 6 november 1920. Speciella omständigheter samverkade till att öppnandet kunde ske denna höst. Regeringen upplät Birkas herrgårdsbyggnad, Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet hade ställt ekonomisk hjälp i utsikt, några rikssvenska pedagoger med seminarielärare Kaleb Andersson från Uppsala i spetsen

åtog sig uppgiften att organisera och igångsätta skolarbetet, estlandssvenskarnas bildningsförening Svenska Odlingens Vänner, främst dess Nuckö-avdelning, ställde sig bakom de praktiska arrangemangen etc. Väsentligt var också att *tanken* på en sådan skola nu hunnit mogna. I själva verket hade "en högre skola för Estlands svenskar" förberetts sedan sekelskiftet.

Denna uppsats vill bl.a. visa hur tanken på en folkhögskola växte fram och äntligen kunde realiseras. För perspektiven bakåt redogöres i avsnittet "Den långa förhistorien". Uppsatsens syfte är emellertid också att översiktligt beskriva vissa sidor av Birkas verksamhet — dess målsättning, inriktning, lärarekrytering och invecklade finansiering. Dessa frågor behandlas i det andra huvudavsnittet "Birkas i funktion".

Utrymmet tillåter ingen större utförlighet. Vissa avsnitt kan för övrigt inte ges någon grundligare behandling därför att relevant källmaterial saknas. Ur kantor Johan Nymanns dagboksanteckningar, en hittills i Birkas-sammanhang icke utnyttjad källa, har åtskilliga nya fakta kunnat inhämtas till undersökningens första avsnitt. För den senare delen har tidskriften *Kustbon* varit den främsta källan. Den har kompletterats med olika rikssvenska tidningar och tidskrifter, svenskt riksdagstryck och protokoll från Estlandsutskottet av Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet.

I

DEN LÅNGA FÖRHISTORIEN

Den som vill kartlägga Birkas tillkomst ställs inför en rad frågor. När uppstår tanken på en högre skola för svenskarna i Estland? Vilka är de personer som söker *väcka* estlandssvenskarna till nationellt medvetande, därmed banande väg för folkhögskolan? Har initiativtagarna en klart uttalad målsättning? Har de något alternativ att erbjuda i stället för en fristående utbildningsanstalt? Vilka är de främsta hindren för tankens realiserande? Vilken roll spelar den samtidigt pågående nationella väckelserörelsen bland esterna? I vilken utsträck-

Från Nuckö ca 1905. Första raden från vänster: klockaren Johan Nymann, folkskolläraren Joel Nyman. Andra raden: kyrkoherde E. Maass i mitten, omgiven t.h. av fru Maass och t.v. av missionär T. E. Thorén. — Delförstoring ur ett större gruppfoto taget av fotografen Tawast utanför Nuckö prästgård.

ning engagerar sig stamfränderna i Sverige för den estlands-svenska bildningsfrågan?

”Det nationella uppvaknandet” — om man nu kan använda en så anspråksfull term när man talar om svenskarna i Östersjöprovinserna — kan inte fixeras i tiden. Det är fråga om en successiv utveckling mot större självmedvetenhet under några decennier från sekelskiftet och framåt. Längre nog är det två män, som företräder den svenska nationella rörelsen i Estland (och Livland), nuckölärarna Johan Nymann (f. 1859)

och Hans Pöhl (f. 1876). Deras namn nämns här ofta, vilket inte betyder att de skulle varit ensamma i den kulturella kampen. De framstår emellertid som idégivare, initiativtagare och kontaktskapare. Undan för undan kommer dock nya krafter till — lärare, präster, tjänstemän, ideellt sinnade lantbrukare.

Nymann-Pöhls "idépolitiska program", som dock aldrig kom på pränt, utstakades strax före sekelskiftet. Det gick ut på "att ena svenskarna (i Ryssland), att få dem att känna stolthet över sitt språk och sin nationalitet, att utveckla deras andliga och materiella ting". (J. N:s dagbok.) Man frågar sig hur ett så nationellt inriktat program skulle kunna realiseras under en epok då modersmålsundervisningen var helt undanträngd och inte ens fick bedrivas på lågstadiet i skolorna, då stor restriktivitet iaktogs vid beviljande av tillstånd för kurser och föredrag i allmänbildande ämnen och endast ett fåtal opolitiska sammanslutningar tolererades.

Från mitten av 1800-talet gick i Estland skolans hela målsättning ut på att befrämja den *ryska* kulturpolitiken. Den centrala ryska folkskolinspektionen hade bl.a. till uppgift att noga tillse, att russificeringssträvandena inte saboterades av nationellt sinnade lärare. Slavofilerna hade vidare i censurmyndigheten ett mycket verksamt medel i kampen mot nationalitetsrörelserna. Genom sina regionalt utplacerade censorer utövade denna myndighet i S:t Petersburg en i det närmaste total kontroll över det tryckta ordet — oavsett om produkten tillkommit inom landet eller importerats utifrån — liksom över all privat korrespondens. Ingen vågade prenumerera på s.k. reaktionära tidningar utifrån eller uppriktigt skildra samhällsförhållandena i brevkorrespondens med omvärlden. Det som blev förborgat för censorerna skulle sannolikt uppdagas av tsarens allestädes närvarande hemliga polis. De flesta föredrog att iaktta stor försiktighet. Det var lätt att bli av med ett offentligt ämbete eller på annat sätt drabbas av onåd. Tanken på Sibirien hade en kraftigt dämpande effekt på eventuella sanningssägare. Vad denna minutiösa kontroll innebar av andlig isolering för exempelvis Estlands svenskar, som var beroende

av kontakter med moderlandet Sverige, säger sig självt. Ofta kunde en hel månads tidningar från Sverige och Finland samlas hos vederbörande censor, innan de vidarebefordrades till adressaterna. Den finlandssvenska tidningen Nya Pressen utblev ofta helt, knappast något att förvåna sig över eftersom den skapades av kretsen kring den kände språkforskaren och ledaren för den svenska nationella rörelsen i Finland, professor A. O. Freudenthal (en man som bl.a. undersökte de estlandssvenska dialekterna under 1870- och 1880-talet). Nuckö-lärarna hade utan tvivel åtskilligt att hämta ur denna tidning av nationalpolitiskt tänkande. (Nymann som varit en trogen prenumerant på Nya Pressen kom att sakna detta organ mycket, då det år 1900 indrogs av Bobrikoff, den fruktade ryske generalguvernören i Finland. Tidningen började åter utkomma först 1906.)

Inrättandet av ett läsebibliotek för estlandssvenskarna låg dock kanske inom möjligheternas gräns — i Ryssland hade trots den stränga censuren en stark utveckling ägt rum inom folkbiblioteksväsendet sedan mitten av 1800-talet. Ett väl utrustat bibliotek skulle till en del kunna kompensera bortfallet av modersmålsundervisningen i skolorna, skapa kontakter med stamfränderna i Sverige och — förhoppningsvis — *underlätta inträttandet av en högre skola* när tiden var inne. Genom sina kunskaper om Sverige och personliga kontakter med åtskilliga rikssvenskar kände Nymann och Pöhl rätt väl till den omfattande sockenbiblioteks-rörelsen där. I 1842 års svenska folkskolestadga hette det att bibliotek borde inrättas "för underhållande av de i skolan förvärvade kunskaper och synnerligen för befrämjandet av en sann kristelig bildning". Efter ingående överläggningar beslöt de båda lärarna vårvintern 1900 att försöka få i gång ett lånebibliotek på Nuckö.

Det var emellertid ovisst om myndigheterna skulle ge dem tillstånd att inrätta ett sådant. Det återstod också att skaffa lämpliga böcker.

Härvid anlände oväntad hjälp. Jakob Blees från Höbring, som

sedan ett tiotal år befann sig i Sverige och nu var teologie studerande i Uppsala, hade sommaren 1900 en rikssvensk studiekamrat med sig hem, Gideon Danell. Danell ville närmare utforska Nuckömålet som han genom Blees och framförallt genom finlandssvenska forskares uppteckningar (Freudenthal-Vendell) redan skaffat sig grundläggande insikter i. Den kontakt mellan Danell, Johan Nymann och Hans Pöhl som knöts denna sommar övergick i ett livslångt förbund, som för Gideon Danells del kom att omfatta hela den estlandssvenska folkliga kulturen. Danell — och även Jakob Blees, som efter avslutade studier stannade i Sverige — sökte vid återkomsten till Uppsala sprida information om de bortglömda landsmännen på Estlands kuster och öar, främst med det målet i sikte att skaffa böcker till ett läsebibliotek på Nuckö.

Stärkta av sommarens överläggningar vågade Nymann och Pöhl själva vända sig till den rikssvenska allmänheten. Ett upprop i dagspressen i februari 1901 om bidrag till ett svenskt bibliotek på Nuckö var inspirerat av ett brev från Hans Pöhl till en uppsalaakademiker Meurling. Några dagar senare publicerade Aftonbladet i Stockholm en artikel av Johan Nymann om estlandssvenskarnas bildningssituation och om behovet av svenskspråkig litteratur. Detta hade till följd att biblioteksfrågan vad bokanskaffning beträffade såg ut att lösas. För första gången diskuterades på allvar i Sverige den svenska folkstammens problem i Östersjöländerna. En relativt omfattande korrespondens kom i gång mellan rikssvenskar och i första hand Nymann och Pöhl.

När nu intresset för Nuckö-biblioteket var väckt även i Sverige, vågade initiativtagarna kalla till ett första möte i frågan. Det hölls i april 1901 i Klockargården på Nuckö, där Nymann var lärare. Inledarna framhöll för de församlade — lärare och andra representanter från de närliggande byarna — att syftet med biblioteksaktionen var ”att bevara svenskt mål och svensk nationalitet i Ryssland”, en deklaration som knappast någon estlandssvensk dittills vågat göra offentligt.

Att frågan om böckers anskaffande var den minst intrikata

stod snart klart. Självaste guvernören började intressera sig för företaget och beordrade hösten 1901 polisen att avkräva de båda initiativtagarna personuppgifter och tillhålla dem att ofördröjligen insända stadgeförslag över bibliotekets syfte och organisation till myndigheterna. Det blev Johan Nymanns uppgift att upprätta detta förslag och att formulera ansökningshandlingen. "Hela 15 paragrafer som måste avfattas på korrektaste ryska." (Vissa anvisningar om hur de borde formuleras hade J. N. fått av kommunalsekreteraren i Oru kommun.)

Nyåret 1902 kom det efterlängtade beskedet från guvernören. Johan Nymann och Hans Pöhl tilläts att gemensamt öppna ett bibliotek på Nuckö, men på ett villkor: ingen bok fick utlånas förrän bokförteckningen överlämnats till den lokale folkskoleinspektören och godkänts av denne. Nymann skyndade sig till Hapsal med en lista på ca 200 böcker, och en ny period av väntan började.

Någon månad senare kom besked från Hapsal att kuratorn i Riga, dvs. Östersjöguvernementens högsta skolmyndighet, måste tillfrågas i saken. Och kuratorn tog god tid på sig. Visserligen lånade Nymann, som var bibliotekarie, under tiden ut böcker till pålitliga personer, men han tog därmed stora risker. Den ryske folkskoleinspektören anade att olovlig utlåningsverksamhet pågick men kunde inte få direkta belägg för sina misstankar. (Han passade dock för säkerhets skull på att trakassera nuckölärarna när han inspekterade deras skolor.)

För att få igång den *legal* utlåningsverksamheten nödgades Nuckö-biblioteket inköpa en del ryska och estniska böcker, som var upptagna i statens officiella bokförteckning för lånebibliotek. Alla de *svenska* böckerna måste "officiellt" hållas undangömda "såsom icke tillstadda". Situationen blev ohållbarare allt eftersom nya boksändningar anlände, från Evangeliska Fosterlandsstiftelsen, Studentföreningen Verdandi i Uppsala och andra organisationer och från enskilda. Läsning i smyg skulle underlättas om böckerna spreds på flera depåer. Det lilla bokbeståndet fördelades alltså på Klockargården, som var huvudbibliotek, Österby, Paschlep, Höbring och Roslep.

Nuckö nykterhetsförenings styrelse 1904. Sittande från vänster: Johan Nymann, Hans Pöhl, Joel Nyman. Stående från vänster: Alexander Blee, Johan Magnusson, Johan Wiksten. — Fotot hade beställts av tidskriften Blå Bandet, organ för Sveriges blåbandsförening.

Nymann och Pöhl hade tidigare haft planer på att utge en svensk kalender till spridande av kunskaper och samhörighetskänsla i svenskbygden. De sattes nu i verket. Till allmän överraskning passerade manuskriptet till kalendern/årsboken censuren, och den första årgången kunde spridas bland den svenska allmänheten i början av 1903. Utgivarna var djupt skeptiska beträffande företagets livskraft — föga anade de att 40 årgångar av kalendern skulle utkomma.

Men problemet med det svenska lånebiblioteket kvarstod. Kanske det kunde lösas vid instiftandet av en nykterhetsförening med kulturellt syfte? Sådana föreningar föreföll ju vara tolererade i Ryssland. Esterna hade alltsedan 1889 vetat att utnyttja dem för sina kultursträvanden. I nykterhetsföreningarna samlades lärare och andra kulturellt intresserade, även icke-absolutister, till föredrag, fester, auktioner, konserter. Och vad som var väsentligt — några av dessa nykterhetsföreningar hade fått tillstånd att bedriva bokutlåning. Biblioteksivrarna på Nuckö visste också att nykterhetsföreningarnas bibliotek inte sorterade under skolmyndigheterna utan direkt under den centrala censurmyndigheten, dvs. närmast under inrikesministeriet i S:t Petersburg. Om man lyckades utverka tillstånd för en nykterhetsförening på Nuckö, skulle man kanske också kunna öppna ett bibliotek i dess regi. (De hittills hopsamlade böckerna kunde i så fall överlåtas på nykterhetsföreningens bibliotek och de svenska böckerna äntligen få komma till användning — om nu censorerna godkände dem.) Kunde sedan nykterhetsföreningen bidra till sundare alkoholvanor bland svenskarna, vore ytterligare något positivt vunnet. Projektet inrymde åtskilliga frågetecken men var värt att prövas, när nu lånebiblioteksfrågan tycktes ha fastnat i skolbyråkratins kvarn.

Ungefär samtidigt som den första årgången *Kalender eller Almanack* kom ut, avsändes till guvernören i Reval (5/1 1903) ansökan om tillstånd att starta en nykterhetsförening på Nuckö. Som förlaga till stadgeförslaget hade man använt den i Hapsal verksamma nykterhetsföreningen Kunglas stadgar.

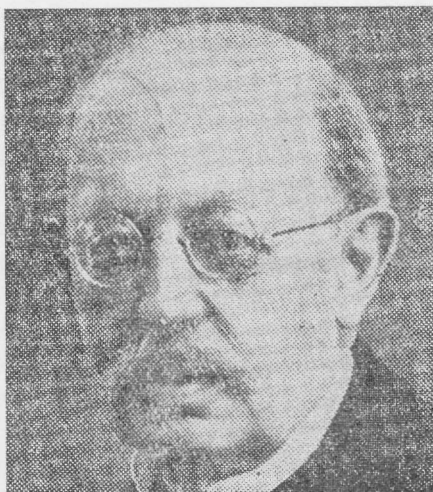

Hans Pöhl och Johan Nymann fick vid arbetet med stadgarna verksamt bistånd av den senares son Joel Nyman, också han vid denna tidpunkt lärare på Nuckö.

Lång väntan på svar följde. Ett sådant kom äntligen i juni 1903, men det var föga uppmuntrande. Det insända stadgeförslaget måste grundligt omarbetas enligt givna anvisningar och på nytt översändas till guvernören. Nucköborna ålades dessutom att följa den *moderata* nykterhetsinriktningen, inte den absolutistiska, en föreskrift som visade sig bli till klar nackdel för nykterhetsrörelsen på Nuckö.

Efter ett års väntan, vid jultid 1903, kom tillståndet för Nuckö nykterhetsförening. Guvernören hade tydligen låtit vidarebefordra ärendet till högre instans — papperet var under-tecknat av den ryske inrikesministern. Ansträngningarna att lösa biblioteksfrågan på Nuckö hade sålunda helt plötsligt givit estlandssvenskarna deras *första förening* (bortsett från de sång- och musiksällskap som funnits långt tidigare) och därmed skapat en liten plattform för bildnings spridande. Annandag jul 1903 hölls konstituerande möte på Nuckö klockargård. Den första styrelsen i Nuckö nykterhetsförening fick följande sammansättning: Hans Pöhl, president, Joel Nyman, sekreterare, Johan Nymann, kassör, Johan Wiksten, vice president, Alexander Blees, vice kassör, samt Johan Magnusson.

Nykterhetsföreningen visade sig snart ha ett stort egenvärde. Visserligen blev anslutningen rätt klen eftersom många var skeptiskt inställda till moderationslinjen, men deltagarna blev kraftigt aktiverade. Mötena förlade man till olika orter för att skapa kontakter och samhörighetskänsla. Liksom i de estniska nykterhetsföreningarna diskuterades allmänbildningsfrågor och nationella problem. Mycket uppskattade var de s.k. brevaftnarna, då brev och postkort från medlemmar tillhörande nykterhetsrörelsen i Sverige lästes upp. "Dimbilder" (skioptikon) visades vid nykterhetsföreningens samkväm. Ofta anlätades Johan Wikstens sångkör för programinslag, och ordföranden Hans Pöhl startade en liten "violinkör" som skulle underhålla vid de månatliga samkvämen och genom framträ-

Professor Vilhelm Lundström.

danden i andra sammanhang skaffa pengar till biblioteket.

Uppkomsten av den estlandssvenska nykterhetsföreningen hälsades med glädje av de rikssvenska nykterhetsvännerna. Korrespondensen utvidgades, nya kontakter skapades. Många svenska böcker och tidskrifter fann vägen till Nuckö bibliotek. Svenskt nykterhetsfolk översände också kontanta bidrag.

Och biblioteket som skulle öppnas i nykterhetsföreningens regi? Man hade även nu varit för blåögt optimistisk. När Johan Nymann under hösten 1904 ivrigt väntade på tillstånd att få börja låna ut de svenska böckerna, kallades han plötsligt till distriktpolisen i Hapsal för att lämna redogörelse för vad som fanns i Nuckö bibliotek. Han anklagades för att i boksamlingen inrymma olovliga böcker, ”ja rentav riksfientliga”. Polisen påstod sig också väl känna till att man ur Nuckö bibliotek lånade ut dessa böcker till allmänheten. Nymann framhöll att de böcker som nämndes inte inskaffats för läsebiblioteket utan av honom och Hans Pöhl skänkts till Nuckö nykterhetsförening, och att ingen av böckerna ”vore fördärlig för samhället”. Nymanns argumentation gjorde inget in-

tryck på polisen, som behöll bibliotekskatalogen "för vidare granskning". Först den 10 april 1905 återlämnades den. Den hade då varit både i Reval och S:t Petersburg. Det besked som åtföljde katalogen löd helt lakoniskt: de svenska böckerna är inte tillåtna i läsebiblioteket och får heller inte användas av nykterhetsföreningen!

Fem år hade nu gått sedan biblioteksfrågan på Nuckö väckts och allttjämt fanns ingen lösning i sikte. Under tiden hade bokbeståndet växt mycket snabbt tack vare effektiv propaganda i Sverige. Bibliotekarien antecknar resignerat i sin dagbok: "2000 böcker hopsamlade med otroliga ansträngningar — men ingen användning för dem". Det rådde alltså stiltje på biblioteksfronten. Tillkomsten av nykterhetsföreningen hade snarare komplicerat än underlättat frågans lösning.

När det var som motigast för de estlandssvenska bildningsivrarna, började saker hända i det stora ryska riket. För att dämpa de oerhörda folkjäsningarna, som tilltagit i samband med Rysslands nederlag mot Japan, nödgades kejsaren utfärda det s.k. oktobermanifestet 1905, vari Rysslands folk utlovades ej endast samvetsfrihet och en utvidgad rösträtt till duman (riksdagen) utan också yttrande-, tryck- och föreningsfrihet. "Det är nästan otroligt, men sant i alla fall", kommenterar Johan Nymann händelsen. "Ryssland har med ett slag försatts i samma förhållanden som Västeuropa!" Han liksom miljoner andra medborgare i imperiet var övertygad om att manifestet skulle få vittgående följder för minoriteterna i tsarens rike.

Hans Pöhl, som hösten 1904 flyttat till guvernementshuvudstaden Reval för att tillträda klockarbefattningen i den svenska församlingen och förestå sjömanshuset, kom nu ut till Nuckö och Rickul för att hålla *politiska* (!) möten. Han understöddes livligt av sin kollega Joel Nyman medan den gamle vännen Johan Nymann fann Pöhls anföranden "tämligen rödfärgade". Borta var för en tid enigheten mellan dessa tre som lett det begynnande estlandssvenska kulturarbetet. Meningskiljaktigheterna rörde så centrala ting som inställningen till

adelsmän, ämbetsmän, storstreckar, den närmaste tidens skolplanering etc. Johan Nymann betecknar sig själv som "frisinnad". Han säger sig ha blivit illa till mods när han märkt sina vänners "socialrevolutionära" tendenser. Han vill agera försiktigt och framförallt vad gäller skolfrågorna inte förhastiga sig.

Vad skolprojektets innehåll beträffar tycks svenskarna bortsett från skiljaktigheter i detaljer ha anslutit sig till det program som lanserades av det estniska Framstegspartiet, som nu startats under ledning av Jaan Tõnisson, den framstående publicisten och nationalisten. Det betydde bl.a. att också svenskarna — naturligt nog — ville hejda förryskningspolitiken och införa elevernas modersmål som undervisningsspråk i skolorna. Ryska språket borde få förekomma endast från och med tredje årskursen. Tõnisson ivrade också för yrkesutbildning och för inrättande av lantbruksskolor. Kurser på modersmålet, handarbetskurser, navigationsskolor och andra yrkesinriktade skolor stod på hans program ända sedan 1890-talet. Han hade också länge propagerat för inrättande av nykterhetsföreningar och intog själv en ledande ställning i nykterhetsrörelsen.

Johan Nymann hade i slutet av 1905 i sin dagbok klagat över nedstämdhet. Han hade av sina vänner blivit kallad godsägarvän därför att han varnat och manat till försiktighet. Under 1906 kunde han konstatera att hans bedömning varit realistisk. Knappt hade de liberala vindarna börjat blåsa på allvar, förrän reaktionen på nytt tog vid. Många av dem som varit för frispråkiga under höstmånaderna 1905 förpassades till Sibiren eller bestraffades på annat sätt. Även Joel Nyman kände maran brinna under fötterna. Hösten 1906 flyttade han över till Sverige och Tärna folkhögskola, vilket fick betydelse för det fortsatta arbetet för den estlandssvenska folkhögskolan. Han återvände 1907 då stämningen i Ryssland blivit något lugnare.

Oktobermanifestet hade haft det goda med sig att utlåningen av svenska böcker inte längre behövde ske i det för-

Klockargården, Nuckö. — Här inrymdes "Nuckö folkbibliotek".

dolda. För övrigt fick de estlandssvenska bildningsivrarna under 1906 pruta av på tempot. När de politiska förhållandena följande år stabiliserades återstod för dem att söka komma underfund med hur mycket som ännu fanns kvar av manifestets löften.

Estlandssvenskarna hade fått bevittna hur snabba tyskar och ester varit i vändningarna. Redan i slutet av 1905 grundade tyskarna Deutscher Bildungsverein in Estland. Den följdes raskt av andra liknande föreningar såväl i Estland som Livland. Hösten 1905 hade i hela Baltikum inte funnits en enda tysk skola, varken offentlig eller privat, året därpå utbreddes sig ett helt nät av tyska skolor. Som huvudmän för dessa privata skolor, som inte åtnjöt statsbidrag, inträdde ridder-

skapet och de nyinrättade föreningarna. I första hand sysslade dessa med skolfrågor och kulturella frågor men också med socialt arbete. Det nationella momentet underströks mycket kraftigt.

Även esterna hade efter oktobermanifestets tillkomst lyckats starta en del privata skolor, för vilka lokala bildningsföreningar (Haridusseltsid) utgjorde huvudmännen. Av stor betydelse för de estniska bildningssträvandena blev den 1907 skapade centralorganisationen Eesti Kirjanduse Selts (Estniska Litteratursällskapet), i mycket också den en skapelse av Jaan Tõnisson. Denna organisation följde ett allmänt hållet program: folkbildningens höjande, utgivande av skrifter och deras distribution, grundande av skolor, anordnande av sammanträden och kurser, upplysningsverksamhet för folkhälsans höjande, konstens befrämjande etc. Den lyckades vinna stor anslutning bland samtida estniska intellektuella. Det kan nämnas att Jaan Tõnisson vid samma tidpunkt också propagerade för införandet av den nordiska folkhögskolan i Estland. Allt detta måste ha varit högintressant stoff för svenskbygdens kulturarbetare.

Den 4 januari 1907 hade kyrkoherde Edvard Maass och klockaren Johan Nymann ett ingående samtal på Nuckö prästgård rörande bildandet av "en svensk skolförening", vars syfte skulle vara "att i framtiden få en högre svensk skola" inrättad för svenskar i Estland. Skolan skulle hjälpa till "att bevara svensk nationalitet och befordra svensk bildning". I slutet av månaden togs frågan upp på nytt. Denna gång hade Maass även inviterat godsägare von Nocks från Paschleps herrgård. Kanske ville kyrkoherden förekomma eventuellt missnöje med projektet från de alltjämt mycket inflytelserika godsägarna. von Nocks kan också ha adjungerats för att han satt inne med kunskaper om hur de tyska bildningsföreningarna i landet fungerade. De tre sammanträdande enades om att omedelbart utarbeta stadgar för en "kristlig förening för svenskarna i Ryssland". Syftet med föreningen preciserades och fick ungefär följande ordalydelse: Föreningen skall samla och ingjuta i svenskarna en nationell känsla och kärlek till modersmålet,

verka på olika näringsområden och helst inrätta en högre skola för lantbruk. Arbetet med stadgarna pågick till sent in på natten och fortsatte ett par dagar senare. Det bråskade nämligen. Ett allmänt möte hade utlysts till den 1 februari på prästgården, vid vilket idén till en central bildningsförening för svenskarna i Ryssland skulle framläggas jämte stadgeförelslag. Initiativtagarna handlade med berömvärd snabbhet.

Informationsmötet eller *konferensen*, som sammanträdet den 1 februari kallades, hade lockat ett förhållandevis stort antal representanter från flera svenskorter. I sitt hälsningsanförande framhöll kyrkoherde Maass, värden på stället, att märkliga saker inträffat i Ryssland såväl på det politiska, sociala och ekonomiska som på det religiösa området. Även för svenskarna vore nu tiden mogen att skrida till handling. På grund av sin fåtalighet kunde svenskarna i Ryssland knappast tänkas utöva någon politisk verksamhet, men det gavs ju andra områden där mycket kunde uträttas. Framförallt gällde det nu, menade Maass, att väcka svenskarna till nationellt självmedvetande. Vilken olycka vore det inte om ”de gudomliga gåvorna”, folkets språk och nationella egenart, skulle gå förloerade. Även på det ekonomiska och hygieniska området var svenskarnas situation bedrövlig — ”till stor del till följd av okunnighet”. Vad kunde göras? Framförallt fordrades ”öppnandet av läroanstalter”. Och ansvaret för dessa bildningsanstalter borde åvila en svenskarnas egen *upplysningsförening*, vars uppgift skulle vara ”att understödja och befrämja på kristlig sedlig grundval bildning och kultur bland svenskarna samt att vidmakthålla bland dem det svenska språket och den svenska egenarten”. Målet kunde nås bl.a. ”genom grundande och understödjande av skolor, inrättande av bibliotek, spridning av goda böcker och tidskrifter samt liknande företag”. Maass, som också fungerade som mötesordförande, presenterade efter sitt anförande det av initiativtagarna utarbetade stadgeförelslaget där föreningens grundsatser närmare precisades. Debatten blev ”tämligen hetsig”, då deltagarna inte kunde enas om vare sig föreningens syfte eller dess namn.

Några ansåg att den nya bildningsföreningen inte borde utöva någon religiös verksamhet. Det borde överlåtas till den missionsförening som följande dag skulle bildas vid ett konstituerande möte i Paschlep. Maass och Nymann ville att den planerade missionsföreningen skulle ingå som en avdelning av bildningsföreningen. Även namnfrågan diskuterades länge. Maass ville kalla föreningen Det svensk-kristliga förbundet i Ryssland, Johan Nymann föreslog Svenska Förbundet i Ryssland och Hans Pöhl, mötets sekreterare, varianten Svenska Folkförbundet i Ryssland. Kyrkoherde Melin förordade Svenska Odlingens Vänner. Ytterligare förslag framlades men förkastades. Beslut kunde inte fattas i någon vital fråga och en stadgekommité tillsattes med uppgift att omformulera målsättningen och lösa namnfrågan.

Inte heller följande dags sammanträde skapade någon enighet i det ena eller andra avseendet. Mötet ajournerades för obestämd tid framåt. Johan Nymann fortsatte att fila på enskilda paragrafer i stadgeförslaget, för övrigt låg projektet nere.

När stadgekommittén i april på nytt samlades kom striden främst att stå mellan kyrkoherdarna Maass och Gustafsson. Den förre ville i stadgarna "nödvändigt ha in kristlig och religiös verksamhet tillika med upplysning". Gustafsson ville se den nya föreningen som "ett upplysningssällskap" eller helst som "en skolförening". Det visade sig att majoriteten i kommittén delade Gustafssons uppfattning. Maass' och Nymanns ursprungliga förslag att föreningen skulle "vinnlägga sig om att höja religiositet, moral och bildning" genom att bl.a. grunda och understödja kristliga skolor, sociala institutioner, kristligt-sedliga föreningar etc. ströks och ersattes med den mera allmänt hållna formuleringen: "Föreningens ändamål är att verka för bildning och kultur bland den svenska befolkningen i Estland." Det kristliga och sociala momentet upptogs alltså inte, men kommittén var enig om att den nya föreningen normmässigt skulle anses vila på kristlig grundval. Att det var en bildningsförening man närmast ville inrätta kom också till

*Rektor Gideon Danell (1902)
Foto A. Dahlgren, Upsala.*

synes i dess namn — Svenska Odlingens Vänner — ett för- eningsnamn som redan förekom i Finland. Förslagsställaren kyrkoherde Melin var symptomatiskt nog finlandssvensk liksom kyrkoherde Gustafsson. (Maass var balttysk och hade först genom Johan Nymann lärt sig svenska språket.) Även målsättningen för estlandssvenskarnas bildningsförening hade av allt att döma finlandssvenska förebilder. Redan 1882 hade finlandssvenskarna med kejsarens tillstånd stiftat föreningen Svenska Folkskolans Vänner. Denna förenings uppgift var just bl.a. att inrätta skolor och bibliotek bland landets svenska be- folkning, anordna föredrag, utgiva populära skrifter, eller kort sagt att med "lämpliga medel" sprida bildning.

När man nu fått ett namn på föreningen och formulerat dess syfte återstod att inhämta myndigheternas godkännande. Visserligen var det andliga klimatet fortfarande bättre än före 1905 års manifest men registreringen av en ny förening, även om dess syfte var rent kulturellt, var ingalunda en rutinsak. Guvernementsförvaltningen ställde sig liksom tidigare ytterst skeptisk till svenskarnas förehavanden. Man gjorde en mängd

invändningar, föreslog ändringar, ville ha förklaringar. Flera gånger måste ansökningen göras om och paragrafer omarbetas. Ett och ett halvt år senare, den 13 oktober 1908, lät dåvarande guvernören Korostowitz meddela att föreningen Svenska Odlingens Vänner i Estland införts i registret över föreningar och förbund i Ryssland.

Det konstituerande sammanträdet kunde äntligen hållas den 6 februari 1909. Denna gång var Bysholms lilla herrgård på Nuckö mötesplats. Redaktionskommittén redogjorde för sina svårigheter med myndigheterna och meddelade att planerna på att föreningen skulle omfatta alla i Ryssland boende svenskar hade måst överges. Verksamheten måste begränsas till de i guvernementet Estland boende svenskarna och kunde alltså inte omfatta landsmännen på Runö och i Ukraina.

Representanter från de flesta av svenskbygderna hade mött upp för att utse funktionärer till detta nya gemensamma organ för andlig och materiell förkovran bland estlandssvenskarna. Mötet beslöt att inrätta lokalföreningar med egna styrelser på Nuckö, Ormsö, Rågöarna och i Reval. Samtliga lokalavdelningars styrelseledamöter ingick i föreningens styrelse, som bestod av 19 medlemmar inalles. Tre styrelsemedlemmar i Revals lokalavdelning, ordföranden Gustafsson, sekreteraren Pöhl och kassören Gahlnbäck, skulle samtidigt forma föreningens arbetsutskott, som därmed i realiteten blev ett slags centralstyrelse med Gustafsson som ordförande.

Hur lyckades Svenska Odlingens Vänner förverkliga stiftarnas intentioner? Kunde föreningen genom sin verksamhet ”väcka det slumrande nationella självmedvetandet”, ”höja den andliga och materiella nivån” och ”sanera de hygieniska förhållandena”? Det vore naturligtvis orimligt att begära ett snabbt förverkligande av detta program. Även under mycket gynnsamma förhållanden med ypperliga personella och materiella resurser skulle det säkert ha behövts årtionden innan estlandssvenskarna uppnådde rikssvensk standard. Men nu saknade de estlandssvenska föregångsmännen allt utom tillförsikt, och denna skulle nog ha räckt till en hel del om inte de

ständigt skuggrädda myndigheterna hindrat en gynnsam utveckling. Redan i maj 1909, således kort efter starten, måste ordföranden i Nuckö lokalavdelning kyrkoherde Maass tillstå att föga kunnat uträttas till följd av myndigheternas inställning. Samma dystra reflexion möter även vid senare tillfällen. Tilläggas kan att svenskarnas bildningsförening hade tillkommit i elfte timmen. Redan 1910 förbjöds instiftandet av nya bildningsförbund. Likaså stryptes nykterhetsrörelsens verksamhet, då nykterhetskongresser blev förbjudna.

Svenska Odlingens Vänner fortsatte sin verksamhet så gott det gick enligt de punkter i programmet som kan sammanfattas i nyckelorden: jordbruket, bildningen, nationaliteten.

I gränabygden Korkis, där svenskheten hotades, inrättade föreningen 1909 en privatskola. Samma år påbörjades genom föreningens försorg svenska språkkurser i Reval och 1917 regelrätt folkskoleundervisning. Odensholmborna kunde åter öppna sin skola och fick småningom medel till att bygga ett nytt skolhus. Aftonkurser i allmänbildande ämnen ordnades bl.a. på Ormsö för dem som genomgått den obligatoriska skolan. På Nuckö, där läskunnigheten enligt föreningens bedömning "sedan länge var god", koncentrerade man sig i stället på "behovet av jordbrukets höjande". Föreningen anställde en jordbruksinstruktör och inköpte ett hemman som skulle förvandlas till ett mönsterjordbruk. Ett andelsmejeri inrättades, försöksgårdar utsågs på olika orter, en tjurförening grundades etc. I planerna ingick också att utnyttja vissa lokaler inom fastigheten för föreläsningverksamhet och olika kurser.

Det stod också från början klart för Svenska Odlingens Vänner att de estlandssvenska lärarna var i behov av vidareutbildning, om de skulle kunna lära sina elever en acceptabel högsvenska. Unga estlandssvenskar rekommenderades att söka sig till folkhögskolor eller andra fortbildningskurser i Sverige och Finland. De estlandssvenskar som själva genomgått folkhögskolekurser i Sverige — Joel Nyman, Rudolf Timmerman och några andra — var pådrivare. Särskilt framstod Joel Nyman alltmer som föreningens PR-man och främste folkhög-

skoleivrare. Han skrev bl.a. många artiklar om svenskbygdens bildningsproblem, som publicerades i den rikssvenska pressen.

När Svenska Odlingens Vänner efter några års verksamhet stod inför möjligheten att få igång ett slags ambulering folkhögskola (kurser, föredrag, studiecirkelverksamhet etc.), kom dråpslaget. De ryska myndigheterna, som länge betraktat verksamheten med djupt ogillande, beslagtogs strax före jul 1913 arbetsutskottets protokoll och handlingar i Reval, dock utan att formellt förbjuda verksamheten. Innan estlandssvenskarna egentligen hunnit fatta åtgärdens innebörd utbröt det första världskriget och allt kulturellt liv förlamades. Många kulturarbetare mobiliserades, krigscensuren var obeveklig, allmänna möten otänkbara. Inom Svenska Odlingens Vänner ledning befarade man att svenskarna skulle få röna samma behandling som tyskarna, vilkas föreningar förbjudits och berövats alla tillgångar. Så blev för svenskarnas del formellt inte fallet, men skillnaden var i praktiken liten: all nationell eller kulturell verksamhet måste upphöra, ryskan blev åter såväl ämbetspråk som undervisningspråk i skolorna.

Den ryska marsrevolutionen 1917 öppnar nya perspektiv för de nationella minoriteterna. Estlandssvenskarna handlar snabbt — uppvaktar bl.a. centralregeringen i Petrograd i autonomifrågan och bildar i slutet av mars 1917 ett politiskt parti, Svenska Folkförbundet. Hans Pöhl är den ledande kraften inom detta första — och enda — estlandssvenska politiska parti. Sammanslutningens uppgift anges vara "att samla estlandssvenskarna och kämpa för deras politiska, medborgerliga, kulturella och andra vitala intressen". Pöhl blir också ledamot av den estniska lantdagen, den estniska självstyrelsens ledande organ. (Senare då Estland lyckats frigöra sig från det ryska väldet ingick Pöhl under en kortare tid som svensk folkminister i den temporära estniska regeringen 1918—19. Likaså kom han att representera svenskarna såväl i den konstituerande församlingen 1919—20 som i den estniska riksdagen under vissa perioder av 1920-talet.)

Genom Svenska Folkförbundet och Hans Pöhl hade estlands-

svenskarna sålunda äntligen fått vissa möjligheter att i avgörande instanser bevaka sina nationella intressen. Svenska Folkförbundet kompletterade Svenska Odlingens Vänner. Mellan de båda organisationerna rådde också full personalunion så länge Folkförbundet bestod, dvs. till 1935, då alla politiska sammanslutningar i Estland på regeringens befallning likviderades.

Vad händer i folkhögskolefrågan sedan Estland proklamerat sin självständighet den 24 februari 1918? Den allmänna deklARATIONEN om nationaliteternas likaberättigande aktiverar alla minoriteter i landet inklusive estlandssvenskarna. I tidskriften *Kustbon*, det av Svenska Folkförbundet 1918 startade organet för Estlands svenskar, får det nationella tänkandet nu blomma ut. Det är framförallt Joel Nyman som tar till orda i nationalitetsfrågan. Han påvisar hur den nya situationen med *estniskan* som landets huvudspråk gör läget särskilt allvarligt för svenska språket. Risken för svensk övergång till det estniska lägret är nu mycket större än när ryskan och tyskan var de dominerande språken och estniskan ett minoritetsspråk. Man måste i nationalitetsfrågan lära av esterna samtidigt som man tar upp kampen mot det estniska inflytandet. Och man måste ha något att erbjuda de svenska ungdomarna om man skall kunna hindra dem från att helt acceptera den estniska kulturen. Folkhögskoletanken måste därför nu *omedelbart* realiseras. Även läraren Nikolaus Blees, fr.o.m. 1919 svensk folksekreterare, gör uppmärksammade inlägg i frågan. Svenska Folkförbundet väddar till de svenska valmännen att helhjärtat sluta upp kring Folkförbundets kandidater, så att de i de politiska organen skall kunna sätta styrka bakom sina krav i de utomordentligt viktiga skolfrågorna.

Estlandssvenskarnas vänner i Sverige och Finland följer med största uppmärksamhet den intensifierade skoldebatten i Estland. Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet förklarar sig beredd att såväl ekonomiskt som moraliskt stödja igångsättandet av en folkhögskola och eventuellt ett högre läroverk. Från Sverige kommer också under 1919 utförliga

redogörelser för den svenska folkhögskolans inriktning och organisation. Även från det svenska Finland lämnas motsvarande information (genom rektorerna Uno Stadius och Einar Spjut). Finlandssvenskarna hade lång erfarenhet av skolformen. Deras första folkhögskola inrättades redan 1889 i Borgå.

Det återstod egentligen bara att fatta ett formellt beslut om folkhögskolans inrättande och tidpunkten för dess öppnande samt att utse en huvudman. Dessa punkter diskuterades vid jultiden 1919, f.a. inom Svenska Odlingens Vänners styrelse, som nu åter börjat fungera. Vid föreningens tioårsjubileum, som hölls på Nuckö prästgård den 2 januari 1920, beslöts att Svenska Odlingens Vänner skulle vara huvudman. Mötet bestämde vidare att folkhögskolan skulle förläggas till Nuckö och stå under omedelbart överinseende av styrelsen för Nuckö lokalavdelning av Svenska Odlingens Vänner. Om inga oförutsedda hinder inträffade borde skolan kunna börja sin verksamhet någon gång under hösten 1920.

En nationell rörelse uppstår bland svenskarna i Estland omkring sekelskiftet. Den springer fram under trycket från russificeringen. Nuckölärarna Johan Nymann och Hans Pöhl står till en början i spetsen för de olika aktionerna. Snart får de bistånd av kolleger — Joel Nyman, Rudolf Timmerman, Nikolaus Blees och andra — och de svenska församlingarnas präster (Maass, Melin, Gustafsson, Sevelius). Något utformat idéprogram kan de knappast sägas ha haft. Det nationella momentet understrykes dock mycket starkt liksom det religiösa. Förebilder har de i den samtida estniska nationalitetsrörelsen, framförallt sådan den kommer till uttryck hos Jaan Tõnison och hans Framstegsparti, och även i de tyska bildningsföreningarna. Sannolikt är också att den finlandssvenska nationalitetsrörelsen spelat in. Svenska Pressen (det organ som stod A. O. Freudentahl närmast) lästes bevisligen av såväl Nymann som Pöhl och andra nucköbor.

En högre skola som skulle kunna höja bildningen och sprida de nationella idéerna bland svenskarna i Ryssland är under rådande politiska förhållanden inte att tänka på och får tills vidare förbli en önskedröm. Man får med andra medel söka tjäna samma syfte. Ett bibliotek som startas på Nuckö 1902 blir i realiteten en halvmesyr, då tillstånd inte lämnas till utlåning av svenska böcker. En svensk almanacka söker sig ut i svenskbygden från nyåret 1903, en nykterhetsförening på Nuckö börjar sin verksamhet från slutet av 1903.

1905 års revolution öppnar nya möjligheter till nationell självverksamhet. Kontrollen över den tryckta litteraturen slappnar något, öppnandet av privatskolor med undervisning på modersmålet möter inget större motstånd från myndigheterna. Ester och tyskar skyndar sig att utnyttja denna omständighet, tiden att handla är inne även för den svenska befolkningen i Östersjöprovinserna. Tanken på en bildningsförening med syftet att bl.a. starta en högre skola konkretiseras vid överläggningar i början av 1907. Resultatet blir den 1908 registrerade bildningsföreningen Svenska Odlingens Vänner i Estland, den första gemensamma organisationen för alla i guvernementet Estland boende svenskar. Den nya bildningsföreningen lyckas inrätta några privata svenska folkskolor men möter oanade svårigheter — politiska, ekonomiska, personella — när den vill skapa en högre skola. I stället får man nöja sig med att anordna föreläsningar, ett slags studiecirkelverksamhet, regelrätta kurser — främst jordbrukskurser — som man hoppas skall leda över till en permanent högre skola.

Mellankommande krig och revolutioner gör att denna tanke kan förverkligas först hösten 1920. Sannolikt skulle visionen om den högre skolan inte ens då ha kunnat bli verklighet om inte flera faktorer positivt samverkat under åren efter världskrigets slut: den estniska fristaten proklamerades och minoriteternas rättigheter underströks särskilt i såväl självständighetsdeklarationen som i temporära författningar, svenskarna fick representation i landets regering och i den lagstiftande församlingen, kurs- och föredragsverksamheten hade givit nöd-

vändiga erfarenheter, rikssvenskarnas intresse väcktes för landsmännen i öster — främst tack vare Gideon Danells, Vilhelm Lundströms och tidigare nämnda estlandssvenskars informationsverksamhet i Sverige.

II

BIRKAS I FUNKTION

Den skola som estlandssvenskarna kämpat för i två årtionden är äntligen en realitet. Vilken är dess målsättning och konkreta inriktning, vilka dess organisatoriska förebilder? Hur ordnas dess finansiering? Vilken roll spelar olika myndigheter och finansärer i styrningsprocessen? Hur rekryteras lärarna och hur blir det med elevtillströmningen? Dessa frågor belyses i föreliggande kapitel.

Målsättningen

Något dokument som klart fixerar de syften för vilka Birkas arbetade har inte stått att finna — och torde för övrigt aldrig ha existerat. Man får gå till de allmänna uttalanden i Kustbon som gjordes av männen bakom skolans tillkomst och Birkas lärare för att få en uppfattning om dess målsättning.

Vissa mål hålles alltid i sikte men betonas olika starkt vid olika tidpunkter. Framförallt sättes svenskheten högt. Svenska språket, svensk kultur, svenska seder måste bevaras. Modersmålet ”skall rätt förvaltas” och får icke förskingras (Emil Adalberth). Birkas skall vara en samlingspunkt för var och en ”som tänker och känner svenskt” (Pelle Byström). Citaten skulle kunna mångfaldigas ur liknande uttalanden av estlandssvenskar såväl som rikssvenskar och finlandssvenskar.

Att Birkas-kretsen hängav sig åt nationellt tänkande kan inte förvåna. Den följde härvid de intentioner som skolans stiftare haft och den tradition som utbildats inom den nordiska folkhögskolan, främst den danska. Denna var i högsta grad nationell — den hade ju tagit upp kampen mot den tyska

*Folksekreterare Nikolaus Blees
Foto M. Öömann, Reval.*

kulturen. Estlandssvenskarna hade samma problem: de såg sig hotade av de kulturellt överlägsna esterna. Många av den rikssvenska folkhögskolans föregångsmän hade också framhållit att folkhögskolans främsta syfte var att sprida god fosterländsk bildning bland den stora massan, att genom upplysning väcka det svenska folket till aktning för sin egen nationalitet.

Först och främst ville emellertid Birkas ge svensk ungdom i republiken Estland en högre allmänbildning. Det fanns mycket att reparera. Modersmålet hade i flera generationer fått stryka på foten för ryskan. Den obligatoriska skolan hade dessutom omfattat endast tre år. "Svenskarna måste spotta i nävarna och lära av /de/ estniska grannarna" (Joel Nyman). Folkhögskolan på Nuckö måste bl.a. hjälpa estlandssvenskarna att bli "ett kulturellt föredöme för landets övriga befolkning" (Vilhelm Lundström i Allsvensk Samling, mars 1920). De unga måste lära sig "att skriva och läsa ordentligt på sitt modersmål" som försumrats så länge, eftersom "folkskolorna av flera

skäl stått så lågt” (Kaleb Andersson). Också Nathan Söderblom, som 1921 och 1922 besökte Estland och då även kom i nära kontakt med estlandssvenskarna, ansåg att Birkas hade en stor uppgift att fylla för landets svenska befolkning. Estererna hade gjort väldiga framsteg på folkbildningens område och det gällde för svenskarna att hämta in försprånget.

Alla är överens om att Birkas uppgift skall vara att ”höja” den allmänna kunskapsnivån hos eleverna, men meningarna är klart delade när frågan kommer till en avvägning mellan teoretiska och rent praktiska kunskaper. På denna punkt hade det alltid stått strid i Birkasdebatten. Ännu på 1930-talet, då man fått både en obligatorisk 6-klassig folkskola och det länge efterlängtrade svenska läroverket, går striden vidare.

1919—20 när planerna på folkhögskolan höll på att förverkligas var just denna avvägningsfråga särskilt aktuell. Till en början rådde full enighet om att skolan skulle ge undervisning både i allmänbildande ämnen och jordbruksskötsel, matlagning, slöjd m.m., dock med prioritering av de allmänbildande ämnena (N. Blees, dec. 1919). Skolans första rektor, Kaleb Andersson, betonade att Birkas inte bara var en folkhögskola utan också en fackskola — en hushålls- och lantmannaskola. ”Se vi inte hur folkhögskolans uppgift växer! Ett kunnigt, dugande aibofolk, som i enig samverkan bygger vidare på fädernas grund, som med glädje odlar sin teg, som med plogen så väl som med boken erövrar ny mark för bättre och rikare skördar” (mars 1921). Birkas borde enligt Joel Nyman ”lära våra unga att ur vår karga jordmån draga upp rikligare skördar än vad vi förr kunnat få med de ålderdomliga redskapen och urgamla bruken”. Skolan ville ”ingiva kärlek till modernäringen jordbruket och till moder jord”. Och de unga flickorna borde lära sig konsten att ”av våra vanliga produkter förfärdiga — — — god mat och göra hemmen tilltalande och trevliga”. Emil Adlaberth betonade att ”höjande av jordbruket” och ”bildningens förkovran” absolut inte vore att betrakta som varandras motsatser. Tvärtom var de oskiljaktiga och befordrade varandra. Fränderna i Sverige skulle

Riksdagsman Mattias Westerblom. Foto A. Jurich, Reval.

”med stolthet” notera framstegen inom det estlandssvenska jordbruket.

Genom dess höjande skulle ett större antal svenskar beredas utkomst i hembygden ”och då behövde kanske inte så många svenskar, främst töser från öarna, söka sin lycka på främmande ort”, ansåg Nikolaus Blees. Fredrik Erlund, rektor för Birkas 1931—35, poängterade att det var bondeungdomen Birkas ville påverka och fostra ”och för denna ligger genom nedärvda anlag kunskapsmeddelandet genom arbete och studier av naturen närmare än det humanistiska vetandet”. Även lantbruksstudier kunde ”ingjuta den eld i människosinnet, som hänför och lyfter”. Skolans siste rektor, Fridolf Isberg menade, att estlandssvenskarna ”i första hand” behövde ”fackkunskaper i jordbruket” för att kunna ”skapa sig en tryggad ekonomisk ställning i samhället”.

I argumentationen för jordbruksundervisning på Birkas framhölls att rikssvenskar och finlandssvenskar varit framsynta nog att uppta lantbruksundervisning vid folkhögsko-

lorna. Ända från folkhögskolans inrättande på 1860-talet och alltjämt under 1920-talet fanns i Sverige en kombinerad folkhög- och lantmannaskola — dock med den skillnaden att intagning i lantmannaskolan länge förutsatte genomgången folkhögskola.

I målsättningsdebatten deltog också den kände folkhögskolektorn Uno Stadius från det svenska Finland. Man fick inte inrikta sig på att enbart *odla* den svenska stammen utan också på att *adla* den poängterade han. Folkhögskolans mål var att ge ungdomarna ”en ljus och glad livsåskådning”. Framförallt var det Birkas rektorer som framhöll betydelsen av det etiska inslaget. Kaleb Andersson betonade att Birkas måste utveckla förmågan att tänka hos eleverna. Karaktären måste fostras, viljan stärkas. ”Karaktärens eller personlighetens bildning” måste beredas samma utrymme som det rent bokliga kunskapsinhämtandet. Folkhögskolans största uppgift ligger i ”att utveckla de själens krafter, som lyfta oss upp på ett högre plan, som stärker vår viljekraft till det som är sant, gott och rent”. Joel Nyman säger samma sak. Birkas är till för att ”odla unga själar, dana dem till goda och dugliga framtidsmänniskor”. Man måste skicka ungdomarna till Birkas för att göra dem ”mottagliga och beredda för livets uppgifter”. Per Söderbäck åberopar Grundtvig som särskilt understrukit att bokligt vetande inte betydde allt. Man måste söka ”skapa goda och sedliga människor”. Även rektorerna Erlund och Byström ger uttryck åt liknande tankegångar. Den svenske ecklesiastikministern Bergqvist citeras: ”Karaktärsdaningen är viktigare än kunskapstilläggnelsen.”

I Birkas målsättning ingick främjande av kristen livsåskådning, detta fastän religionsundervisning inte fanns på skolans schema. Kaleb Andersson underströk i ett anförande 1922 att Birkas mål också måste vara ”danandet av kristna karaktärer”. Skolan måste ”i Mästarens tjänst tjäna de unga”. ”Birkas bildades en gång på kristlig och kulturell grund. Någon annan grund kan heller icke läggas, om den vill fylla sin uppgift” (Pelle Byström 1937). Skolundervisningen på Birkas bör-

jade dagligen med morgonbön, men något tvång att delta förelåg här lika litet som i Sverige. I Estland liksom i Sverige ville folkhögskolan undvika det överbetonande av det religiösa momentet som den danska folkhögskolan kritiserats för. Men den kristna etiken tillämpades och fick genomsyra hela undervisningen.

Birkas mål skulle alltså vara följande: att bibringa eleverna svensk nationalkänsla, allmän medborgerlig bildning, kunskaper i jordbruksfackliga och husliga ämnen samt en kristen livsåskådning. Den borde dessutom verka karaktärsdanande. Man känner igen dessa moment från andra folkhögskolors handlingsprogram.

När Birkas startar 1920 upptar de allmänbildande ämnena ca hälften av samtliga schemalagda timmar (ca 360 av totalt ca 750) och 1937 endast en tredjedel (ca 300 timmar av ca 900 inalles). Timalet för de praktiska övningarna ökar från ca 200—300 till mer än 1 000 1937. Birkas skoldag förlängs alltså undan för undan och omfattar till sist 10—12 timmar.

Till de "allmänbildande" ämnen som återfinnes på Birkas första skolschema får väl räknas följande: svenska, estniska, historia, geografi, matematik, fysik, kemi och botanik — samma ämnen var enligt 1919 års svenska folkhögskolestadga (den första överhuvud i Sverige) med något mindre undantag obligatoriska även vid rikssvenska folkhögskolor. Det var från början meningen att modersmålsundervisningen skulle prioriteras. Schemat upptog ursprungligen 129 timmar svenska under en 25 veckors kurs. 1937 har antalet modersmålstimmar minskat till 75, vilket nu också var timtalet för estniska språket, som 1920 tilldelats 40 timmar. Estniskan var på stark frammarsch. 1939 fastslog regeringen att *undervisningen* på Birkas skulle ske på "elevernas modersmål och riksspråket". Estniska var inte längre ett vanligt läroämne utan ett med modersmålet likvärdigt undervisningsspråk! Även jordbrukslära tillmättes 1937 ökad betydelse liksom husdjurslära. Det-

samma gäller trädgårdslära, födoämneslära, hushåll, barnavård och slöjd, främst kvinnlig. För pojkar kom 1937 ett nytt ämne, motorlära.

Tabellen på nästa sida ger en mer detaljerad bild av skolans inriktning och den förskjutning som ägde rum i dess målsättning.

En jämförelse med rikssvenska och finlandssvenska läroplaner för folkhögskolor visar att Birkas närmast följt den finlandssvenska inriktningen med tyngdpunkten på de fackliga ämnena. Även i Finland gavs stort utrymme åt huslig ekonomi och kvinnlig slöjd. Nästan alla finlandssvenska folkhögskolor utgjorde en kombination av folkhögskola, lantmannaskola och husmodersskola. I Finland lika litet som i Estland var statsmakten hågad att ge bidrag till skolor av renodlad folkhögskoletyp. (Detsamma gäller i viss mån också Sverige där jordbruks- och lantmannaskolor bevisligen hade lättare att få statsbidrag — en omständighet som förklarar varför så många folkhögskolor kombinerades med lantmannaskola.) Naturligtvis måste denna komprimering av tre slags skolor till *en* också sättas i samband med lantbefolkningens speciella kunskapsbehov.

Birkas utveckling från folkhög- och lantmannaskola av mera traditionell art till en skola av närmast jordbruksfacklig karaktär skedde ingalunda med allas gillande. Redan 1924 framhöll t.ex. Joel Nyman att Birkas gav för litet av allmänbildning och för mycket av fackkunskaper. Skolans tillskyndare hade tänkt sig Birkas "som något högre" än blott och bart "en jordbruksministeriets fackskola", hävdade han. När den första uppsättningen rikssvenska lärare (4 st.) sommaren 1924 lämnade Birkas för att återvända till Sverige, tolkades detta av de initierade som ett tecken på missnöje med de nya riktlinjerna. Det råder knappast någon tvekan om att staten framtvingade utvecklingen mot en renodlad jordbruksskola. Detta antydes såväl av ledamöter i Svenska Odlingens Vänners styrelse som av Birkas rektorer. Fredrik Erlund konstaterar 1932

*Birkas folkhög- och lantmannaskolas timplaner 1920/21 och
1937/38*

	<i>Läsåret 1920/21</i>		<i>Läsåret 1937/38</i>		
<i>Allmänbildande ämnen:</i>					
Svenska	129		75		
Estniska	40		75		
Historia	40		25		
Samhällslära	—		25		
Geografi	20		25		
Matematik	60		75		
Fysik	20 p		x		
Kemi	30 p		x		
Botanik	20		x		
			Se anm. nedan		
<i>Fackliga ämnen:</i>					
	P	Fl	P	Fl	Praktiska övn. o. demonstrationer
Mejerihantering	30	30	—	—	
Skogshushållning	15	15	—	—	
Jordbrukslära	60	—	125	25	250 p
Husdjurslära	60	60	125	125	400
Trädgårdslära	20	20	50	50	125
Byggnadslära o. byggn.ritning	20	—	50	—	
Bokf. o. lantbr. ekonomi	41	—	75	25	
Födoämneslära o. hushåll	—	50	—	50	250 fl
Hemvård/Barnav.	—	20	—	25	50 p, 500 fl
Slöjd	?	?	25	25	250 p, 425 fl
Hälsolära	40	40	25	25	
Fältmättn. o. av- vägning	15	—	—	—	
Motorlära m. fysik	—	—	50	—	250 p
Sång	?	?	25	25	
Gymnastik	35	35	25	25	
Demonstrationer		20			

att "en förskjutning i skolans program" efterhand ägt rum. "Dels har myndigheternas inflytande gjort sig gällande, dels ha de som förestått skolan, av övertygelse påskyndat utvecklingen i den riktningen att lantbrukets fackämnen och dess förnämsta näringsgrenar beretts ett större utrymme i undervisnings- och arbetsprogrammet."

Att staten dikterade schemaomläggningen 1937 framgår bl.a. av en rapport från skolans rektor till Svenska Odlingens Väners styrelse. Ingen gör längre någon hemlighet av att skolan fått "jordbrukskaraktär". Att Estlands regering på ett betydligt radikalare sätt ingrep i Birkas förehavanden än t.ex. svenska centrala skolmyndigheter i sina folkhögskolors framgång med utomordentlig klarhet av aktionerna 1939, då Svenska Odlingens Vänner tvingas överlåta Birkas till en stiftelse. Samtidigt omprövas skolans målsättning, som nu för första gången kodifieras. "Stiftelsens ändamål är att befämja och sprida jordbruks- och hushållsfackutbildning ävensom allmänbildning bland ungdomen av den svenska minoriteten."

Man kan ha skilda uppfattningar om vad som låg bakom de estniska myndigheternas hårda styrning. Argumentet att Estland helt saknade intresse för folkhögskolor av nordisk typ håller inte. 1925 inrättades en folkhögskola i Kunda och 1930 en annan i Ravila samhälle. (Birkas betraktades däremot aldrig officiellt som folkhögskola.) Styrningen kan naturligtvis ha berott på att regeringen alltsedan agrarreformens genomförande 1919 ansåg det vara god nationalekonomi att satsa på jordbruket och jordbruksfackliga skolor. Den kan också, i varje fall under 1930-talet, ha varit följderna av en ny statlig politik gentemot minoriteterna.

Anm. x) Ämnena fysik, kemi, botanik har enligt 1937 års läroplan inbakats i närbesläktade fackämnen. p = enbart för pojkar, fl = enbart för flickor. Till timplanen för 1920/21 måste adderas ett icke närmare angivet antal praktiska övningar.

Källa: Läroplanen 1920/21 återfinnes i Kustbon 1921, nr 1 och läroplan för 1937/38 i Kustbon 1967, nr 4.

Riksdagsordförande Sigurd Curman. Fotot taget i samband med råögörnas ankomst till Stockholm. Foto Dagens Nyheter.

Birkas ekonomiska situation

Birkas folkhögskola var en privatskola med permanenta ekonomiska problem. Vid flera tillfällen var situationen så prekär att en nedläggning av skolan tycktes omedelbart förestående. Och ändå hankade Birkas sig fram i drygt två årtionden. Hur lyckades man finansiera verksamheten?

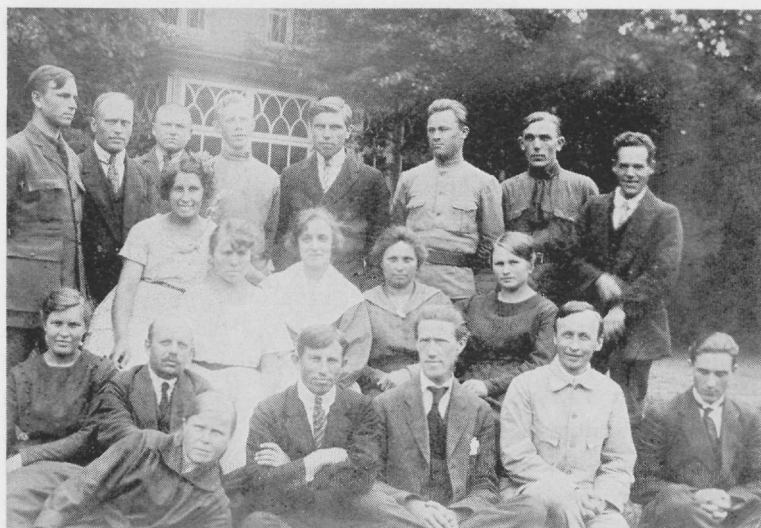
Det bör först fastslås att skolans huvudman, Svenska Odlingens Vänner, hade ytterst blygsamma egna ekonomiska tillgångar. Det som inflöt genom gåvor, fester, insamlingar etc. räckte i stort sett endast till smärre punktinsatser. Joel Nyman och andra av Birkas tillskyndare sökte entusiastiskt sina landsmän till insatser för skolan, men utan större framgång. Många estlandssvenskar förhöll sig tämligen likgiltiga inför projektet Birkas. Det fanns rentav de som direkt motarbetade folkhögskolan.

Svenska Odlingens Vänners styrelse måste alltså, om Birkas skulle kunna räddas, lita till bidrag från Estlands regering och stamfränderna i Sverige och Finland.

Genom att upplåta det nationaliserade godset Birkas på Nuckö hade de estniska myndigheterna visat en principiellt välvillig inställning till företaget. Såväl hyresbeloppet som arrendeavgiften för jordbruket var humana. Staten åtog sig dock inte att upprusta de illa medfarna byggnaderna, ej heller att investera i skoljordbruket. Under hela den tid skolan existerade utgick årligen ett statligt bidrag till lärarlöner. Första skolterminen (hösten 1920) erhöll skolan ett obetydligt bidrag, kalenderåret 1921 omkring 1.100 kronor. Härefter skedde en successiv höjning — särskilt från 1924 då jordbruksministeriet övertog den direkta tillsynen — så att summan 1930 uppgick till 4.200 kronor. Härmed hade maximum nåtts. Med det inträdande 30-talet företog den estniska regeringen en radikal nedskärning av statsanslaget. Birkas fick hädanefter ca 2.800 kronor årligen.

Birkas ledning hade givetvis förståelse för att staten måste spara under de svåra depressionsåren men uttryckte sin besvikelse över den hårda prutningen. En icke obetydlig del av Birkas lärarlöner måste nu finansieras på nytt sätt. Kritikerna var inte sena att framhålla hur obetänksamt Svenska Odlingens Vänner handlat, då föreningen i början av skolans verksamhet "sålt" sig till de estniska skolmyndigheterna och trott på deras löften om betryggande ekonomiskt bistånd. Hade man avstått från statsbidraget, framhöll de, skulle skolans ledning själv kunnat bestämma över Birkas undervisningsämnen och sluppit komma under jordbruksministeriets förmyndarskap. Det faktum kvarstår dock att Estlands regering och riksdag även i fortsättningen visade ett positivt intresse för skolan. Samarbetet med de centrala skolmyndigheterna synes också ha gått tämligen friktionsfritt, mycket tack vare den svenske folksekreteraren Nikolaus Blee's skickliga agerande.

Birkas fick även ett mindre anslag — vissa år omkring 250 kronor — från Wieks kretsrad, en fullmäktigeförsamling för

Från lärarkursen på Birkas folkhögskola sommaren 1921. Stående från vänster: Herman Timmerman, Erik Thomson, Joh. Alkvist, Alexander Samberg, Joh. Gjärdman, Anders Westerblom, Herman Söderholm, William Gottkamp. Mellanraden från vänster: Alma Nordbeck, Martha Blee-Gottkamp, Dicken Axell (Birkas husmor), Maria Kivaremees, Maria Appelblom. Nedre raden från vänster: Sigrid Heldring (?), Joel Nyman, Alide Pikner, Arvid Nyman, Kaleb Andersson (Birkas rektor), Einar Spjut (folkhögskolerektor i Finland), Anton Vesterberg.

länet, där även svenskarna var representerade. Med den regionala skolmyndigheten i länsstaden Hapsal var relationerna däremot synnerligen ansträngda, åtminstone under de första åren av folkhögskolans tillvaro. Av Svenska Odlingens Vänners årsberättelser framgår att denna skolmyndighet gick "bröstgänges" till väga. Birkas kallades "svenskarnas näste". De rikssvenska lärarna blev med rätta förbryllade över denna myndighets attityd. Estland ansågs ju vara minoritetsvänligt.

Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet (om dess insatser utförligare nedan) hade lovat Birkas sitt helhjärtade stöd, moraliskt och ekonomiskt. Det visade sig rätt snart

att också denna förening förfogade över synnerligen knappa resurser och att Birkas inte kunde basera sin ekonomi på bidrag därifrån. När det såg som mörkast ut, inträdde ganska oväntat en ny finansiär — Sveriges riksdag. Härför kunde Birkas tacka Dorpatprofessorn Johan Bergman, som efter några års bortavaro 1923 ånyo inträtt i riksdagens första kammare. Bergman inlämnade raskt en motion om svenskt statsbidrag till Birkas folkhögskola. Han refererade till ärkebiskop Nathan Söderbloms uttalanden efter dennes besök i samtliga estlandssvenska församlingar under åren 1921 och 1922, till rapporter från kontraktsprosten Nils Linderstam i Reval, till rektor Gideon Danells initierade skildringar av situationen bland estlandssvenskarna och till sin egen insyn i det svenska Estlands förhållanden. Bergman ansåg sig kunna vitsorda att Birkas folkhögskola hade "en synnerligen god ledning" och att den var "till största gagn för den avsides boende och därför länge försummade svenska befolkningen i dessa nejder". De insatser som gjorts från Riksföreningens och estniska statens sida var lovvärda men helt otillräckliga. Ett svenskt statsanslag på 2.000 kronor årligen skulle enligt motionären kunna trygga skolans fortsatta existens. "Det torde utan överdrift kunna påstås att mycket sällan med ett sådant belopp bättre nytta kunnat göras än här bleve fallet."

Professor Bergman hade framgång med sin motion. Birkas fick det välbehövliga anslaget och en nedläggning av skolan var inte längre aktuell. Ragnar Fleege, Riksföreningens energiske ombudsman, framhöll att Sverige genom denna åtgärd "äntligen insett att detsamma måste försona vad som försumrats i Svenska Estland, vars folk är ett med vårt eget". Veterligen var detta första gången som det officiella Sverige engagerade sig i en estlandssvensk bildningsfråga.

Det svenska anslaget till Birkas hade kommit för att stanna. Det utgick från 1923 till budgetåret 1940/41 (på grund av regimskiftet i Estland 1940 behövde 1940/41 års anslag aldrig utanordnas). Redan 1924 höjdes det till 4.000 kronor, året därpå till 5.000 kronor och 1935 slutligen till 7.000 kro-

nor. Den sistnämnda höjningen föregicks av en grundlig utredning och hade föranletts av motioner i båda kamrarna. Även 1935 är det professor Bergman som engagerar sig för Birkas och som uppåddar meningsfränder i kamrarna att stödja Svenska Odlingens Vänners vädjan om en höjning av anslaget till 8.000 kronor. I motionerna framhålles att Estlands regering av "statsfinansiella skäl" nödgats sänka sitt anslag till Birkas (jfr ovan). Skolans ekonomi hade vidare undergrävt till följd av den svenska valutans försämrade ställning i förhållande till den estniska, varigenom det svenska statsanslaget i realiteten kommit att minska med omkring 30 procent. Den begärda höjningen med 3.000 kronor vore sålunda endast att anse som en kompensation för penningvärdets fall. Som ytterligare argument för en höjning framhålles att andra länder gjort mycket mer för sina minoriteter i Estland än Sverige. Sålunda hade t.ex. Tyskland trots sin dåliga ekonomi anslagit tio gånger mer för estlandstyskarna per capita räknat än Sverige på sina estlandssvenskar. Det borde vara "en ofrånklig hederssak för Sverige att bispringa de i ekonomiskt betryck stadda estlandssvenskarna i deras strävan efter bildning och framåtskridande".

Trots kraftigt stöd från den formellt anslagsäskande myndigheten, Kungl. Skolöverstyrelsen i Stockholm, blev framgången för Johan Bergman och hans medmotionärer denna gång ej hundraprocentig. Riksdagen prutade ned det begärda beloppet till 7.000 kronor. Under 1930-talets sista år upptogs på nytt frågan om en höjning av anslaget, detta för att Birkas skulle få möjlighet att anställa en trädgårdskonsulent. Såväl Skolöverstyrelsen som Riksföreningen tillstyrkte, men riksdagen stannade vid det 1935 fastställda beloppet 7.000 kronor.

Det råder ingen tvekan om att det svenska statsanslaget var av vital betydelse för Birkas. Till det årliga riksdagsanslaget kom också anslag av lotterimedel beviljade av svenska regeringen, som dock inte var avsedda för löpande utgifter. Sålunda anvisades 1935 — vid en tidpunkt då Birkas byggnader

och jordbruk av expertisen betecknades som "totalt nedgångna" — 5.000 kronor. 1936 fick skolan inte mindre än 12.000 kronor och 1938 ånyo 5.000 kronor.

De estniska och svenska statsanslagen jämte sporadiska bidrag som föreningen Svenska Odlingens Vänner fick in genom olika egna aktiviteter räckte till ungefär två tredjedelar av Birkas årliga omkostnader. (Skolans utgifter var 1920/21 ca 7.500 kronor, 1929/30 ca 9.800 kronor, 1936/37 ca 13.400 kronor, — ungefär hälften av de årliga utgifterna gick till lärarlöner.) Med den resterande tredjedelen fick Birkas hjälp främst av Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet.

Denna förening tillkom 1908 och hade bl.a. som syfte att bistå "de bortglömda baltiska svenskarna". Dess stiftare, professor Vilhelm Lundström, hade intima kontakter med Svenska Odlingens Vänner och ingrep aktivt i planeringen av Birkas. Dessutom hade Svenska Odlingens Vänner 1920 kollektivt anslutit sig till Riksföreningen, vilket gjorde att moderföreningen i Sverige kände det som en bjudande plikt att komma Birkas till undsättning.

Det blev av stor betydelse för det estlandssvenska hjälparbetet att Riksföreningen snart fick ett omfattande nät av lokalföreningar ute i landet. Särskilt kom föreningarna i Uppsala och Stockholm att spela en central roll i detta arbete. Uppsalaföreningen uppstod 1917 med professor Adolf Noreen som ordförande och med bl.a. Gideon Danell som styrelseledamot. Danell, som var Noreens elev, stod till tjänst med sakkunniga informationer om läget i Estlands svenskbygder. Under några år på 1920-talet var Danell själv Uppsalaföreningens ordförande. En av hans efterträdare på ordförandeposten var lektor Matts Essén, även han varm vän till estlandssvenskarna.

Stockholms lokalförening av Riksföreningen grundades 1919, samma år som planerna på den estlandssvenska folkhögskolan började ta fastare form. Enligt huvudföreningens beslut ålades Stockholmsföreningen att ägna särskild uppmärksamhet åt Estlands och Finlands svenskar. Till en början behöll central-

Från ärkebiskop Nathan Söderbloms besök på Ormsö den 9 juli 1922 (i samband med installationen av kyrkoherde John Klasson). Foto J. Rambach, Reval.

styrelsen i Göteborg ett fast grepp om insamlingsverksamheten för estlandssvenskarna. När emellertid i början av 1930-talet denna verksamhet krävde allt större insatser, särskilt genom tillkomsten av det svenska läroverket i Hapsal, var tiden inne att låta Stockholmsföreningen helt överta ansvaret för "öst-svenskarna". I Stockholm insåg man snart att verksamheten för estlandssvenskarna måste koncentreras till ett speciellt organ för koordinering och effektivisering av de olika aktiviteterna. Detta speciella organ döptes till Estlandsutskottet och började fungera fr.o.m. oktober 1934. Dess ordförande blev Stockholms högskolas rektor professor Sven Tunberg, tillika ordförande i lokalföreningen. Till vice ordförande utsågs riks-

antikvarien professor Sigurd Curman. Övriga medlemmar i Estlandsutskottet var generalkonsul J. Fagræus, byrådirektör Nils Källström, professor G. Liljestränd, bankdirektör L. Oden- crantz och undervisningsrådet Bror Jonzon.

Tunberg och Curman kom efter någon tid att byta presidie- poster i utskottet, och därmed inleddes epoken Sigurd Curman i estlandssvenskarnas historia. Curman, som varit Jakob Blees' studiekamrat i Uppsala vid sekelskiftet, hade via denne och andra fått en inblick i de säregna förhållanden under vilka estlandssvenskarna levde. Under täta studieresor till Estland förvärvade han en imponerande sakkunskap om var den sven- ska hjälpsatsen bäst behövdes. Curman stod kvar som Est- landsutskottets ordförande under hela 1930-talet, då tack vare hans dynamiska personlighet och initiativrikedom mycket kom att förbättras i Estlands svenskbygd. Ännu under det drama- tiska 40-talet, då estlandssvenskarna tvingades bryta upp från de urgamla boplatserna, var han utskottets ordförande. Med hjälp av Estlandsutskottet och dess ordförande lyckades den överväldigande delen av Estlands svenskar rädda sig över till Sverige och här bygga upp en ny tillvaro. Från 1936 kom Si- gurd Curman att på ett synnerligen verksamt sätt biträdas i sina strävanden för estlandssvenskarna av utskottets nye sek- reterare, dåvarande hovrättsnotarien Gerhard Hafström.

Hur angrep Riksföreningen och dess olika underavdelningar uppgiften att förbättra estlandssvenskarnas villkor? Ofta an- litades metoden att så att säga haka på det estlandssvenska pro- blemet närhelst pressen tog upp "baltiska" frågor. Föreningen sände också över till Estland framstående svenska kulturper- sonligheter, som vid sin återkomst till Sverige beviljade inter- vjuer för pressen. Någon gång uppmuntrades estlandssvenskar att resa till Sverige för att med sitt besök väcka publicistisk uppmärksamhet och intresse för sin hembygd. Härtill kom in- formation i olika former och talrika utprop om hjälp, av vilka det första gjordes redan i mars 1920 i Riksföreningens eget or- gan, Allsvensk Samling. Det var undertecknat av Vilhelm Lundström och gällde Birkas folkhögskola. Under de följande

åren publicerades ett stort antal artiklar och uppsatser om estlandssvenskarna i både dagspress och tidskrifter. Särskilt initerade och därför också citerade och uppmärksammade var Gideon Danells uppsatser 1922 i Svensk Tidskrift, respektive Rig.

Gratisreklam i stor skala fick estlandssvenskarna i den svenska pressen — och även i den estniska och finländska — i samband med ärkebiskop Nathan Söderbloms båda besök i Estland. Efter återkomsten till Sverige framhöll Söderblom i pressintervjuer hur betydelsefullt det rikssvenska stödet var för estlandssvenska skolor. Särskilt underströk han vikten av att Birkas folkhögskola fick hjälp. Nathan Söderbloms appell om ekonomiskt stöd till Birkas förklingade inte ohörd. Skolan tillfördes under läsåret 1923 drygt 2.000 kronor.

Det var dock inte alltid uppropen i den rikssvenska pressen vann gehör, vilket bl.a. framgår av ett temperamentsfullt inlägg av Gideon Danell i Svenska Dagbladet i oktober 1926. Danell framhåller att det visserligen varit "en glädje att tänka på" att Sverige fick vara med när Birkas kom till, men att det samtidigt också var "en sorg", för att inte säga "en skam", att de ekonomiska svårigheterna för folkhögskolan blivit så stora. Samtidigt som tiotals millioner svenska kronor gick till "all världens länder" lyckades man i Sverige ej uppbringa de få tusental kronor som behövdes för Birkas. Berodde det kanske på "att det här endast gällde fattiga *svenskar* strax utanför Sveriges tröskel"? Det kan nämnas att Gideon Danell själv några år tidigare inom lokalföreningen i Uppsala tagit initiativ till grundandet av en fond som småningom skulle möjliggöra friköp av Birkas gods. (Det visade sig emellertid att estniska staten inte var hågad att sälja egendomen, varför Uppsala lokalförenings Birkas-fond — ca 1.600 kronor — år 1937 överlämnades till Estlandsutskottet i Stockholm att användas "till folkhögskolans bästa".)

Det görs under 1920-talet mycket för att upplysa Sveriges folk om den svenska folkhögskolan på Nuckö i Estland och dess prekära ekonomiska situation. Men det är först under

1930-talet som upplysningsverksamheten bedrivs mera systematiskt. Upprop, informationsartiklar, ledare sammankopplas oftast med något uppmärksammat rikssvenskt besök i Estland: kronprins Gustaf Adolf 1932, ärkebiskop Eidem 1934, greve Folke Bernadotte och andra framstående rikssvenskar 1936, när de första estlandssvenska studenterna utexaminerades i Hapsal, prins Gustav Adolf i samband med Narva-monumentets invigning hösten 1936, utrikesminister Sandler 1937 etc. Som tidigare nämnts kunde även visiter i motsatt riktning föranleda stora rubriker med åtföljande möjligheter till propaganda för det estlandssvenska bildningsarbetet: rågöbröllop på Skansen i Stockholm 1934 i förening med riksdagsman Mattias Westerbloms uppmärksammade besök, de estlandssvenska studenternas resa till Stockholm och Uppsala 1936 osv.

Den största presskampanj för Birkas folkhögskola som någonsin förekommit startades sommaren 1934. Början gjordes med en lång artikel av professor Per Wieselgren i Dagens Nyheter (18/6) under rubriken "Ett svenskt minoritetsproblem." Kampanjen kulminerade i oktober 1934, när Stockholms lokal-förenings Estlandsutskott konstituerades. Utskottets presidium gav en presskonferens och kommenterade sitt upprop. Dess representanter framhöll att en rikssvensk hjälpaktion var "oundviklig", annars förelåg risk för stagnation och tillbakagång för estlandssvenskarna. Sveriges hjälp dittills till stamfränderna i Estland kunde "på intet sätt" jämföras med den hjälp som andra länder lämnat sina landsmän där. I uppropet underströks särskilt hur oumbärlig Birkas folkhögskola var för estlandssvenskarna — "den viktigaste stödjunkten för den svenska allmogebefolkningens praktiska utbildning".

Estlandsutskottets aktion kommenterades allmänt i de stora rikstidningarna liksom i den finlandssvenska pressen. Nyhetsartiklar och ett stort antal ledare ägnades ämnet. Utskottets sammansättning — "kunnigt och omdömesgillt folk" — borgade för att "kvacksalveri" i fortsättningen borde vara utslutet, trodde Dagens Nyheter. Särskilt värdefullt ansågs undervisningsrådet Bror Jonzons engagemang i utskottet vara, då

han "lovat utöva en personlig, fackmässig tillsyn över de understödda läroanstalterna" (9/10 34).

Nytt liv blåstes i debatten sedan Jonzon i samband med Svenska dagen 1934 besökt bl.a. Birkas. Denna skola var "bokstavligen" ställd på svältkur. "I yttre avseende är skolan klen utrustad. Även det oundgängligaste saknas", rapporterade den utsände utskottsledamoten. Enligt Sigurd Curman hade utskottets delegater under sin inspektion fått "en rent beklämmande bild av tillståndet på Birkas".

Presskampanjen återupptogs i början av 1935, sedan det visat sig att det trots allt gick trögt med insamlingen. Endast 7.500 kronor hade inlutit genom de utlagda insamlingslistorna — hälften av den summa som var oundgängligen nödvändig. I det vällovlige försöket att vädja "till det enskilda intresset och den enskilda offervilligheten" målade man kanske med för kraftiga penseldrag. Ett par exempel på rubrik-sättning: "Katastrofalt läge för folkhögskolan" (Sv. D.), "Svensk Estlandsrektor och två lärarinnor utan lön. Gymnasisterna undernärda. Fruktansvärda förhållanden — snar hjälp av nöden" (AB) etc. Samma tema återkommer i tidningarnas ledarspalter: Sverige har gjort alldeles för litet för landsmännen på andra sidan Östersjön — "något som är Sverige och svenskarna ovärdigt" (St. T). Man hoppas att "den svenska allmänheten skall inse lägets allvar och hjälpa till att hålla den estländska svenskheten vid liv" (AB) vid "vilken de själva hänga fast med rent rörande trohet" (St. T.). Några tidningar framhåller att den aktuella aktionen visserligen vill väcka den enskilde till offervillighet, men att det väsentligaste ändå är att den svenska staten höjer sitt bidrag. "Oavsett vad som på frivillighetens väg kan uträttas, bör riksdagen betrakta det som en hederssak att se till, att Birkas folkhögskola kan fullfölja den uppgift i svensk odlings tjänst, för vilken den blivit till" (tidningen Upsala). Det nationella momentet understrykes också av Vasabladet i Finland som berömmade framhåller att estlandssvenskarna genom "seg uthållighet" i kamp för svenskheten är ett föredöme för finlandssvenskarna. Tidningen

anknyter till tidigare finlandssvenska aktioner och föreslår insamling av böcker till fränderna i Estland.

1934—35 års stort upplagda presskampanj för Birkas (och andra svenska skolor i Estland) fick som nämnts inte avsett resultat. Omkring 9.000 kronor insamlades. Kampanjen synes dock ha haft positiva bieffekter. Statsanslaget till Birkas höjdes, som ovan framgått, från 5.000 kronor till 7.000 kronor och regeringen beviljade för första gången anslag ur lotteri-medlen. Dessutom kom det svenska läroverket i Hapsal i blickpunkten. Det fick härefter ett betydande svenskt statsanslag. Rop på donatorer i pressen resulterade också i att en privatperson skänkte en tjänstebil till Birkas rektor.

Hur stora belopp lyckades Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet förmedla till Birkas folkhögskola? Något exakt svar kan inte ges, eftersom det saknas utförligt källmaterial. Det årliga bidraget tycks ha varierat mellan 1.000 kronor och 3.000 kronor de första åren. Under 1930-talet, då verksamheten tack vare Estlandsutskottets tillkomst intensifierades, lyckades utskottet enligt egna uppgifter årligen få ihop omkring 5.000 kronor, en summa som på grund av valuta-förhållandena i praktiken kom att reduceras med ca en tredjedel.

Riksföreningen, alla lokalföreningar och Estlandsutskottet inbegripna, bedrev en intensiv hjälpverksamhet för Birkas folkhögskola, men det måste framhållas att det fanns många andra organisationer liksom enskilda personer i Sverige, som drog sitt strå till stacken. Oftast samarbetade de med Riksföreningen, ibland överlämnade de sina insamlade medel — eller böcker, inventarier, etc. — direkt till Birkas eller dess huvudman. Pressens insatser har redan berörts. På ett tidigt stadium av Birkas tillvaro kom även de rikssvenska folkhögskolorna in i hjälpverksamheten. Såväl lärare som elever var aktiva. Vid olika tillfällen fick Birkas sålunda värdefulla böcker och även kontanta bidrag. En värdefull insats gjordes också av de svenska Rotaryklubbarna. Även i detta sammanhang spelade Sigurd Curman en avgörande roll. På hans initiativ

bildade Rotary ett eget Estlandsutskott (1935). I dess ledning ingick förutom Curman intendenten fil. dr Gustaf Munthe och bankdirektören H. Trolle — de båda sistnämnda efter varandra chefer för den svenska rotaryrörelsen. Genom Sigurd Curman kom det sålunda att uppstå en "personalunion" mellan de båda Estlandsutskotten. När medlen tröt på andra håll, vädjade Rotaryklubbarnas Estlandsutskott till sina medlemmar med resultat att Birkas folkhögskola fick toppmoderna jordbruksredskap och åtskilliga välbehövliga tusenlappar. Med rotarymedlen kunde Riksföreningens Estlandsutskott också finansiera studiemedelsverksamheten bland studerande vid universitetet i Dorpat och andra utbildningsanstalter.

Penningmedel, böcker, inventarier, utsäde, avelsdjur etc. erhöll Birkas vidare från olika stiftelser (t.ex. Lars Hiertas Minne, Karin och August Bångs Minne), svenska bokförlag, Svenska Lantmännens Riksförbund m.fl. organisationer och som nämnts från ett stort antal enskilda givare.

Men Birkas herrgård skulle inte ha sett mycket ut för världen om inte skolans lärare, framförallt dess rektorer, varit utomordentligt energiska insamlare. De höll föredrag, skrev artiklar, bombarderade myndigheter, organisationer och enskilda med tiggARBrev. Det gällde ej alltid pengar — för sådana fick man inte mycket i det krigshärjade Estland — utan vardagsvaror som spik, färg, dörrhandtag, takpapp, verktyg, sängar, porslin, utsäde, jordbruksredskap, avelsdjur etc., etc. Gården var i ett eländigt skick när Svenska Odlingens Vänner tog över. De båda första rektorerna, Kaleb Andersson och Per Söderbäck, fick uppbåda all sin skicklighet och övertalningsförmåga för att få ihop det allra nödvändigaste till Birkas. Birkasläraryn, antingen de varit kortare eller längre perioder i Estland, glömde inte skolan när de väl kom tillbaka till ombonade förhållanden i hemlandet. De fortsatte att tala varmt för Birkas så länge det fanns till. Som rektor för Lunnevals folkhögskola under fyra decennier kom Per Söderbäck att "indoktrinera" ett stort antal lärjungar och kolleger. Han höll uppmärksammade föredragsturnéer över hela landet, tala-

de på Skansen, vid folkhögskolemöten — överallt vädjande till allmänheten att tänka på stamfränderna i Estland. Det gav många "säljande" rubriker i pressen och välbehövliga tillskott till Birkas alltid sinande kassa. Nedan presenteras två Birkas-budgeter, den ena från skolans första verksamhetsår, den senare för ett av skolans sista "normala" läsår.

Birkas budget för 1921

Inkomster:

Statsunderstöd (estn. staten)	— 113.000 mk
Riksfören. för sv.bev. i utl.	— 100.000 „
Insamling av konsul O. A. Hedman för jordbruket	— 104.000 „
Genom prosten N. Linderstam	— 10.320 „
S.O.V. (erh. gm fester m.m.)	— 39.766 „
	Summa mk 367.086
	(= ca 4.000 skr)

Utgifter:

Lärlöner	— 98.375 mk
Tjänarinna	— 7.300 „
Hyra	— 24.463 „
Remonter	— 34.304 „
Ved och lyse	— 35.468 „
Hushåll och matvaror	— 44.009 „
Inventarier och olika andra utg.	— 3.858 „
Direkt till jordbruket	— 119.309 „
Vistelsetillstånd och resekostn. för lärarne	— 2.730 „
Kansliutgifter	— 2.440 „
Olika tull-, transp.- m.m. kostnader jänte uppköp av en del saker	— 21.693 „
Brandförsäkring	— 1.197 „
	Summa mk 395.146
	(= ca 4.400 skr)

Källa: Kustbon 1922, nr 8—9. (Utdrag ur S.O.V.:s kassaberättelse för 1921.)

Birkas budget för 1937

Inkomster:

Estniska statens anslag	— 2.839 kr
Svenska statens anslag	— 7.000 „
Svenska Odlingens Vänner	— 2.261 „
Gåva av Uppsala lokalavd. f. Riksf. för. sv.bev. i utl.	— 50 „
Elevernas konto, saldo	— 95 „
Diverse inkomster	— 269 „
Förskott av bokföraren	— 852 „
Summa kronor	<u>13.366</u>

Utgifter:

Lärlöner	— 4.838 kr
Tjänstepersonalens löner	— 1.507 „
Hushåll och elevinternat	— 1.612 „
Reparationer å byggnader	— 2.102 „
Material och inventarier	— 1.143 „
Bränsle och lyse	— 647 „
Frakter och tullavgifter	— 122 „
Sjukvård	— 77 „
Räntor och amorteringar	— 532 „
Försäkringar	— 166 „
Skatter, inklusive bilskatt	— 136 „
Telefonavgifter	— 118 „
Jordbruket, ersättning för produkter	— 1.211 „
Diverse utgifter	— 155 „
Summa kronor	<u>13.366</u>

Källa: Rektor P. Byströms redovisning till Svenska Odlingens Vänner (otryckt).

Den lämnade ekonomiska översikten för Birkas folkhögskola visar att skolan kunde existera endast tack vare mångas uppoffrande insatser och ett komplicerat insamlingsarbete. Bidragen från de estniska och svenska statsmakterna bildar skolans ekonomiska ryggrad och täcker ungefär två tredjedelar av utgifterna. Resten förmedlas främst genom Riksföreningen

för svenskhetens bevarande i utlandet och med den samarbetande organisationer och enskilda. Av stor betydelse är det insamlingsarbete som bedrivs av skolans lärare i punktinsatser för skolan och jordbruket.

Ställde då några finansiärer — statliga eller privata — villkor för sin medverkan? Det har redan framgått att de estniska myndigheterna via statsbidraget sökte ge Birkas en av dem önskad inriktning. Så länge Birkas behöll karaktären av folkhögskola var det statliga estniska bidraget ytterst blygsamt (1.000—2.000 kronor). Det utbetalades via utbildningsministeriet. När skolans ledning senare går med på att utöka de praktiska ämnenas andel av undervisningen inträder jordbruksministeriet som finansiär. Härmed fördubblas statsbidraget. När antalet manliga elever börjar sjunka, vill ministeriet göra skolan till en hushållsskola (1930). Den statliga dirigeringen fortsätter under 1930-talet, då ytterligare en förskjutning sker i riktning mot en renodlad jordbruksskola. Kulmen nås 1939 då skolan underordnas en stiftelse, som sorterar direkt under regeringen. Invändningar från Svenska Odlingens Vänner besvaras med hot om indragning av statsbidraget.

Trots att det estniska statsbidraget var relativt blygsamt, ansåg skolmyndigheterna att det gav dem full rätt att regelbundet inspektera Birkas. Kontrollen var omsorgsfull och anmärkningarna många. Även högre ämbetsmän från ministerierna såsom chefen för yrkesutbildningen och skolråd kom någon gång på besök. 1937 infann sig "helt oväntat" landets utbildningsminister tillsammans med ett skolråd. De företog "en synnerligen noggrann inspektion", som dessbättre, enligt skolledningens utsago, utföll "till full belåtenhet".

För erhållande av det svenska statsbidraget krävdes att skolans huvudman lämnade en redogörelse över Birkas verksamhet till Kungl. Skolöverstyrelsen i Stockholm. Vidare måste skolan underkasta sig en årlig inspektion av person utsedd av Skolöverstyrelsen. Det blev Sveriges diplomatiska representant i Estland som ålades uppdraget. Under perioden 1930—38 var friherre Anders Koskull Skolöverstyrelsens representant. Mi-

nister Koskull synes dock mindre ha fungerat som den stränge kontrollanten än den välvillige hjälparen. Han engagerade sig personligen i arbetet på att skaffa skolan nödvändig utrustning (t.ex. separator och traktor). Baron Koskull samarbetade intimt med Svenska Odlingens Vänners styrelse och med Estlandsutskottet, framför allt med dess ordförande Sigurd Curman. Det vore fel att tala om någon medveten styrning från den svenske inspektörens sida även om han uppenbarligen främst ivrade för skoljordbrukets upprustning.

Estniska och svenska staten förbehöll sig rätt att inspektera Birkas som villkor för ekonomiskt bistånd. Även Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet såg det som något självklart att föreningen parallellt med sina hjälpaktioner utövade fortlöpande kontroll över Birkas. Under 1920-talet hade Riksföreningens inspektion karaktären av tillfälliga informations- och uppmuntringsbesök (av bl.a. Vilhelm Lundström, Nathan Söderblom, Gideon Danell). Så småningom utvecklades denna verksamhet till en regelrätt institution för granskning av Birkas som utbildningsanstalt. Ledamöter i Estlandsutskottet besökte ibland skolan flera gånger per år, de hade kontinuerliga överläggningar med styrelsen för Svenska Odlingens Vännen och skolledningen på Birkas och tog också kontakt med estniska skolmyndigheter. Nu kom man inte längre till Birkas för att se om här rådde en "svensk anda" utan för att förvissa sig om att skolan sköttes rationellt och att rektor och lärare var sina uppgifter vuxna. Vad Riksföreningen ville var A och O för Birkas ledning. Det är knappast någon överdrift att påstå att Riksföreningens Estlandsutskott framstår som skolans verkliga huvudman.

Lärare och elever

Det viktigaste instrumentet för fullföljandet av målsättningen hade Birkas i sina lärare. Källmaterialet ger entydiga bevis för att de var skickliga och för sina uppgifter ytterst entusiastiska. Nedanstående tabell ger upplysning om Birkas-lärarnas utbildning, tjänstgöringstid vid skolan och hemortsland.

BIRKAS' LÄRARE 1920—43

I humanistiska ämnen:

- Almroth, Ruben, teol.kand. (1931), S
 Andersson, Ingeborg, seminarielärare (1923—24), S
Andersson, Kaleb, seminarielärare (1920—24), Birkas rektor 1920—24, S
 Blee, Carl, folkskollärare (1941—42), E
 Blee, Nikolaus, folkskollärare (1940—41), E
 Danell, Sven, teol.kand. (1931—34), S
 Fraenki, Sven, fil.mag. (1927—30), S
 Pöhl, Viktor, folkskollärare (1935—40), E
 Stahl, Rickard, folkskollärare (1942—43), E
Söderbäck, Per, teol.kand. fil.kand. (1924—27), Birkas rektor 1924—27, S

I jordbruks- och naturvetenskapliga ämnen:

- Adalberth, Emil*, agronom (1924—29), Birkas rektor 1927—29, S
Byström, Pelle, agronom (1935—39), Birkas rektor 1935—39, S
Danell, Nils, agronom (1929—31), Birkas rektor 1929—31, S
Erlund, Fredrik, agronom (1931—35), Birkas rektor 1931—35, F
 Green, Erik, agronom (1920—24), S
Isberg, Fridolf, agronom (1939—43), Birkas rektor 1939—43, E

I husliga ämnen (med examen från lärarinneseminarium eller utbildningsanstalt för facklärare):

- Adalberth, Esther, (1924—29), husmor 1927—29, S
 Axell, Dicken (1920—23), husmor 1920—23, S
 Byström, Elisabeth (1935—39), husmor 1935—39, S
 Einbluth, Lydia (1927—30, 1934—36), E
 Flytström, Signe (1921—22), S
 Ljunglöf, Esther, (1923—24), husmor 1923—24, S
 Pöhl-Danell, Ingeborg (1929—31), husmor 1929—31, E
 Rosendal, Signe Lisi Linnea (1931—34), husmor 1931—34, F
 Schotter-Grönberg, Kristine (1934—35), husmor 1934—35, E
 Siniveer, Ernestine (1941), husmor 1941, E
 Stenholm-Pöhl, Alma (1937—40, 1942—43), husmor 1939—40 och 1942—43, E
Söderbäck, Anna (1924—27), husmor 1924—27, S
 Thomsson, Ingeborg (1940—41), husmor 1940—41, E
 Österlund, Ester (1936—37), S

Anm.: Tillfälliga tim- och speciallärare har ej medtagits i förteckningen. (Detta gäller f.a. lärare i estniska språket, i manlig och kvinnlig slöjd.) E anger att vederbörande lärare är från Estland, F från Finland och S från Sverige. Trots noggrann kontroll är det sannolikt att vissa fel kan finnas i förteckningen.

Källa: Tidskriften *Kustbon* 1920—40 och uppgifter från rektor Fr. Isberg.

Birkas hann under sina 23 år byta rektor sju gånger. Av rektorerna är fem från Sverige — Kaleb Andersson, Per Söderbäck, Emil Adalberth, Nils Danell och Pelle Byström. Från det svenska Finland kommer Fredrik Erlund och från svenskbygden Fridolf Isberg. Endast Kaleb Andersson och Per Söderbäck, de båda första Birkascheferna, har humanistisk utbildning, de övriga är agronomer. Med undantag för Fredrik Erlund, som studerat i Finland, har samtliga rikssvensk utbildning. Det har också flertalet av de lärare som undervisar i humanistiska ämnen. De estlandssvenska folkskollärare som är anställda vid Birkas utgör undantag. De har antingen studerat vid Nykarleby seminarium i Finland (3) eller vid skolor i Estland. Av lärarinnor som undervisar i husliga ämnen kommer ungefär hälften från Sverige. De övriga är estlandssvenskor med utbildning antingen i Sverige, Finland eller Estland och en är finlandssvenska. Som timlärare i det obligatoriska estniska språket tjänstgör i allmänhet folkskollärare från Nuckö.

Sammanlagt hann Birkas omsätta ett 30-tal fast anställda lärare vartill kom minst ett tiotal extra eller för kort tid anställda. Eftersom Birkas-kollegiet endast omfattade 4—5 lärare blir den genomsnittliga anställningstiden per lärare ganska liten, för rektorerna 3—4 år. Det kan knappast råda något tvivel om att de täta lärarbytena, i synnerhet på chefspos-terna, verkade splittrande på skolarbetet. Rektorerna hade trots allt stora möjligheter att bestämma undervisningens innehåll, och ”svängningar” i dess inriktning blev ofrånkomliga.

Skälen till att Birkas inte fick en fast rikssvensk lärarkader är flera. Det var unga människor som kom till Birkas, det

gäller också rektorerna med undantag för Fredrik Erlund. De befann sig i början av sin karriär och lämnade i regel skolan när de erbjöds fast anställning i Sverige. Det rådde också mycket stora lönedifferenser mellan Birkas och rikssvenska folkhögskolor. De svenska lärarna hade i längden helt enkelt inte råd att avstå från den högre inkomsten. Även familjescäl spelade in och sannolikt i några fall missnöje med skolans ändrade inriktning och allt större beroende av estniska skolmyndigheter. Det är uppenbart att några uppsägningar föranledes av kontroverser med skolans huvudman, som kanske indirekt var en följd av ingripanden uppifrån.

Några fasta kompetensregler synes inte ha tillämpats vid lärartillsättningarna. Sammanställningen visar dock att Birkas lärare i stort sett hade samma kompetens som folkhögskollärarna i Sverige och Finland. Att skolan måste ha en agronom på rektors plats sedan dess lantbruksfackliga inriktning permanentats var uppenbart. Riksföreningen synes ha spelat en viktig roll som förmedlare av lämpliga rikssvenska lärarkandidater. Övriga lärare skaffade Svenska Odlingens Vänner. Alla lärarförordnanden måste gå genom de estniska myndigheterna som formellt tillsatte tjänsterna.

Lärarkåren på Birkas gjorde en insats som är värd all uppskattning. Särskilt rektors- och husmorsbefattningarna krävde insatser, som skulle varit otänkbara vid "etablerade" skolor. Det måste också framhållas att Birkas lärare var uppskattade föredragshållare ute i bygderna. De blev en värdefull tillgång för föreningsarbetet, och genom deras medverkan och relationer utbyggdes kontakterna med Sverige och stamfränderna i Finland.

Framställningen hittills har visat hur planerna på en högre skola småningom tog form och kunde omsättas i praktisk handling. Vi har sett med vilken otrolig möda den lilla läroanstalten hölls i gång. Det kan vara dags att säga några ord om dem som ytterst var föremål för alla ansträngningar — *eleverna på Birkas*. Nedanstående tabell visar att de inalles var

ca 600 till antalet, varav hela 63 procent kvinnliga. Det har redan nämnts att disproportionen i fördelningen mellan manliga och kvinnliga elever höll på att äventyra skolans existens. I medeltal mottogs omkring 25 elever per år, ett fullt acceptabelt mått på Birkas kapacitet. Det egendomliga är emellertid att Birkas inte tycktes utöva någon speciell lockelse på ungdomen. Skolans ledning kan ofta inför läsårsstarten rapportera till huvudmannen att antalet nyanmälningar är alltför litet för att det skall löna sig att hålla verksamheten i gång. En effektiv propaganda- och övertalningskampanj måste igångsättas. Särskilt besvärlig är rekryteringen av manliga elever.

De elever som låtit sig "övertalas" att genomgå en vinterkurs på Birkas tycks inte ha behövt ångra sig. Elevuppsatser och andra rapporter vittnar om att de trivdes, att kamratskapet var gott och kunskapsinhämtandet imponerande. Men hade eleverna efter genomgången kurs någon möjlighet att omsätta sina kunskaper i praktiken? Den inrotade konservatismen hos den äldre generationen estlandssvenskar var ett svårt hinder. Nyheterna från Birkas mottogs med stor skepsis, framförallt i början av Birkas tillvaro. Birkas lärare sökte på allt sätt eliminera detta motstånd genom att anordna sommarkurser för jordbrukare, stifta s.k. lantmannagillen ute i bygderna, demonstrera sitt skoljordbruk etc.

Värre var att många ungdomar visade sig obenägna att åta sig pionjärbete i de egna bygderna. Deras lust att röra på sig och se andra miljöer tycks på allvar ha väckts under skolgången på Birkas. Med sorg i hjärtat fick de äldre bevittna hur ungdomarna allt oftare gav sig under främmande husbönder. Framförallt var det Sverige som lockade. Det är väl sannolikt att somliga av dessa utvandrare efter några år i främmande land skulle ha återvänt till hembygden, om inte världspolitikens svallvågor bokstavligen sköljt bort hela det estlandssvenska samhället.

Elevantalet vid Birkas folkhög- och lantmannaskola 1920—43

Skolår	Pojkar	Flickor	Totalt
1920—21	13	26	39
1921—22	7	19	26
1922—23	10	17	27
1923—24	5	17	22
1924—25	7	18	25
1925—26	9	20	29
1926—27	12	16	28
1927—28	8	14	22
1928—29	7	22	29
1929—30	10	15	25
1930—31	12	19	31
1931—32	4	6	10
1932—33	9	13	22
1933—34	6	17	23
1934—35	11	12	23
1935—36	13	12	25
1936—37	10	15	25
1937—38	11	15	26
1938—39	11	15	26
1939—40	8	14	22
1940—41	8	14	22
1941—42	8	14	22
1942—43	13	15	28
Totalt	212	365	577

Källa: Fr. Isberg, Birkas folkhög- och lantmannaskola (i Årsbok eller Kalender 1943, Reval 1942).

Det bör också framhållas att Birkas kom att knyta även den bygdeungdom till sig som inte var dess elever. Skolan upp-
lät sina lokaler till Nuckö ungdomsförenings arbete, man sam-
lades till föredragsaftnar och körsång eller samkväm, där ofta
skolans elevförbund — Birkasvännerna — stod för program-
met. Dessa fester utgjorde ett uppskattat inslag i en enformig
tillvaro. Samkvämen var ett led i Birkas strävan att skapa
sambhörighet mellan estlandssvenska ungdomar från de olika

bygderna, att få nargöbor, rågöbor, ormsöbor, nucköbor och runöbor att alltmer känna sig som *estlandssvenskar*.

Det kan slutligen vara av intresse att veta att Birkas under många somrar kom att bli centrum för estlandssvenska folkskollärare, som samlades där för att dryfta pedagogiska frågor och fortbilda sig, att Svenska Odlingens Vänner med förkärlek förlade sina årsmöten och andra sammankomster till Birkas och att skolan även genom sitt lånebibliotek blev något av ett kulturcentrum för den kringliggande bygden. (Klockargårdens lånebibliotek hade inte längre samma funktion sedan Birkas kommit i gång.)

I avsnittet "Birkas i funktion" påvisades att målsättningsdebatten fortsatte även efter skolans tillkomst. Det hade varit initiativtagarnas mening att "den högre skolan" framförallt skulle ha till uppgift att stärka det nationella medvetandet, något som kom att uppfattas som en utmaning mot esterna och åstadkom komplikationer. Fosterlandssinne och nationalism, två oskiljaktiga begrepp i den nordiska folkhögskolan, måste hållas isär i svenskbygden. Birkas mål måste bl.a. vara att fostra goda svenskar och lojala medborgare i republiken Estland (Johan Bergman). Det fosterländska momentet får alltså inte riktigt samma innebörd som i Danmark, Norge och Sverige, men Birkas målsättning i övrigt är densamma som för motsvarande skola i de nordiska länderna: höjning av den allmänna bildningsnivån, karaktärens danande, den kristna livs-synen.

Folkhögskolorna i Finland och Sverige har utgjort förebilder för Birkas även vad dess organisation beträffar. I den svenska folkhög- och lantmannaskolan av det äldre formatet hade t. ex. de jordbruksfackliga ämnena givits stort utrymme på schemat. Kombinationen folkhögskola, lantmannaskola och hushållsskola förekommer dock framförallt i Svensk-Finland. Hur mycket skolan skall ge sina elever av teori respektive

praktik är ett ständigt tvisteämne. Med eller mot sin vilja måste Birkas huvudman böja sig för de ekonomiska realiteterna när det gäller avvägningen mellan allmänbildande ämnen och rent fackliga. Estniska staten har inget till övers för en folkhögskola av nordisk typ men är beredd att ekonomiskt stödja en jordbruksfackskola. När Birkas huvudman gör om Birkas till en sådan ser staten också till att inga större avvikelser görs från dess direktiv. Införandet av obligatorisk sexklassig folkskola och tillkomsten av det svenska läroverket i Hapsal tjänar inför den estlandssvenska opinionen som argument för en ändring av Birkas inriktning.

Debatten om Birkas målsättning och konkreta inriktning kan ha varit problemfylld, men den allt överskuggande frågan var den pekuniära. Ett otroligt arbete lades ned på att skaffa resurser till att hålla skolan i gång. De estniska och svenska statsbidragen bildade givetvis grundstommen i skolans ekonomi. Dessa bidrag erhöles inte utan kamp och var naturligtvis förknippade med villkor — inspektion, krav på detaljerade redogörelser, styrning av skolans inriktning etc. Birkas skulle dock inte ha kunnat fungera utan det frivilliga insamlingsarbete som utfördes av icke-statliga organisationer och privatpersoner. Riksföreningen med olika delföreningar och Estlandsutskottet skötte hjälpverksamheten i Sverige. Många högt uppsatta svenskar var livligt engagerade. Enligt Ragnar Fleege i Riksföreningens centralstyrelse kom redan 1923 "tusentals bidrag" från "hög som låg" i Sverige, som insett att Birkas folkhögskola fyllde en kulturell uppgift, som det låg i Sveriges intresse att befrämja. Dessa bidrag måste vart och ett för sig ha varit mycket blygsamma, eftersom de sammanlagt inte uppgick till mer än några tusental kronor per år. Så länge Birkas folkhögskola så att säga levde på svältkost kunde den i stort sett själv bestämma över sin verksamhet. Skolans ekonomiska uppsving köptes till priset av en större ofrihet.

Lärrrekryteringen utgjorde aldrig något större problem. Birkas fick med vänners hjälp kvalificerade lärare framförallt från Sverige men även från det svenska Finland. Även de

estlandssvenska lärare som tjänstgjorde på Birkas hade i allmänhet fått sin utbildning i Sverige eller vid finlandssvenska skolor. Unga, oförbrukade krafter ställdes till Birkas förfogande i en verksamhet som var starkt ideellt betonad. Det var regel att lärarna intensivt deltog i svenskbygdens kulturella arbete. De förutsattes på allt sätt hjälpa till med att klara av skolans ekonomi och materiella upprustning. Att vara lärare på Birkas var sannerligen ingen sinekur, vilket kanske också kan vara en förklaring till de täta lärarbytena. Dessa hade trots allt det goda med sig att det alltid blåste nya, friska vindar på Birkas.

Birkas tog i genomsnitt emot 25 elever per år och hade ungefär samma kapacitet som de finlandssvenska folkhögskolorna. Det hushållsfackliga inslaget dominerade under vissa perioder då de kvinnliga eleverna utgjorde upp till $\frac{2}{3}$ av hela antalet elever. Den jordbruksfackliga utbildningen kom därigenom i praktiken inte att spela fullt så stor roll som dess dominans på schemat låter förmoda. Birkas betydelse som jordbruksfackskola låg i viss utsträckning på ett annat plan. Skolan etablerade direkt kontakt med svenskbygdens jordbrukare och ett fruktbarande samarbete uppstod efterhand.

SAMMANFATTANDE SYNPUNKTER

Undersökningens resultat kan sammanfattas i sex punkter:

1. Tack vare Johan Nymanns dagböcker har kronologin för de olika kulturella aktiviteterna på Nuckö mellan sekelskiftet och fram till bildandet av Svenska Odlingens Vänner kunnat fastställas exaktare än tidigare: lånebibliotek 1902, almanacka nyåret 1903, nykterhetsförening julen 1903, inledande överläggningar om en bildningsförening med en högre skola på sitt program nyåret 1907. Det primära syftet med nykterhetsföreningen är att möjliggöra utlåning av svenska böcker. Dessa planer slår slint men nykterhetsföreningen får trots allt stor betydelse för svenskbygden inte minst genom de in-

tima kontakter med Sverige som den etablerar. Bildningsföreningens målsättning och beteckning blir oväntat stora tvisteämnen. Namnet Svenska Odlingens Vänner lanseras av kyrkoherde V. Melin.

2. De omkring sekelskiftet verksamma estlandssvenska bildningsivrarna agerar inte i ett kulturellt tomrum. De har tagit starka intryck av den pågående estniska nationalitetsrörelsen, senare också den balttyska. Ett klart samband synes också föreligga mellan estlandssvensk och finlandssvensk nationalitetsrörelse. Detta understrykes ytterligare genom de båda finlandssvenska prästernas (Gustafsson och Melin) agerande under debatterna kring bildningsföreningens grundande.

3. Ett starkt personligt moment går igen i hela det estlandssvenska kulturarbetet. Sekelskiftets män är alltjämt med när visionerna materialiseras två—tre årtionden senare. Genom ett för estlandssvenskarna lyckosamt sammanträffande blir den man som ledde den estniska nationalitetsrörelsen under de värsta förryskningsåren, Jaan Tõnisson, regeringschef i den unga republiken Estland 1919—1920.

4. Såväl Svenska Odlingens Vänner som Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet synes vid Birkas start ha underskattat svårigheterna att finansiera dess verksamhet. Att klara skolan blir emellertid en prestigesak för Riksföreningen. En stor propagandaapparat igångsättes. Svenska statens ingripande räddar både Birkas och Riksföreningen i en svår situation.

5. Estlandssvenskarnas folkhögskola utgör ett irritationsmoment för de estniska nationalisterna. Dess verksamhet anses ägnad att minska den nya statens prestige. Kanske estlandssvenskarna själva genom alltför starkt betonande av det svenskt nationella skapar intrycket att deras lojalitet i första hand gäller Sverige och ej det gemensamma fosterlandet Estland. Bristande psykologiska insikter på ömse håll utgör sannolikt främsta orsak till friktionerna.

6. Birkas blir den efterlängtnade högre skola som ger svenskbygdens vuxna ungdom möjlighet att höja sin allmänbildning och skaffa sig insikter i jordbruks- och hushållsfackliga ämnen. Den blir också en plattform för gemensamma kulturella aktioner. Allt fler inser att Birkas folkhög- och lantmannaskola är *en* sak och Birkas som ett gemensamt kulturellt begrepp något annat — som mycket väl kan få inrymma även svenska gymnasiet i Hapsal och dess aktiviteter. Det var detta "Birkas" i mycket vidsträckt bemärkelse som närmast föresvävade kulturarbetarna från sekelskiftet, då de talade om "en högre skola för Estlands svenskar".

KÄLLOR

Otryckt material:

Estlandsutskottets protokoll med bilagor 1936—43

Kantor Johan Nymanns dagböcker 1898—1907

Meddelande rörande Rotaryklubbarnas Estlandsinsamling (Sthlm 25/5 1937)

Ordningsstadga för Birkas lantbruks- och folkhögskola

PM angående Estlandsutskottets verksamhet

Redogörelse för Birkas folkhögskola 1937/38 (av skolans rektor P. Byström till Svenska Odlingens Vänner)

Tidningar:

Ett stort antal tidningsklipp ur rikssvenska dagstidningar från perioden 1920—40, f.a. rörande Birkas folkhögskola

Övrigt för uppsatsen använt källmaterial:

Aman, V., Svenskbygden under 20- och 30-talet. Kustbon 1959, nr 3

Andersson, K., Då Birkas blev folkhögskola. Kustbon 1955, nr 5—6

Blees, J., Estlands-svenskarnas historia. Sthlm 1924

Blees, N., Svenska Odlingens Vänner i Estland. (I kalender eller almanack för året 1931 för svenskarna i Estland), Reval 1930

Blumfeldt, E., Estlandssvenskarnas historia (i En bok om Estlands svenskar 1), Sthlm 1961

Danell, G., Baltiska svenskar (i "Årsbok 1909", utg. av Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet), Gbg 1909

Danell, G., Birkas bör känna hemlandets stöd i dess verksamhet (Svenska Dagbladet 8/10 1926)

- Danell, G., Om svenskarna i Östersjöprovinserna. Nordisk Tidskrift 1907, nr 3
- Danell, G., Svenskarna i Estland. Rig 1922, nr 5
- Danell, G., Svenskt bildningsarbete i Estland i våra dagar. Svensk Tidskrift 1922
- Danell, S., Gullstrand, Sthlm 1952
- Erlund, Fr., Birkas folkhögskola, Hapsal 1935
- Freudenthal, A. O. och Vendell, H. A., Ordbok öfver estländsk-svenska dialekterna. Helsingfors 1886
- Folkhögskolestadgor
- Isberg, Fr., Birkas folkhög- och lantmannaskola — en svenskhetens kulturuppost i öster (i Årsbok och kalender 1943), Reval 1942
- Jaan Tõnisson. Samlingsverk under red. av E. Blumfeldt m.fl., Sthlm 1960
- Kustbon. Organ för svenskarna i Estland. Årg. 1—42. Reval 1918—40
- Lagman, E., Jordbruk och boskapsskötsel i Estlands svenskbygd (i En bok om Estlands svenskar 2), Sthlm 1964
- Lundström, V., Allsvenska linier, Gbg 1930
- Lärarytelse för folkhögskolan (Statens offentliga utredningar 1967:47) Sthlm 1967
- Mannil, R., Bildningssträvandena i Svenskfinland (i En krönika i ord och bild om finlandssvenskarna efter 1809; under red. av P. Bruun m.fl.), Malmö och Helsingfors 1968
- Nya Kustbon. Estlandssvensk tidning 1935—1936. Reval 1935—36
- Nyman, E., Birkas — mer än en skola. Kustbon 1955, nr 5—6
- Nyman, E., Fyra decennier Kustbon. Kustbon 1958, nr 4
- Nyman, E., Svenska Folkförbundet i Estland. Kustbon 1958, nr 3
- Nyman, E., Svenska Odlingens Vänner i tsartidens Estland. Kustbon 1959, nr 3
- Ojamaa, M. och Varmas A. och T., Eesti ajalugu, Sthlm 1946
- Pöhl, H., Revolutionen (1917) och svenskarna i Estland. Kustbon 1918, nr 1
- Riksdagens (Sveriges) protokoll och handlingar 1923—41
- Svensk folkhögskola 100 år. I—IV (under red. av Allan Degerman m.fl.), Uddevalla 1968
- Söderbäck, Per, En liten hälsolära utgiven för Estlands svenskar, 2:a uppl., Linköping 1934
- Söderbäck, Per, Estlands svenskbygd, Sthlm 1939
- Tiberg, N., Ståndssamhället. Skildringar utg. av — (Estlandssvenskarnas folkliga kultur 1), Uppsala 1951
- Timmerman, R., S.O.V. och estlandssvenskarnas materiella odling. Kustbon 1949, nr 3—4
- Wachtsmuth, W., Die autonome deutsche Schule in Lettland 1920—1934, Köln 1952

Wieselgren, P., Estlandssvenskarnas bildningsfråga. Svio-Estonica I, Tartu
1934

Wieselgren, P., Ett svenskt minoritetsproblem. Dagens Nyheter 18/6 1934

Österholm, J., Folkhögskolan (i Det svenska Finland II:2), Helsingfors
1923

KALEB ANDERSSON

Då Birkas
blev
folkhögskola

1970 var det 60 år sedan jag träffade samman med en estlandssvensk. Det skedde under en sommarvecka borta i en liten Värmlandssocken år 1910 på ett möte anordnat för lärare och blivande lärare. I det mötet deltog också en ung Nuckö-lärare — Joel Nyman — som det året vistades i Sverige. Det var honom jag träffade.

Jämmt tio år senare träffades vi igen — sommaren 1920. Då stod jag en gassig julidag nere vid Blasieholmskajen här i Stockholm för att ta emot en grupp estlandssvenska lärare och lärarinnor, som skulle ligga i Uppsala någon månad för att gå på en fortbildningskurs. Själv var jag då anställd som lärare vid Uppsala folkskoleseminarium, där fortbildningskursen skulle äga rum. Seminariets dåvarande rektor var Gideon Danell — välkänd och väl känd av estlandssvenskarna. Genom hans förmedling var det kursen hade kommit till stånd. Och jag hade fått i uppdrag att möta kursdeltagarna i Stockholm, vara deras guide i huvudstaden, ta dem med till Uppsala och där vara någon slags pater för dem.

När "Egil" förtöjt och landgången lagts ut var Joel Nyman den förste som steg i land, följd av sina femton kamrater.

Alla sexton var som en enda familj, och jag blev snart upptagen i kretsen.

Under Uppsala-vistelsen blev det känt genom brev från Reval, att Svenska Odlingens Vänner kunde få hyra herrgården Birkas på Nuckö för att där inrätta en folkhögskola för sin estlandssvenska ungdom. Därmed skulle en mångårig dröm förverkligas. Och när våra estlandssvenska lärare for hem på eftersommaren var det bestämt, att jag och några medhjälpare skulle komma efter för att starta den nya skolan. En agronom och en skolkökslärarinna behövdes. Ekonomiskt stöd utlovade professor Vilhelm Lundström i Göteborg, då ledare för Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet, och något bistånd räknade man med att den nya estniska staten skulle ge.

Jag gick upp till rektorn för Fackskolan i huslig ekonomi i Uppsala och bad henne anvisa mig en lämplig skolkökslärarinna. "Fröken Dicken Axell", var hennes svar. Och fröken Axell tvekade inte utan förklarade sig villig att följa med på en färd, som väl ändå kunde te sig en aning äventyrlig — ut i det ovissa. På Ultuna lantbrukshögskola rekommenderades agronom Eric Green, som också förklarade sig villig att följa med — men först i november, sedan han avlagt sin påbörjade konsulentexamen.

En ovädersbådande oktoberdag for fröken Axell och jag ut från Skeppsbrokajen i Stockholm. Kaptenen vågade inte gå raka vägen ut över Sandhamn. Vägen togs i stället över Furusund, genom Ålands skärgård till Hangö och Reval — ett par dygns resa. Till Reval kom vi sent en kväll. Båten fick inte gå in i hamnen utan fick ligga på redden, där vi såg ljusen lysa inne i den främmande staden.

Tidigt i gryningen nästa morgon la vi till i Revals hamn.

Att första världskriget satt spår efter sig även i den del av Ryssland, som Estland då utgjorde, kunde man nog samt märka i Reval. Att jämföra med vad som skett i det andra världs-

kriget går naturligtvis inte, men ändå — revolutioner och stora omvälvningar går sannerligen inte spårlöst förbi. Så sent som vintern 1919—1920 hade ju det lilla Estland slagits för livet mot grannen i öster. Och nu — äntligen — efter århundraden av dansk, tysk, polsk, svensk och rysk tillhörighet blivit fritt och självständigt. Och i känslan av vad tvång och ofrihet innebär givit sina minoriteter — svenskar, tyskar och rysar — kulturell autonomi. Därigenom hade det blivit möjligt för landets cirka 7 à 8.000 svenskar att sörja för egna skolor och folkhögskolan.

Revalsdagarna blev inte många. Vi behövde ju komma till ort och ställe för att ta itu med vårt arbete. Med ett morgontåg for vi den tio mil långa vägen till Hapsal. Där mötte oss pastor John Klasson, som under sommaren kommit till Nuckö för att vara hjälppräst åt dåvarande kyrkoherden — Tannebaum.

Ni, som varit i Hapsal, känner väl den långa vägen från järnvägsstationen till Sadama uulits och till Vana sadam — Gamla hamnen, där "Post-Hans" och hans söner sörjde för seglingen av passagerare över det tre kilometer breda sundet till Österby brygga på Nuckö. Ibland konkurrerade "Liiva-Gustav" och hans son Alexander med "Post-Hans". Det fanns inga reguljära turer på den tiden. Det fanns dagar, då ingen av dem seglade över. Segelduk och tågvirke var gammalt och slitet och tålde inte de värsta höstvädren eller vårstormarna. Och nytt fanns inte att få. På förvintern och eftervintern, då isarna varken bar eller brast, var det ett livsfarligt företag att ta sig över. Nu seglade emellertid "Post-Hans" oss över till Nuckö, och vi landade vid den långa knaggliga stenbryggan, som tyskarna byggt under kriget. Då hade vi passerat två stora bro-skelett, som stod på grund inne i viken. De hade drivit dit från Riga och låg där i Hapsals-viken ett par år som sorgliga vittnesbörd om krigsförstörelse, tills de skrotades ner.

På Österby brygga mötte oss Johan Aman från Irjas-gården i Österby med häst och kärra. Resgodset lastades på kärran och vi vandrade upp mot Österby och till Irjas-gården, där ett

inbjudande kaffebord stod dukat för oss. I det hemmet — i vår närmaste grannby — hade vi ett gott och trofast stöd under de år vi arbetade på Birkas. Husfar själv — Johan — tyst och stilla — men osviklig. Hans syster Lisa blev vår goda hjälp under Birkas-åren. Det låg en så ljus och glad stämning över det hemmet — över hustrun, mannen och barnen.

Nu hade vi bara någon kilometer fram till målet. Vägen gör en krök strax efter avtagsvägen till Paschlep — och där låg Birkas.

Inte lyste solen alla dagar över Birkas, men då lyste hon så gott och varmt. Det var den dalande oktobersolen, som jämte höstlöven förgyllde vägen fram till trappan.

Tom och öde låg gården. På mer än tjugo år hade ingen varit bosatt där. Den förre ägaren — en baron Ungern-Sternberg — hade dött just då han som pensionerad rysk stats-tjänsteman ämnade dra sig tillbaka till sin fädernegård. Hans änka och dotter bodde långt nere i Sydryssland. Och gårdens förre förvaltare bodde på en av Birkas' utgårdar i Schottanäs. Under kriget 1914—1918 och under revolutionerna i öster, som följde på det, hade Birkas, som stått obebott, fått här-bärgera än ryska, än tyska soldater. En tid hade den gamla herrgården som så många andra herrgårdar i landet varit hemvist för bolsjeviker. Vi hade sett något av deras härjande framfart bland annat i Hapsal, där en gård tillhörande De la Gardie — sedermera sjukhus — låg med uppbrutna golv, inslagna fönster och delvis nedrivna väggar. Hur skulle det se ut på Birkas?

Fönsterrutorna var hela, så mycket syntes utifrån. Vi gick in på den stora glasverandan, genom förstugan och öppnade dörrarna till Birkas gamla matsal. Där lyste oss åter kvällsolen till mötes genom fondväggens tre stora gotiska fönster, riktiga kyrkfönster, som räckte från golv till tak. Vi vandrade från rum till rum, det ena emellertid lika naket som det andra. Kanske inte riktigt ändå! När fröken Axell öppnade dörren till det som kallades gamla baronens rum slog hon ihop händerna och ropade förtjust: "Ett skåp!" Och mycket rik-

Birkas gamla herrgårdsbyggnad under de första åren av folkhögskolans verksamhet.

tigt, i hörnet vid kakelugnen stod ett stort väggfast skåp. Men när hon öppnat skåpdörren och tittat in, var förtjusningen borta. Skåpet visade sig vara — inte ett W. C. — men något ditåt. Det fanns ett par sådana skåp till — men oanvändbara för sitt ändamål i en skola. Golven var alla hela, till och med matsalens och stora salens parkettgolv. Hela var också taken, även om den vita färgen sugits upp av stora fuktfläckar. Att de värst anlupna taken sedermera skulle ramla ner över våra huvuden anade vi inte då. Trappträcket upp till andra våningen — ett träräcke med svarvade spjälor — saknade en hel del av de där spjälorna. De hade säkert gått åt för att hålla vinterylan borta, när bolsjevikerna bodde där.

Snart hade vi genomsett varje vinkel och vrå — fröken Axell och jag. När solen gått ner och höstnatten svepte in i Birkas i sitt kusliga mörker satt vi båda och Lisa Aman vid en rankig fotogenlampa i ett av de inre rummen. Lampan var lånad, bordet likaså, liksom ett par stolar och några sängar.

Framför oss låg en lista på 57 anmälda elever, unga män och kvinnor på mellan 16 och 30 år och från alla estlandssvenska bygder.

Det var den 19 oktober. Tolv dagar senare skulle vi vara färdiga att ta emot dem. Vad skulle vi sätta dem på? Vad skulle de sitta vid? Hur skulle det bli med liggplatser? Hur skulle vi kunna laga mat åt så många i de få och små grytor, som lånats upp? Om än frågorna blev flera och om de än växte i det flämtande lampskenet, den kvällen visste vi dock mer än vi vetat förut. Nu visste vi vad vi hade att göra — att börja alldeles från början.

Tacksamma och glada var vi för det lilla vi nu hade med oss från Sverige, hur obetydligt det än var i ett blivande hushåll som detta. I Estland fanns inte mycket att uppbringa då. De första estniska ord vi lärde oss var det i varje butik ständigt upprepade: "Ei ole" — finns inte! Det fanns inte ens en sopskyffel att köpa, inte ens i huvudstaden.

Att vi inte skulle hinna börja vår skola den 1 november, det stod oss klart. Inte heller kunde det bli möjligt att ta emot 57 elever, det förstod vi också. Vi hade inte rum för dem alla. Av byggnadens elva boningsrum var redan ett innan vi kom utlovat till kommunens folkskola. Av de tio andra skulle ett tjäna till matsal och ett till skolsal. Fröken Axell, konsulent Green och jag behövde var sitt. Lisa Aman och Martha Blees, som hade hand om folkskoleklassen, delade ett rum. Hur skulle vi sedan kunna stuva in 57 stycken i de fyra återstående rummen? En gallring måste ske. De yngre fick stå på tillväxt. Fyrtio beredde vi oss på att ta emot.

Beredelsen fick mest bestå i att vandra ut i bygderna och tigga och låna samman det som förutom mat och dryck och kläder hör till livets uppehälle och nödtorft. Hur skulle det ha gått, om vi inte mött välvilja och den hjälp som gavs oss i gårdarna på Nuckö och i Rikull och på Ormsö! Det vi kunde skaffa i möbelväg blev endast några stora, enkla och bstanta matbord och skolbord, som beställdes. Och några långbänkar. Här går en tacksamhetens tanke till den store och

gode Anders Klingberg i Bergsby, som kom körande den långa vägen med ett par av de där borden, som han skänkte oss.

Den 6 november öppnades skolan med en enkel invigningshögtidlighet av dåvarande svenska pastorn i Reval, Nils Linderstam, som var en av Svenska Odlingens Vänners stiftare, trägen och kunnig arbetare för svenskhetens bevarande bland sina landsmän, gamle klockaren på Nuckö — Johan Nyman, vars son Joel med sin skickliga penna i svensk och finlandssvensk press gav levande skildringar från Aiboland.

Tidningen Kustbon hade på hösten 1920 innehållit ett par annonser och en artikel, som ivrigt inbjöd till den efterlängta skolan. Annonserna hade säkerligen förekommit även i tidigare nummer och givit god effekt, som ni hörde — 57 anmälningar!

Över land och vatten hade de kommit, våra elever, med sitt ”kram”. De flesta hade med sig en primitiv säng, hopspikad av några brädlappar. De som ingen hade sökte upp åt sig lite virke till en. En och annan hade en stol med sig. Några hade ett ämbar, ett handfat, en lampa. En brokig anblick företedde rummen. Där stod en sänggram, lång och bred med uppstående spjälor som ett staket. I den låg kursens yngste och minste. Bredvid stod en annan, smal som till balansgång. På den snarkade Lars, ålderman bland pojarna. En inte mindre omväxlande anblick företedde matsalsborden, då de stod dukade till måltid. Var och en hade fört med sig sin tallrik och kopp, sin kniv och gaffel och sked. Där fanns stora och små tallrikar i alla kulörer, en del av porslin, somliga av emaljerat bleck. Där fanns också en provkarta på alla slags koppar, alla mer eller mindre tärda av tidens tand. Rätt många gafflar såg emellertid ut att ha kommit direkt från ”Håsul.” —

Och varifrån kom maten till detta stora hushåll? Jo, den kom med det övriga ”kramet”. Fröken Axell hade inte lite huvudbry med att ta emot och förvara köttbitarna och fläskbitarna, mjölet och potatisen, den salta strömmingen och den

Den nya skolan på Birkas skulle även ge insikter i modernt jordbruk. I svenskbygden förekom allmänt ålderdomliga jordbruksredskap. — Harv, Rågöarna.

råa vassbuken, surkålen och kålrötterna. Det fanns ju varken skåp eller hyllor, kistor eller laggkärl till att börja med. Hon utträttade emellertid underverk i den vägen liksom i att omväxla med de få rätter, som ingredienserna och elevernas smak tillät.

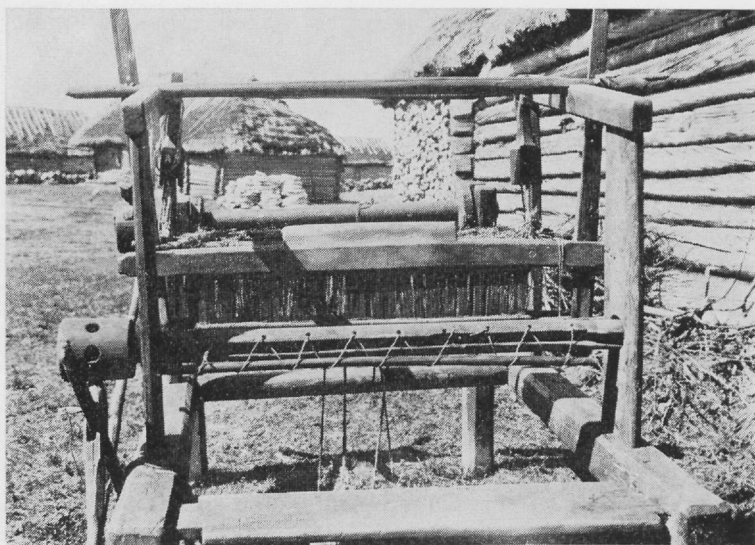
Värst var det med mjölken. Det kunde eleverna naturligtvis inte föra med sig hemifrån. Efter fåfänga försök på närmaste stora gård, Lyckholm, fick vi löfte av prästgårdens arrendator att få hämta åtta stop mjölk varannan dag. Vägen till prästgården var omkring tre, fyra kilometer lång — och inte blev den kortare i höstrusket eller i snösörjan. Vi hade en bra brunn vid vår köksgavel. Den bar prästgårdsmjölken spår av därinne på borden. Hur skulle annars alla kunnat få sin andel av den till ”korngrens graitn”. Det blev först om något år, när vi hade egna kor, som vi fick oförfalskad mjölk och

även kunde bestå oss med lyxen att någon gång äta "grait" av "rysgrin".

Det blev en av rättskrivningarnas svåraste uppgifter att sätta y och i på sin rätta plats. De stod alltid omvänt — liksom ö och e. Eljest var inte rättskrivningen så svår. Där rikssvenska nybörjare sitter i ovisshet om, ifall det ska vara hj eller dj eller lj eller någon annan bokstav framför j, där skrev våra nybörjare aldrig fel. De inte bara skrev ljus, utan sa det också så att l hördes — ljus. Och att tj-ljudet i kött skrivs med k, det var självklart, efter inget tj-ljud hörs, enär det uttalas med ett tydligt k-ljud — "kett".

Nybörjare? Ja, så vågar jag väl kalla många av våra elever. I bästa fall hade de gått "tre vintrar" i skola därhemma i byn. Hundra dar ungefär varje vinter. Långt ifrån varje byskola hade haft en examinerad lärare. Vad hade de lärt? Läsa och skriva rikssvenska kunde de något så när, svårare var det att tala det. Då låg naturligtvis dialekten närmare till hands. Men den var inte densamma på Nuckö som på Ormsö eller på Rågö, och i Korkis och Vippal var den också annorlunda liksom på Runö. Hemma i byskolan hade all undervisning måst ske på ryska med undantag för ämnena kristendomskunskap och modersmål vari undervisningen fick ske på modersmålet. Ryskan var för barnen ett helt främmande språk, de hade att först lära sig de underliga ryska bokstäverna och sedan slå in en hel del glosor på ryska, som skulle återgivas vid den ryske skolinspektörens besök. En mekanisk färdighet i innanläsning och en viss träning i att lära utantill blev resultatet. Men att texten betydde något, att det fanns ett innehåll i den, förblev inte sällan en ouppdagad hemlighet.

En morgon ljöd inifrån pojkarernas rum, som låg vägg i vägg med mitt en vacker duett på ryska. Det ljöd ofta sång därifrån och från Birkas' alla rum — både två- och flerstämmig sång. Vid sång vaknade vi och vid sång somnade vi in. Jag öppnade dörren och frågade pojkarerna vad den vackra sången handlade om. Det visste de inte. Ingen visste vad de ryska orden betydde.

På vävstolar av detta slag tillverkades textilier, som ofta röjde stor hantverksskicklighet. — Rågöarna.

En hjälp vid vår undervisning var det, att vi hade frihet att lägga den så, att vi kunde anpassa den efter våra elevers skiftande förkunskaper. I vissa ämnen: modersmålet, estniska och matematik delade vi upp eleverna i flera grupper. Dessutom läste ju pojkarna flera ämnen för sig såsom fysik, kemi, jordbrukslära, byggnadslära och ritning, fältmätning och avvägning, under det att flickorna hade födoämneslära, demonstrationer i matlagning, handarbete och barnavård. Med liv och lust gick arbetet dag för dag, avbrutet av gymnastik och lek och med festliga samkväm vid högtidsdagar.

Men nog blev dagen lång. Klockan fem på morgonen började de två flickorna, som var veckans husmödrar, sitt arbete i köket. Det var många magar, som skulle mättas. Någon timme senare var husorna i farten med att städa av matsal, skolsal, hallar och trappor samt duka borden. Även pojkarna hade sin vecka som husa. Varje sovrum hade sin daghavande,

som höll rent på rummet. Alla fotogenlamporna gjordes i ordning på middagsrasten, de skulle fyllas, brännare och veckar ansas och lampglasen putsas.

Klockan halv åtta ringde det till frukost. Den liksom dagens övriga måltider intogs gemensamt av lärare och elever i vår vackra matsal. Klockan åtta började lektionerna och pågick med några tiominuters raster till halv tolv. Halv ett åt vi middag, halv två började åter lektioner, som pågick till klockan fyra på eftermiddagen. Då serverades "kaffe" och i bästa fall "kakobre" till omväxling med svartbrödet. Kvällsvarden åts klockan sju. Klockan 9.45 gick taptot och klockan tio skulle det vara tyst på rummen.

Jag nämnde något om brödet. Ni där bortifrån vet hur en surbrödslimpa ser ut, hur stor och tung hon ska vara och hur viktig hon var för det dagliga kosthållet. Birkas' bakugn var aldrig avsedd för en familj på över fyrtio personer — följaktligen förslog den inte för oss. Det var för oss att också baka hos grannas i Birkas' by, tills vi fick en egen tillräckligt stor bakugn.

Den var onekligen trivsamt, den gamla herrgården, hur enkelt vi än hade det i yttre måtto — men det gamla huset vållade oss så småningom ett allt annat överskuggande bekymmer. Vi behövde ett nytt yttertak. Spåntaket hade legat i över tjugo års väta och saltork — vem vet hur länge det hade legat förresten. När 1921 års höst kom och regnen sköljde ner, då forsade vattenfloderna inte endast utomkring väggarna och över taket utan ganska ihållande också inomhus. Det hjälpte föga att sticka in några nya spånor, där taket var som glesast. När nästa ösregn kom var det att sätta alla ämbar och baljor och fat under inomhusflödena, att dra undan bäddarna, så att ine täcken och kuddar skulle bli genomvåta. Regndropparnas nog så melodiska sång blev en sorgesång, som inte tycktes ta någon ände. Och med varje nytt regn öppnades nya källor i våra innertak. Vårt hopp stod till den stundande vintern. Om vintern regnar det inte i Aiboland, och snön stannar snällt utanpå taket.

Vem skulle ge oss det nya tak vi behövde? Svenska Odlingens Vänner hade inga pengar. Understödet från estniska staten var en obetydlighet. Och Riksföreningens ekonomi måtte inte ha varit lysande. År 1921 kunde den endast till en tredjedel infria sitt löfte om understöd. Naturligtvis minns jag ingen höst, som det regnat så, natt och dag som denna. Till sist var det bara ett par rum, som det inte regnade in i. Uppsamlingsattiraljen räckte inte till längre. Så kom då äntligen vintern. Men då gick också ett par innertak sin väg. En eftermiddag, då pojkar kom upp på sitt rum, fann de på Daniel Marks huvudkudde några stora tunga gipskakor, så tunga att två fick ta i för att bära bort dem. Över Daniels säng var ett stort, fult hål i taket. Någon månad senare, också en eftermiddag, lät det helt plötsligt som om en mina sprungit. Vi hörde ibland en och annan, som strandade vid Nuckö-kusten. Den här gången var det taket över trappan upp till andra våningen. Herman Blee hade just sprungit ner, då några stora stycken lossnade och krossades mot trappan. Hur försiktigt knackade vi inte sedan på andra misstänkta tak. Och det var med en viss försiktighet vi gick i trappor och dörrar.

Hösten 1922 fick vi börja lägga på det nya taket. Genom ärkebiskop Nathan Söderblom, som på sin rundresa i svenskbygderna under sommaren 1922 även gästade Birkas och övernattat där, erhöll vi en summa pengar för ändamålet. Jag hade varit över i Sverige på ett besök på eftersommaren och satt i en järnvägskupé mellan Stockholm och Uppsala, då ärkebiskopen gick igenom kupén och fick se mig. Han slog sig ner på bänken, klappade på sin plånboksficka och sa: "Här finns pengar till Runö. Snart blir det pengar till Birkas också. Jag ska skicka bud." Ett par dagar därefter kom det bud, och jag fick gå upp till ärkebiskopsgården och hämta 1.200 kronor till ett yttertak.

De svenska folkhögskolorna satte i gång en insamling och tack vare deras gåva kunde vi också laga alla innertak, vitkalka dem och klä väggarna med nya tapeter. Den gåvan räckte även till en del undervisningsmateriel.

Miljö och natur i Estlands svenskebygder var helt andra än de, som de rikssvenska lärarna kom ifrån.

Gåvor — redan de första veckorna på Birkas lärde vi oss skriva tiggARBrev till Sverige — och inte utan framgång — det ska sägas till tack och heder åt alla dem, som sände oss pengar, grytor, stekpannor, järnspis, vävstol, symaskin, handmangel och bordsservis. Det var klang- och jubeldagar, när någon sändning anlät och vi fick packa upp.

Gustavsbergs porslinsfabrik var ett privatägt företag på den tiden. Jag skrev dit och frågade vördsamt, om de ville vara så snälla och förse oss med vad vi behövde i porslinsväg. Jag fick ett omgående svar: ”Skriv vad ni behöver och meddela oss med vilken båt vi kan skicka det!” Och porslinet kom. Men porslin har en benägenhet att gå sönder — om inte annat så i diskningen. Följande år skrev jag och frågade, om vi mot en billig penning kunde få komplettera vårt förråd. Svar liksom förra gången: ”Skriv vad ni behöver, och vi skickar det — gratis.” Ja, så kunde det låta.

Jag minns egentligen bara ett nekande svar, och det var när jag ett av de sista åren skrev till Ford och bad att få en bil. Han svarade mycket vänligt — eller lät svara — att hans firma av princip aldrig skänkte något. Men det var naturligtvis med den principen som med så många andra — den håller inte alltid. Inte långt efter svaret jag fått, läste jag i en tidning att Sveriges dåvarande kronprins under sin Amerika-färd bland annat besökt Detroit och Fords fabriker och som present fått en ny Ford.

I Kustbon för den 30 januari 1924 har jag skildrat en sådan där stor dag — festdag för Birkas. Vi hade under sommaren 1923 fått veta, att vi skulle få 30 sängar från Sverige. Det hade till och med stått i Allsvensk Samling, och det var en tidning — kanske den enda rikssvenska tidning, som nådde de flesta hemmen i Aiboland. Följden var, att när den höstens elever kom till Birkas hade de inga sängar eller sängramar med sig. Alla upptänkbara brädstuppar spikades ihop, och så hade vi några trädgårdssoffor, som vi vände mot väggen, det blev också bäddar. Men så, den 14 januari 1924 kom sängarna. Det var en verkligt stor dag för oss.

Skolan hade sina vänner. Utan dem hade vi inte klarat oss. Men alltjämt var de ekonomiska bekymren stora. Till Birkas hörde förutom mangårdsbyggnaden med sin trädgård och park också åker och äng, cirka 70 hektar. Prästgårdsarrendatorn från vilken vi hämtat mjölken upphörde med sitt jordbruk och blev handelsman i Hapsal. Hans kreatursbesättning överfördes till Birkas' ladugård och konsult Green, som till sin befattning som lärare nu också hade ett jordbruk att förvalta, fick också han en alltför stor arbetsbörd. Visserligen trädde också här hjälpende vänner i Sverige till — skänkte djur, redskap och maskiner. Men ekonomibyggnaderna var gamla och otidsenliga och behövde också de en genomgripande renovering.

Alltnog Svenska Odlingens Vänner, som kände sitt ansvar för skolan fann, att estniska staten — främmande för den nordiska folkhögskolan — inte var villig att höja sitt bidrag,

men jordbruksskolor kände den till och till en sådan fanns författningsenliga och högre anslag. Birkas inregistrerades följaktligen som jordbruksskola. Läsordningen och läroämnena måste bli de estniska jordbruksskolornas, med den skillnaden blott att de hundra undervisningstimmarerna i estniska språket fick fördelas lika mellan estniskan och svenskan. Jordbruksämnena blev de dominerande och till dem räckte inte *en* lärare.

Med vårterminens slut 1924 blev det vaktombyte.

Fröken Axell hade våren 1923 lämnat sitt krävande arbete. Läsåret 1921—1922 hade hennes börda något lättats, då hon fick till medhjälpare i sina ämnen fröken Signe Flytström från Tierps folkhögskola. Sitt arbete skänkte fröken Flytström oavlönat till Birkas. Fröken Axell efterträddes av fröken Esther Ljunglöf från Gargnäs i norra Sverige. Julen 1922 kom min hustru ut och biträdde i arbetet som lärare i folkhögskolan. Hon hade tidigare biträtt vid fortbildningskurserna för våra estlandssvenska lärare. Dessa kurser pågick sommaren 1921 på Birkas och avslutades sommaren 1922 i Hapsal.

Vilka lärorika år — de där fyra åren på Birkas!

Vi hade lärt känna ett folk, som i många århundraden under små och trånga villkor idkat sitt jordbruk på de steniga tegarna och drivit sitt strömmings- och torskfiske i vattnen utanför kusten och öarna, som under främmande herravälden bevarat sin svenskhet i språk och seder, avskilda och långa tider helt isolerade från det land de alltid räknade som sitt hemland, gamla Sverige. Vi hade mötts av en vetgirig ungdom, som ivrigt och intresserat lyssnade till oss och med mottagliga sinnen såg på det vi demonstrerade för dem.

Hur djupt vemodigt är det inte, att det andra världskriget obönhörligen satte punkt för den fortsatta fredliga utvecklingen på denna undanskymda plats i världen.

Till sist. Det är med stor tacksamhet jag tänker tillbaka på det Birkas, vars första arbetsår jag här sökt ge några ytliga glimtar av. — Tacket mot alla dem i Aiboland, som stödde och biträdde oss — mot alla enskilda och organisationer i Sve-

rige, som omtänksamt hjälpte oss — mot mina kollegor i arbetet. Och min tacksamhet går till alla dem, som tog vid i det arbete vi påbörjat och så ofullbordat lämnade efter oss — Söderbäcks, Adalberths, Danells, Ehrlund, Byströms och Isberg för att bara nämna rektorerna. Min hustru och jag hade ju förmånen och glädjen att sommar efter sommar få gästa Birkas och följa arbetet och se hur det utvecklades till att bli vad det var ämnat till: en kulturhård och ett mönsterjordbruk. Hur rikt blommande det inte sista sommaren vi såg det — 1939.

PER SÖDERBÄCK

Minnen från en folkhögskola i förskingringen — Birkas

Då jag nu går att söka ge en skildring av Birkas' folkhögskola under de tre år jag var dess ledare vet jag att det på sitt sätt är ett svårt och besvärligt arbete jag åtagit mig trots att det finns ett överflöd av stoff. Detta synes innebära en motsägelse och det måste redas ut.

Det svåraste är nog att söka avgöra vad som är någorlunda väsentligt. Det var mycket som skedde som då syntes vara viktigt nog men nu på långt håll ter sig som en bagatell. Vårt skolsamhälle var litet och det som skedde fick naturligtvis proportioner därefter.

Det finns ännu en svårighet. För det första har jag främst *två* grupper estlandssvenskar som blir de huvudsakliga läsarna av denna uppsats. Den ena består av dem som en gång levde i Estland och sen i vår tid vandrat åter till fädernas urhem. Den andra gruppen är de många som fötts och vuxit upp här i Sverige och för vilka väl Estland i allmänhet är ett land som alla andra länder — kanske litet mera intressant därför att far och mor en gång bodde där och därför att de som barn hörde dem berätta om förhållanden och händelser som i barnsinnets fick sagans och äventyrets karaktär; lite diffus och konturlös. (Hit får jag väl räkna även dem för vilka Estlands svenskbygder är helt främmande och som behöver en rätt grundlig orientering.)

Den första gruppen minns de vita sommarvägarna, de höst-våta fälten, lövängarnas obeskrivliga blomsterprakt, byarnas gula halmtak, doften från lördagsbastun och surbrödsbaket,

arbetet, slitet, de små men goda glädjestunderna, dess människor — en levande värld. Och de ser en liten grå herrgårdsbyggnad som hyste deras folkhögskola och menar att den i all sin litenhet ändå blev startpunkten för ett på sitt sätt betydande och viktigt bildningsarbete. Jag vet många vilka som forna elever minns de fort försvinnande vintermånaderna på skolan som något av det vackraste, bästa och intensivast givande i deras ungdom.

Den andra gruppen ler kanske åt detta och talar om sentimentalt förvanskande drömmeri, om nostalgi som det numera brukar heta. Och för dem ter sig kanske den lilla skolan som ett visserligen lovvärt och i viss mån inte helt misslyckat försök att i detta karga land inplantera en skolform som vuxit upp i bördigare mylla men menar att man i detta sammanhang lämpligen kunde citera det drastiska ordstävret: Mycket skrik, lite ull, sa fan klippte grisen. Den gruppen efterlyser mest fakta. Nu är kalla siffror och nakna data snart serverade och kan synas ge dem rätt, men detta är inte det levande livet och Birkas var förvisso under de två decennier skolan fick existera en intensivt levande del i det estlandssvenska samhället. Siffror och data är bara skelett i den organismen.

Den första gruppen — den som *minns* — har, precis som författaren, lätt att övervärdera allt gott och glömma det icke-goda. Det skall inte förnekas. Det är en psykologisk process som svårligen kan motstås. Jag har träffat estlandssvenskar som var med på 20-talet då fattigdomen — ofta nöden — var stor i landet men som nu har glömt detta därhän att de vill förneka den. (Sämre är att det finns de som gör detta därför att de *skäms* för denna fattigdom vilken förklarar så mycket av vad t.ex. folkhögskolan hade att arbeta för eller att kämpa emot. — Rikedom och fattigdom är högst relativa mått och både stolthet och skamkänsla över sådant är löjligheter.)

Vi skall tillsammans minnas denna tid och främst Birkas. Där dyker åter en liten svårighet upp: mina bedömningar och värderingar kan inte undgå att — trots mina bemödanden, att undvika detta — i viss mån präglas av den rikssvenska

miljö jag kom ifrån. Å andra sidan får man inte glömma att det kan vara en styrka att se med en främlings ögon då de skarpare noterar vad som av vana knappast observeras av den som levt och lever mitt i givna förhållanden. Det gäller *även* för estlandssvenskarna som var med på den tiden att söka se objektivt på förhållandena och på min skildring. (Inom parentes må nämnas att mycket av minnena bygger på brev och anteckningar — men även sådana *kan* vara högst subjektiva. Att berättade "fakta" har blivit återgivna så noga som möjligt här, är självklart.)

— — —

Rektor Kaleb Andersson bröt upp från Birkas 1924 efter fyra år av strävsamt pioniärbete. På hösten året före uppsöktes jag på Tärna folkhögskola där jag då var lärare av rektor Gideon Danell som var och förblev Birkas' främsta stöd här i Sverige. Avsikten med hans besök var att utröna om jag skulle passa till att överta det ledarskap av Birkas som skulle bli ledigt på vårsidan och om jag — därest värderingen utföll positivt — skulle vara villig att göra detta. Jag var, med dåtidens sätt att se, så ung, bara nyss fyllda 30 år — det var skäl nog för noggrann granskning! Men till mina meriter hörde att jag var folkhögskollärare och *kanske* också just detta att jag var ung. Därill kom att jag ej var helt obekant med de estlandssvenska förhållandena enär jag tillsammans med min hustru sommaren förut som folkminnesforskare och för etnografiska studier vistats på Rågöarna. Kanske *trots* detta svarade jag ja på erbjudandet att överta ledningen av den unga skolan där borta och en solig dag i sept. 1924 stod vi, hustru Anna och jag, och såg än en gång Revals tornspiror dyka upp över horisonten.

På kajen väntade en liten mottagningskommitté. Det var lektor Hans Pöhl, folksekreterare Nikolaus Blees, affärsmannen Mattias Westerblom och prästen i den svenska församlingen, Erik Petsäll, till vars hem vi inbjudits för att tillbringa

den natt vi måste stanna i Reval. Till skaran slöt sig på kvällen även kyrkoherden på Ormsö, Johan Klasson, och hans hustru.

Naturligtvis var det Birkas som var huvudämnet i samtalen; dess ekonomi, läraranställning osv. Men inte minst var vi, de nykomna två, intresserade av de detaljer — yttre och inre — som skulle komma att prägla hem och arbete under kommande år.

Klasson var en på sitt sätt märklig man. Han hade kommit till Estland något år före oss. Jag vet inte om han då möjligen kunde någon finska som hjälpte honom att lära estniska så fort. Vår husa på Birkas, Lisa Aman, som behärskade fyra språk, berättade att hon översatt hans första predikan för ester på Nuckö till estniska. Han hade lärt sig den utantill. Så skedde ytterligare ett par gånger men efter mycket kort tid skötte han skrivningen själv. Klasson var nu väl hemma i estniska förhållanden och han blev nu den som orienterade oss i allt vi ville och behövde veta.

Jag vill inte påstå att han förgyllde förhållandena, snarast kanske han underströk det olustiga väl starkt och däri låg möjligen en pedagogisk tanke: bättre att förhållandena så att säga var eller blev bättre än de väntade än tvärt om. Ögonen på min hustru såg onekligen skrämnda ut då han t.ex. varnade mig att gå ut i trädgården på lördags- eller söndagskvällarna för då strök fulla pojkar runt knutarna för att stjäla äpplen. Prästen på Nuckö hade satt ut vakt för att värna sin äppelskörd men det hade kommit till skottlossning mellan vakt och äppeltjuvar — ett fyrtiotal skott hade växlats. Nu kan man fråga sig varför varningen gällde just de kvällarna? Lördagen var inte så farlig sa Klasson för då skulle alla bada bastu, men på söndagskvällen —! ”Du gör bäst i att ta ner den mogna frukten på fredagen.” Det där lät oroväckande. I verkligheten var det så att efter lördagskvällarnas bad och på söndagskvällarna gick byns pojkar ut på ”krigsstigen” om man nu skall ge ett så avskräckande namn åt deras strövtåg ut till nattfrierier, äppelsnattning och litet allmänt rackartyg. Vi

kom inte att ha några större besvär med dem. Men den mogna frukten tog vi in i tid. Någon skjutning hörde vi aldrig.

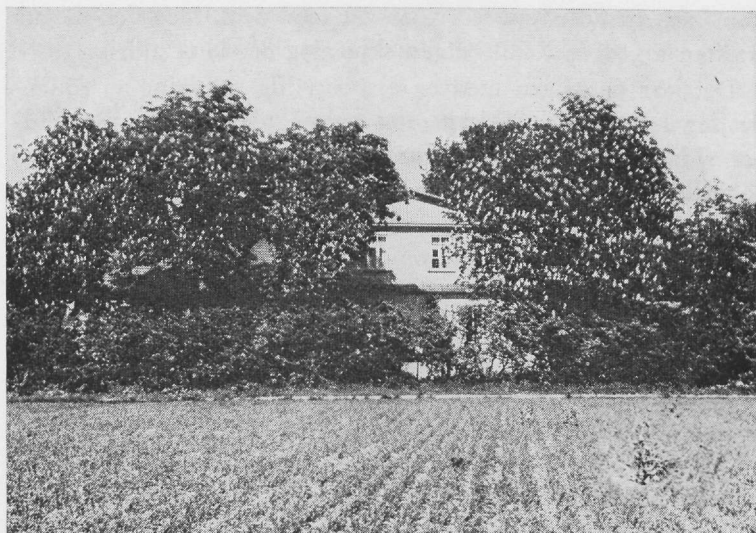
Det var onekligen med en ej obetydlig spänning vi följande dag i Klassons sällskap satte oss på tåget till Hapsal. Tåget eldades i denna svåra bränslebristens tid med torv som rök alldeles förfärligt och det var smutsigt och vagnarna skraltiga men sådant hade vi varit med om föregående år och var alltså beredda på detta liksom på att inte komma fort fram. De tio milen till målet tog en "oändlig" tid och först fram på kvällen var vi framme i den lilla staden där vi mötte kor som skulle hem på kvällsmjölkning.

Vi åt en supé på strandpaviljongen. Det var stadens finaste restaurang, främst avsedd för badgäster som funnit den radioaktiva gyttjan så nyttig mot reumatiska åkommor. Staden var en berömd kurort redan på 1800-talet. Tusentals förmögna petersburgsgäster hade under årens lopp besökt den lilla orten med de knaggliga gatorna och oansenliga husen.

Maten var god och riklig och när vi skulle betala vart kostnaden för allt inte mer än någon krona per man. Det var en angenäm överraskning, men vad som intresserade mest var just då inte priser och dylikt. Det var en mörk strimma på andra sidan vattnet — Nuckö. Jag skrev i min dagbok: "Därborta låg alltså det spännande okända."

Den följande dagen — den 5 sept. — var det ett stort travande till polisen och andra myndigheter för ordnandet av alla de detaljer som hörde samman med mottagandet av en främling i detta land som lärt förstå innebörden i det gamla latinska ordet "hostis" som betyder både gäst och fiende. Kyrkoherde Klasson var till en obeskrivligt god hjälp och det var nog närmast tack vare honom vi någon halvtimme före den tid då skjuts skulle möta oss vid Österby brygga — "hamnen" på Nuckö — satt i Post-Hans båt.

Post-Hans hette egentligen Hans Westerblom men hade fått sitt "tjänstenamn" för att han med sin segelbåt skötte dels personbefordran, dels postförbindelsen. Han hade som så många andra i dessa trakter ett gott språksinne och talade mer

Birkas idyll var särskilt betagande då kastanjerna blommade. En liten uthuggning för sol och ljus har just gjorts. När man senare måste göra denna grundligare beklagade man det — för idyllens skull.

eller mindre väl en fem språk. Jag sa åt honom en gång att det skulle vara utmärkt att kunna tala så många språk. Westerbloms svar kom, klokt och mångtsägande: ”*He är gutt no — he tarvar änt bre.*” (Det är gott nog och det kräver inget bröd.)

På bryggan väntade August, en son till en av de anställda på Birkas' gård, med häst och vagn. Vagnen var av den enkla, fjäderlösa, skakande sort som här och där i Sverige brukar kallas kvarnbäck. Vagnhäcken var alltså en avlång låda med ett par tvärbräder som säten. Hästen var en långbent krake av obestämd ras, köpt på Ösel. Han döptes rätt snart till Anders Ösling. Han var dåligt inkörd, gick ungefär som han ville på vägen. Ibland ville han inte alls. Jag hade under min värnplikt fått en grundlig rid- och körskola och mina första lektioner på Birkas var små mellanhavanden med Ösling som

snart kom underfund med att det absolut bästa var att ”sköta” sig — ja, det gick ända därhän att Ösling fann det förenligt med god trivsel att då och då sträcka ut i en hygglig trav — om nu vägen tillät, ty vägarna efter kriget var i Estland verkligt urusla.

Den här dagen var dock vägen i ett hyggligt skick och vi var från vårt tidigare besök vana vid skakiga vagnar — men det allra bästa var att det var en så strålande dag. Solen lyste, gräset stod ännu grönt och saftigt, det dammade när vi for över heden fram mot Österby, en by av i stort samma utseende som de vi mött å Rågöarna, vi åkte genom en lummig löväng, ängen tog slut, ett stort gärde tog vid och där på andra sidan, bakom höga kastanjer lyste tre vita skorstenar, några fönster blänkte fram på en pärlgrå vägg. *Det var Birkas!*

Vagnen svängde från stora landsvägen upp förbi en ladugård, genom en tät allé — alltför tät bara — och så var vi framme vid den lilla herrgårdsbyggnaden.

Det såg alls inte illa ut, närmast idylliskt, men det fanns bara för mycket av sådant som gav en association av övervuxen landsortskyrka. Mot oss kom en kvinna i 35—40 årsåldern, ljus, glad, solig och hälsade oss välkomna. Det var Lisa Aman. Hon vore värd en utförlig presentation ty hon betydde mycket för skolan, särskilt under dessa första mödosamma år, dels genom sina goda språkkunskaper, dels genom sin känedom om trakt och folk, sin praktiska duglighet och genom sitt sätt som präglades av en viss finess och — från anställningar i ryska familjer — av vana att umgås med människor av olika slag.

Nu tog hon alltså emot på Birkas. En välkomstmiddag var färdig men vi var så ivriga att få kasta en om också som allra hastigast blick på lokalerna och bad att maten skulle få vänta bara några minuter.

Intrycket utifrån av överväxt kyrka följde också inomhus, en doft av fukt och mögel, instängt kyrkorum. Men vi förstod att det måste bli så i ett hus, omgivet av en så tät grönska och som stått stängt och oanvänt omkring ett halvt år.

Vi var av naturliga skäl särskilt ivriga att få se var vi skulle ha vår bostad. Den var i en stor frontespis en trappa upp. Det var två rum där, stora och ljusa, som skulle bli rektorsbostad. Något kök fanns inte och behövdes inte heller då vi från början var inställda på att äta tillsammans med eleverna. Fönstren stod öppna men grenar från en kastanj låg in i ena rummet och det var väl på den vägen de kommit in de långbenta spindlar som satt i vrårna och de kravlande kålfjärils-larver som detta år fanns i ett förödande överflöd. Och så mögeldoft, "kyrklukten" och den halvgröna dagern från kastanjerna! När vi sen kastat en hastig blick ut i de mörka köken som var allt annat än inbjudande till att hålla matlagingslektioner i såg min hustru tårögd ut och jag tänkte på hennes svar på mitt brev om att vi — om hon inte var emot det — skulle komma att bosätta oss för några år på Birkas. Det hade fått formen av ett högtidligt bibelcitat: "Dit du går, dit vill jag ock gå." Och hon behärskade sig tappert och jag gav löftet att om en timme skulle solen lysa in i rummen. Efter middagen fick jag också träffa gårdens anställda och min första bön var att de skulle komma med såg och stege och snart var de mest skymmande grenarna borta. I mina dagboksanteckningar skrev jag: "Nu har vi en liten vacker och ljus 'lägenhet' — och trivs bra, fastän tapeterna i ena hörnet hänger lösa på grund av gammal fukt."

Det var alltså de två rummen som skulle bli rektorsbostad, men antalet pojkar som anmälde sig till vinterkursen blev stort och antingen skulle de ha fått bo alltför trångt och sammanpackat eller också skulle vi ta emot ett mindre antal. Vi valde då att nöja oss med ett rum — vi var ju bara två — och de "övertaliga" pojkarna fick ta det andra.

Blygsammare kunde vår "lägenhet" knappast vara eftersom detta enda rum var både arbetsrum, "expedition", vardagsrum och sovrum — ibland nästan allt detta på en gång. Hopblandningsproblemet löstes delvis därigenom att vi satte upp en ståltråd med ett draperi med vilket man kunde dela rummet i två delar med ett fönster i varje del. Draperiet var

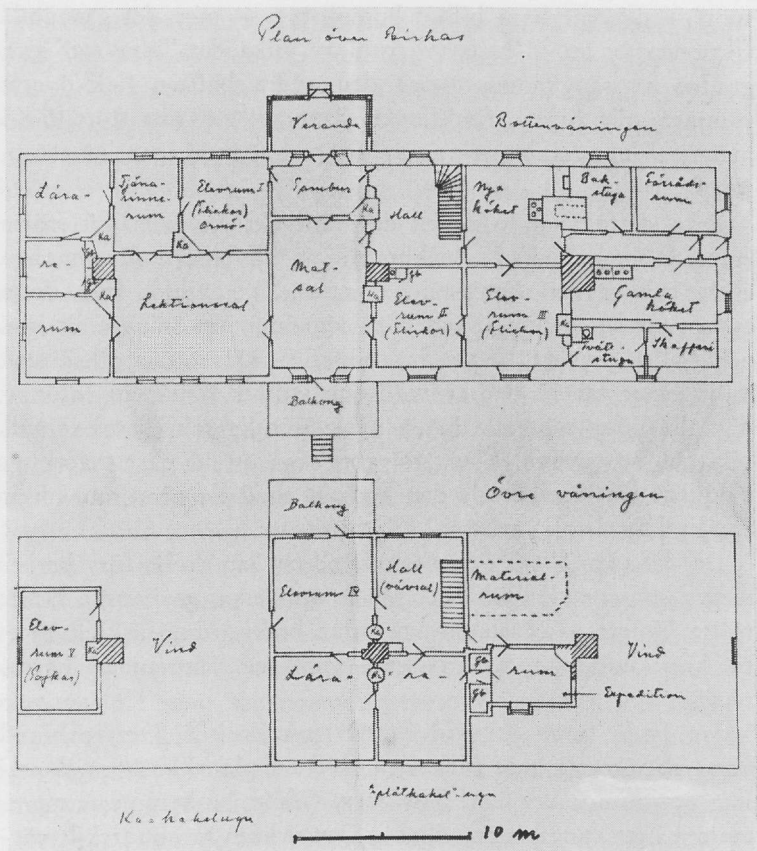
tunt — det var bara billigt bomullstyg — men det gav ändå fiktionen av att vi hade två rum av vilka det ”innersta” fick graden av sängkammare och den andra hälften fick överta rummets alla övriga funktioner. Rummet var rätt stort, 5×5 meter, så uppdelningen var ur den synpunkten ganska acceptabel.

Från detta rum ledde en dörr till det andra något större rummet som alltså skulle komma att bli bostad för manliga elever under den kommande vintern. Vi skildes från dessa endast genom denna tunna dörr som inte just stängde ut ljud och buller mycket bättre än draperiet. Där fanns alltså små möjligheter att få den tystnad och stillhet som i ett internat där alla nötes mot alla är en rätt väsentlig sak för en lärares vila och rekreation. Man kan gott säga att vi på ett verkligt påtagligt sätt realiserade den kontakt med eleverna som blivit en så viktig detalj i arbetet i dagens skolor.

Då det toge alltför stort utrymme om jag skulle försöka beskriva skolans alla lokaliteter och det dessutom kanske skulle trötta läsaren — även om en sådan beskrivning ur flera synpunkter kunde vara av intresse — skall jag gå en annan, kortare väg.

Jag hade turen att vid återflyttningen till Sverige bland mina papper rörande Birkas få med en planskiss över skolan som upprättades av Carl Sandberg, vilken jag kommer att presentera i ett annat sammanhang. Den skissen är nu särskilt värdefull ur den synpunkten att den antagligen är den enda bildmässiga framställningen av birkasbyggnadens planering och inredning. Den må nu ligga som grund för en kort orientering. (Den redan gjorda rörande ”rektorsbostaden” kan synas ha blivit alltför grundlig men den belyser på sitt sätt de små förhållandena på vår skola.)

Börjar vi med bottenvåningen konstaterar man att ena halvan (den till vänster) är timrad, liksom övervåningen, den andra är av sten (kalkflis). Denna undre del av sten var husets ekonomiavdelning med kök (”det gamla” med lucka i golvet till en jordkällare och ”det nya” som inretts senare). Där

En grundplan över Birkas — den enda som torde finnas — efter en uppmätning av Carl Sandberg. De två rummen på vinden (elvrum V och expeditionen) fanns ej 1924 då jag började mitt arbete på Birkas.

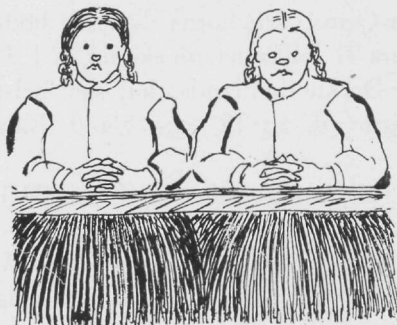
fanns vidare, som framgår av skissen, skafferi, förrådsrum, bakstuga med stor stenugn och så en tvättstuga där avloppet bara var ett hål i väggen. Dessa lokaler var mörka och dystra genom många års nedrökning och alltför klena tilltagna fönster. Intill dessa ekonomilokaler låg två bostadsrum som man kan förmoda en gång varit bostäder för godsets, "hovets", som

man sade om en herrgård, tjänstepersonal. Vidare fanns som synes en hall med trappa till övervåningen. Rummen i husets "timmeravdelning" liksom de i övervången hade säkerligen med sitt ur de flesta synpunkter behagligare byggnadsätt disponerats av herrskapet. De två rum som på skissen har beteckningen II och III med "flickor" inom parentes användes som bostad för de kvinnliga eleverna från nucköområdet och andra håll inom svenskbygden utom Ormsö. Flickorna därifrån bodde i "Ormsörummet" dvs. rum I. Pojkarna plockades in i de två rummen i övre våningen. De kunde blandas hur som helst men flickorna satte stort värde på att få vara bland "sina egna". De ville ha det så.

Pojkarna skulle egentligen disponera endast ett rum (IV). Nu kom rummet intill, på planen med stavelserna "lärare" —, att även det denna vinter bebos av manliga elever. Rum V fanns ej då men jag hade före avresan till Estland fått reda på att det fanns möjlighet att på den stora vinden bygga ett gavelrum och jag hade hos ett småländskt snickeriföretag lyckats tigga fönster och dörr med karmar och detta togs med i vårt flyttlass och så hade vi början till ett nytt rum gratis. Vi behövde inte ens betala tull. Så småningom hade vi ett nytt rum färdigt för de gossar som var våra verkligt nära grannar och vi kunde själva få ett andra rum, vilket var nödvändigt då bomullsdraperiet inte längre skulle ha kunnat uppehålla fiktionen av två rum sedan nu en ny världsmedborgare på ett ibland mycket högljutt sätt gjorde allt för att påminna om sin existens.

I fem rum hystes alltså skolans omkring 30 elever. En enkel uträkning ger vid handen att det blev 6 elever på varje rum. Ibland kunde det slumpa sig att det blev 5 på ett och 7 på ett annat. Rummen var som synes rätt stora men sängar, skåp och tvättställ hade säkert inte fått rum om vi inte haft de av Kaleb Andersson anskaffade stapelbara militärsängarna som tillät möblering även i höjdded. Hur det såg ut innan dessa sängar kom till Birkas, då varje elev skulle ha sin säng med eller tota till en på platsen, är svårt att föreställa sig.

Rickulflickorna hade ibland litet svårt med koncentrationen, men ormsöflickorna var i stället så mycket mera samlade.

Det fanns en sådan kvar på vinden — en ram med botten flätad av rep. Men det gick —.

Bredvid ormsörummet bodde Lisa Aman och tillsammans med henne en tjänsteflicka. Men det var inte nog med att de var två på rummet. Det måste också — om lektionssalen var upptagen — tjänstgöra som genomgångsrum för den lärare, agronom Emil Adalbert, och hans familj, som bodde i de ”2,5” gavelrummen.

Lektionssalen var en rymlig sal som passade bra för sin uppgift. Den ursprungliga var väl att vara ”hovets” salong.

Kommer så till sist det i egentligaste mening centrala rummet i byggnaden vilket var matsalen och alldeles säkert även från början haft denna funktion.

Det var skolans vackraste rum. Det hade ett hyggligt parkettgolv, kakelugnen med sitt ornerade, färgglaserade kakel var en väl bibehållen och ståtlig pjäs. Väggarna var hela och med bröstpanel och väggen mot söder var nästan helt och hål-

let fönster. De hade spetsbågeform och överdelen en ”gotisk” utsmyckning. Allt medverkade till att ge rummet en viss festlig karaktär.

Så är det egentligen bara ett väsentligt utrymme kvar och det bär på skissen det fina namnet expedition. Det hade bara 13 kvm golvyta men knappast något utrymme fyllde bättre sin uppgift. Där gick det att få en god ordning på skolans handlingar och var en plats där man kunde få den arbetsro som eljest var så svår att få. Därmed tycker man att allt kan vara sagt om detta, men det tillkom under sådana omständigheter att jag har behov av att så småningom berätta vidare.

Rundvandringen hade klargjort att det fanns oändligt mycket att bota och bättra. Kaleb Andersson hade under sina år gjort undan grovarbetet. Men det fanns detaljer som behövde ”finputsas”, förbättringar som genom ett påtagligt behov nästan pockade på att bli utförda, reparationer som krävde snart utförande som t.ex. att sätta fast tapeter som fukten lossat då det regnat genom taket, färga över väggarnas mögelfläckar som hade samma ursprung, lås behövde lagas m.m. sådant som visade sig aldrig skola komma att ta slut. Men var fanns arbetskraft och pengar?

Kaleb Andersson hade i Folkhögskolans tidskrift på efter sommaren 1924 skrivit om den svenska folkhögsskolans insamling som startats här hemma i Sverige för Birkas' räkning för att bland annat användas till upprustning av rummen. Vilket också skett. Han skrev: ”För den gåvan kunde vi även förse oss med en del undervisningsmateriel, och en stor sparad slant återstår, som den nye rektorn får förfoga över, då han i höst tillträder skolan. Han behöver den mer än väl. Det är ju bara de stora hålen, som blivit tillstoppade.”

Det verkade lovande — något att börja med. Men det visade sig att jag mötte ett ekonomiskt kaos — till vilket inte Kaleb Andersson hade någon som helst skuld. Det hade varit förvaltningen under den tomma tiden mellan hans avgång och mitt tillträde som skött det hela så att den ”vackra slanten” krympt till 1.087 estmark och 45 penny! Vilket i svensk va-

luta betydde ungefär 10:— kr. Där slocknade många ljusa förhoppningar, där sjönk luftsloppen — även om de varit små — i spillror. Tio kronor! Och gårdens folk kom och ville ha pengar. ”Jag har inte fått någon lön” hette det. ”De skulle få lön när ’den nye’ kom”, hade det sagts. Nu var dessa löneskulder egentligen en lantbrukets affär men det fanns inga pengar någonstans — inget mer än dessa tio kronor. Det värsta var oordningen i bokföringen: bevisligen betalda summor saknade kvitton och räkenskaperna var förda med blyerts osv.

Jag hade privat några hundra kronor, det av den svenska riksdagen beviljade anslaget på 4.000:— kr — vilket blev en ganska stor summa i estniska mark — skulle väl komma så småningom, men det behövdes sannerligen en god tro och ungdomlig förtröstan (de 30 åren var bra i dessa stunder!) för att med mina fattiga slantar sätta i gång en vinterkurs, skaffa mat till dem som bodde och arbetade på Birkas och möjligen ge arbetarna litet handpengar. Jag skrev litet längre fram i min dagbok: ”Hittills har jag förskotterat av min lön.” Den lön som betalades av estniska staten utgick med 10.500 i månaden vilket verkar imponerande men som reduceras till små mått om den ”översättes” till svenska kronor: Det blev 105:—. Hustru Anna var husmor, hade hand om skolkök, sömnad och barnavård och för detta hade hon en lön på 69 kronor om den blev omräknad till svenskt mynt. Nu måste det understrykas att markens köpkraft inom landet var så god att en jämförelse med svensk valuta ger en högst skev bild av den ekonomiska situationen men man kunde trots detta absolut inte tala om ”strålande tider, härliga tider” men väl om spännande. Jag tillägger i min dagbok: ”Jag tror det hela kan klaras upp med ganska små summor — bara man finge pengarna i tid.”

I denna situation fick jag en tanke, till synes så enkel: Om jag bara hade en duktig karl till hjälp skulle vi två kunna göra små underverk. Vi skulle kunna reparera, bygga till och göra förbättringar i inredning och materiel. Javisst! Men pengar?

Jag skrev till rektor Bosson på Tärna folkhögskola, lade för honom fram mina bekymmer och bad honom höra efter om det fanns någon elev i den andra årskursen som jag hade haft som elev tidigare och som skulle vilja resa till Birkas över en sommar och hjälpa till med lite reparationer och röjning i park och trädgård. Jag tordes inte räkna upp alltför många arbeten för att inte avskräcka. Helst som lönen var den absolut minsta möjliga då den skulle bestå av fria resor (allt som allt ungefär 100:— kr) fritt uppehälle och ”vänligt bemötande”, men villkoret var dessutom också att aspiranten skulle stanna över sommaren, i varje fall minst tre månader. I april kom ett jakande svar och i maj kom ynglingen. Han hette Carl Sandberg. Han visade sig ha både teoretisk och praktisk begåvning, av vilka sidor den sista av naturliga skäl kom mest till synes. En skola är i ej ringa grad beroende av sina materiella resurser. Förbättras dessa förbättras också skolans förmåga att fylla och även utöka sin uppgift. Mätt med detta mått kom Sandberg att betyda mycket för Birkas. Då han trivdes med sitt arbete och tydligen med oss liksom vi med honom kom hans vistelse att räcka — inte tre månader utan två år trots att han måste dela rum med 4—5 elever tills vi sista året fick möjlighet att bygga det lilla expeditionsrummet. Där fanns också rum för en säng.

Vi hade räknat ut att det skulle gå att bygga en frontespis på vinden. Vi räknade och ritade, Sandberg arbetade och byggde. Jag var då i Sverige för studier och brev och ritningar gick tätt. Det var inte bara det lilla rummet det gällde. Verandan fick ett nytt tak. Det måste bli nya bjälkar och nya tak-golvbräder och en plåtslagare fick lägga ny plåt. Sandberg skrev ängsligt till mig: ”— — — det blir dyrt. Räkningen på bräderna kom i går och löd på 4.823 mark.” Hela 48 kr.!

Det nya rummet blev färdigt till terminens början och fick de finaste limfärgstapeter och i fönsternischen avbildade jag i ”bästa” Albertus Pictor-stil de två byggherrarna. Rummet — expeditionen — kostade allt som allt 125:— kr. (Jag har ofta undrat vad tyska och ryska ockupanter skall ha tänkt

*Färdiga till attack. —
Sandberg och förf.*

inför bilden av de två i overall — den ene rund och satt, den andra långnäst och mager. Om nu limtapeterna då fanns kvar och inte blivit övertapetserade, ty limtapeter har inte så lång livstid.)

Jämfört med de goda, ofta stora ekonomiska resurser folkhögskolorna här hemma i Sverige nu rör sig med kan det synas nästan barnsligt att tala om sådana "struntsaker" som dessa. Men de var för oss av inte oväsentlig betydelse och den som minns 20-talets förhållanden vid våra skolor här hemma kan erinra sig att fattigdom och en hård kamp för existensen inte var främmande företeelser. På Birkas var allt detta bara

bra mycket starkare, vilket — som redan påpekats — var en nästan naturlig och självklar följd av den ”förödelse” som landet i så många avseenden hade att ta sig upp ur. Nu blev overallen det plagg som sattes på nära nog lika ofta som ”skolkavajen” och Sandberg och jag hade en god framgång i vårt arbete: nerfallna tapeter ersattes med limfärg direkt på rappingen och vi satte färg till blandningen så rummen såg glada ut och vi mönstrade dem genom att ta starkare färger än bottenfärgen och stänka på dem på gammalt allmogevis. Nu kan invändas att det väl hade varit vackrast med helt ”rena” väggar. Kanske hade det varit så men då skulle underlaget ha varit någorlunda felfritt. Nu skyltes en del brister genom mönstren. Och så fanns det en liten pedagogisk tanke bakom: I bondgårdarna var man oftast utan tapeter. Där fanns då bara de nakna, nerrökta och blanknötta stockväggarna som gjorde rummen mörka, helst som fönstren i allmänhet var små. Vi ville visa hur man med billiga medel kunde ljusa upp det hela. Papp, lim och krita kräver inte stort kapital.

Jag minns den lille Anders, den minste och yngste i sin årskurs. Han bodde om jag inte minns fel hos sin morfar på Ormsö. En dag kom han och frågade om han fick ta de tidningar skolan fick, allt eftersom de blivit lästa. Jag blev nyfiken och frågade vad han skulle ha dem till. Jo, han skulle klistra dem på väggen därhemma och göra ”sådana där tapeter”. Jag kom något senare till Ormsö i sällskap med Svenska Dagbladets medarbetare Märta Lindqvist som i sin tidning förde en energisk propaganda för den insamling för Birkas som tidningen startat och som inbragte en 10.000:— kr — en för skolan verkligt stor hjälp. På väggen hos Anders fanns bland andra även hennes tidning och plötsligt upptäckte hon en artikel som hon skrivit. Tidningen var vänd upp och ner och för att kunna läsa måste hon ”stå på huvudet”. När hon reste sig hade hon tårar i ögonen. Hon berättade efteråt vad hon läst. Det var en artikel om hemkultur och god smak i hemmen. ”Och detta skulle jag hitta just här. Jag kände det som en anklagelse. Så väl att artikeln var vänd upp och ner.

Vad skulle den lille Anders ha tänkt om han upptäckt den, han som med tidningsmakulatur försökt få stugan ljus och fin.”

När man på långt håll — i tid och rum — läser om hur Birkas hade det och ser pittoreska bilder kan man tycka att det var en visserligen litet primitiv men rätt ”tjusig” idyll. Ja visst fanns där mycket som kunde rubriceras så men förfallet och primitiviteten var ofta nog av det slag att man kunde ha skäl att undra om det inte var rätt meningslöst att arbeta med tro på att en bättre framid skulle kunna nås i denna generation. (Här var den ungdomliga entusiasmen återigen en tillgång.)

Man vann mycket genom att för sig klarlägga att orsaken till bristerna och förfallet ytterst var den stora fattigdomen som i sin tur var en följd av folkets långa trældomshistoria, av ett aldeles nyss genomlidet världskrig, med härtagat land, revolution och frihetskamp. Om det Estland som 1918 blev ett fritt land skulle man med en paradox kunna säga: Det enda som fanns var brist. Om någon skulle ha sagt att detta utarmade och nedslitna land 20 år senare vid den förnyade annekteringen skulle vara en i västerländsk mening välordnad och relativt välmående stat skulle denne ha betraktats som en urbota utopist.

Så gick det i alla fall och detta är det mest strålande exempel på vad frihet betyder som stimulerande och pådrivande kraft hos dem som förut saknat den. Men när man på 20-talet såg Birkas' och alla andra bondgårdars ofta miserabla tillstånd på så många väsentliga områden verkade allt nedtryckande.

Som nu Birkas. Uthus och ekonomibyggnader befann sig — efter svenska förhållanden — på en nivå som inte kunde bli mycket lägre. Då lantbruksundervisning ingick som en mycket viktig del i kursplanen (i viss mån även för flickorna) var det av vikt att så snart som möjligt reparera, eller riktigare bygga om eller radikalt bättra ladugård, stall och svinhus. De var visserligen inte sämre än de stallar bönderna i all-

mänhet hade, men skolans uppgift var ju att visa hur man med förbättrade, moderna lokaler skulle kunna öka avkastningen. Här behövdes ordentliga golv, urinrännor, dränering, foderbord, ordentliga fönster, ventilation med mera annat. Nu kan man med skäl fråga: Vad fanns egentligen eftersom allt detta behövdes. Ja, egentligen bara väggar och tak, precis så som det var hos de andra bönderna. Åter var det fråga om pengar. Och detta jordbruk hade man hoppats skola ge en sådan avkastning att det till största delen skulle ekonomiskt kunna bära upp skolan! Nu blev det i stort en belastning och hade till största delen tagit "den vackra slant" Kaleb Andersson efterlämnat. Vid behandling av dessa ärenden i styrelsen för SOV (Svenska Odlingens Vänner) fällde bonden Johan Aman i Österby ord som brände sig fast i minnet: "Vi 'födas' nio personer på en gård med 2,5 dessjatiner jord. Skolan har 30 och den går med förlust." Han hade rätt; det var en skam. Det var mycket som måste rensas upp.

Agronom Emil Adalberth som nu hade hand om den teoretiska och praktiska undervisningen i vad till lantbruket hörde hade ett par goda medhjälpare i de två på gården anställda arbetarna, Johan Heldring och Kristian Matsman. Dennes son August var även han i huvudsak arbetare på gården. Det var kan man tycka en stor arbetsskara på den relativt lilla gården (75 hektar, varav omkring 30 hektar var åker) men det fanns mycket litet maskiner av det slag vi här hemma då ansåg vara självklara vid ett jordbruk av denna storleksordning. Adalberth ledde med energi förbättringsarbetet och så småningom kunde Birkas visa upp ekonomibyggnader som var helt acceptabla, men de hade tagit en stor del av alla insamlade medel — det kunde väl dock anses vara ett välplacerat kapital.

Vid Ranna Sauna norrut på Nuckö ägde SOV ett mejeri som byggts innan tiden var mogen för sådana nyheter och därför måst nedläggas och som nu stod övergivet och förföll. Det fanns en hel del användbart byggnadsmaterial där och vi fick SOV:s löfte att riva resten av huset. Adalberth och jag

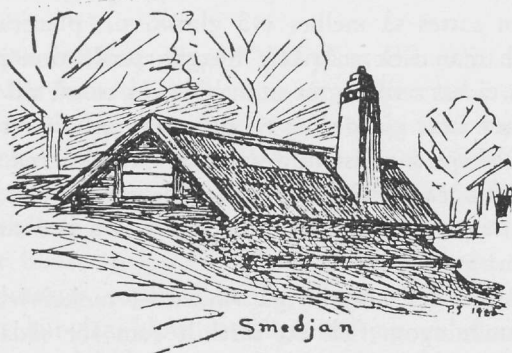
satte redan första hösten igång med det ingalunda trivsamma arbetet, dammigt och smutsigt som det var, men det lönade sig. Vi fick virke till diverse byggnadsarbeten. Det spontade virket blev tak i den nya bastun nere i parken som byggdes som ersättning för den gamla som höll på att helt rasa samman av ålder. (Timret till väggarna togs från en gammal lada som inte längre behövdes.)

Vi rensade tegel som sen räckte till bastuugn och till härd i den smedja jag byggde av en f.d. mjölkställare-svinstia. Den kostade inte just mera än en blå nagel på ett finger som inte passade mellan två stenar då jag med ett spett skulle baxa dem tillrätta i muren. Den duktige Välja byggde härden och fick en ritning till den "kronskorsten" av moratyp som krönte verket. Den första i denna del av Europa skulle jag tro. Jag lyckades från skilda firmor i Sverige få en fläkt, ett städ, en del verktyg och så kunde jag få nytta av de färdigheter i smide jag lyckats skaffa mig genom min ungdoms hobbyarbeten i en bysmedja därhemma.

Vedbod, källare och spikar (magasin) var de byggnader som var bäst bibehållna. Men där bodde ju inga människor så på dem kunde man ställa mindre krav än t.ex. på arbetarbostaden som länge var ett bekymmer med sina dragiga väggar och mörka rum.

Men bakom spikarn låg en "byggnad" undangömd, en sådan som förr — och här med visst skäl — även brukade kallas hemlighus. Den blev på sitt sätt ett bekymmer. Otrevlig var den i sin utformning, den låg så mörkt och så instoppad mellan de höga träden att våra flickor när mörkret stod tätt och ugglorna hoade i parken inte vågade gå dit. Vi drar en slöja över följderna. I varje fall hörde ett nytt "peltik" till de första byggnadsverken. Ranna Sauna gav virket och elverna och jag hade ett bra objekt för det praktiska arbete som ingick i skolans schema.

Och så är bara parken kvar i vår rundvandring. Den var ganska stor, förvuxen och tät. Den hade säkerligen en gång varit verkligt vacker och hade för den delen nu det vildas skön-

Det blev ingen stor verkstad av f.d. mjölkställaren—svinhuset men den blev till desto större nytta, och med sin kronskorsten var den ett litet dekorativt inslag i backslätten.

het och då vi i det praktiska arbetet satte igång med röjning var det närmast för att släppa in ljus och vindar. Parken glesnade så småningom tills den blev riktigt trivsamt och inbjudande men tät nog i bortersta hörnet för att inte näktergalen skulle flytta.

*   *
*

Kaleb Andersson hade om den svenska folkhögskolans penninggåva skrivit: "För den gåvan kunde vi även förse oss med en del undervisningsmateriel." Ja, där fanns åtskilliga saker som var till nytta och hjälp. Främst stod en skioptikonapparat. Ljuskällan var den vid denna tid tämligen vanliga: spritlåga och glödstrumpa eller Auerlampa som dess namn var. Den gav ett gott ljus och apparaten i övrigt var god men kunde ej användas som vad man vanligen kallar baloptikon. Man måste ha skioptikonbilder. Sådana fanns till ett ringa antal och var dyra att anskaffa men jag fann att man kunde ta tunt transparent papper och på det göra teckningar och så

göra bilderna ännu mer ljusgenomsläppliga genom att olja dem. Bilden sattes så mellan två glasskivor, placerades i apparaten och man fick en riktig hygglig projektion på duken. De tjänade ej bara till nytta utan blev oss också till nöje. Till våra julfester t.ex. gjorde jag en del teckningar över "vad sig i vårt lilla rike sedan sist tilldragit haver". Bilderna var alltså gjorda till inbördes glädje — eller förargelse. Det finns ett par med i denna uppsats och de skall ses och bedömas ur den synpunkten.

Det fanns en del material på vinden — mejerivirket räckte till så vi småningom fick ett särskilt rum för sådana grejor där. Nu stod en hel del saker insatta där och där fanns även en tunna. Nyfiken lyfte jag på locket och möttes av en som jag tyckte otäck lukt. Jag tittade ner i tunnan. Den var till hälften fylld med en till synes kletig massa och jag misstänkte att man här glömt något som så småningom skulle förpesta hela huset. Jag gick ner och tog reda på Heldring och Matsman och bad dem följa med och hjälpa mig "bära ut gammalt skräp från vinden" — det var tunnan. Karlarna tittade i den och så sa Heldring: "Det är väl bäst att vi talar med Lisa först." Aha, flög det upp ur djupet av mitt innersta, är det hon som kommer att bestämma här på Birkas och jag var beredd att hävda min ställning som chef. Lugnt och behärskat sa jag: "Men det här behöver väl inte Lisa höras om: Skräpet skall förstås ut." Jag glömmer aldrig hur djupt jag tyckte mig sjunka i skorna då karlarna svarade att Lisa satt upp surkålen här för att det var bästa platsen för den. Jag försökte rädda mitt anseende med att säga att jag av lukten fått den uppfattningen att kålen stått och blivit för gammal. Karlarna teg. De måste ha tänkt något nedsättande om min förmåga att bedöma surkål ty när den så småningom togs ned från vinden och serverades vid vårt bord fann jag att den var förstklassig och jag kunde utan att sätta den i halsen njuta av den ty jag hade för Lisa berättat om mitt äventyr då jag för första gången hade gjort bekantskap med en surkålstunna. Men jag är inte säker på att inte karlarna i smyg hade roligt

åt mig och min okunnighet om surkål — men det var dem väl unnat.

Där fanns ett "inventarium" till på vinden. Min företrädare hade till den som skulle komma att uppta hans mantel donerat en cykel. Det var inget lyxåk utan stod i innerligaste harmoni med vägarna men den fyllde sin uppgift och det blev många som i detta liksom i andra sammanhang med tacksamhet tänkte på donatorn.

Det har blivit en kanske alltför utförlig berättelse om lokaler, inventarier, reparationer, nybyggen. Till försvar för utförligheten har jag blott att säga att jag velat visa hur vi måste och kunde klara oss. Det kunde många gånger vara besvärligt nog men vi hade — och det bör understrykas — en stor trygghet såtillvida som vi, även om jag många gånger och långa tider privat måste stå för utlägg, dock kunde hoppas på och väl också lita på det ekonomiska stöd som lovats oss från olika håll även om det nu inte var så stort. Och vi kunde på så sätt fort nog förbättra våra villkor. För böndernas folk som inte hade någon sådan säkerhet eller hjälp att lita till tog det längre tid för att komma upp ur det materiella förfall och de primitiva villkor som var en följd av de omständigheter jag redan nämnt och av vilka krigstiden låg närmast till. För Birkas gällde det att om möjligt visa vägen till förbättring av hus, redskap, arbetsmetoder och annat — och att detta ofta nog kunde ske med små medel. Vi ville komma med nya uppslag och idéer. Att de nya tankarna ofta dräptes av ett benhårt fasthållande vid det gamla är en annan sak — och man hade kanske orsak att se med kritisk blick och avvaktande sinne på "det nya". Det gamla var dock prövat — det kanske kunde ha sin risker att kasta sig in i det nya.

Den stora fattigdomen

Varje skola har en viss miljö, en folkgrupp eller hur man nu utstakar det verksamhetsområde som den är satt att tjäna och områdets beskaffenhet och behov är det som bestämmer inne-

hållet i skolans arbete eller för att använda ett nu gängse ord — dess målsättning. För Birkas' del skulle man med en kanske litet djärv formulering säga: Skolan hade till ändamål att vara ett hjälpmedel i arbetet att lätta på den stora fattigdomen och dess följdverkningar i det estlandssvenska samhället.

Jag har redan så starkt betonat fattigdomen att min skildring i detta avseende kan te sig som nästan "manisk". Var den verkligen så svår? Ja.

När resande svenskar efter besök i Estland i hemlandets tidningar talade om att de mött kulturella förhållanden som var "som på 1600-talet i Sverige" så visade detta att de inte bara var mycket obevandrade i rikssvensk kulturhistoria utan dessutom fastnat för vissa primitiva förhållanden som de trodde sig kunna bäst karaktärisera som hörande till 1600-talet. För dessa skribenter innebar jämförelsen väl närmast att de därmed ville visa hur *efterblivet* detta folk var som de visserligen sedan med darr på rösten kallade svenska bröder i försakingringen — och deras tal om att detta folk med så stor och rörande trofasthet bevarat sin svenskhet blev en den äldre, välbärgade broderns klapp på axeln. Med ett litet tack till vår Herre för att själv ha undgått att bli så slö och oföretagsam.

Här behövs ett klarläggande av förhållandena.

Estlands folk i stort hade alltid varit fattigt, även om fattigdomen s.a.s. gått i vågor beroende bl.a. på skiften av politiska system och härskare och den var även mer eller mindre starkt utpräglad i olika delar av landet. Att det bland städernas handelsfolk och landsbygdens godsägare fanns många verkligt rika hörde s.a.s. ihop med systemet. Den estlandssvenska delen av landet hörde till de av naturen sämst gynnade. Jorden var dålig, mycket dålig på sina håll.

Esterna blev tidigt livegna. Svenskarna däremot som under tidig medeltid startade sin tillvaro på den estniska kustremsan i norr och nordväst och på dess öar kom som fria bönder och fiskare vilka så småningom t.o.m. fick sina fri- och rättigheter styrkta genom "frihetsbrev", utställda av svenska kungar och

styrande myndigheter. Men de måste icke desto mindre föra en hård kamp, ofta mycket hård, för denna sin ställning. Den härskande godsägarklassen lyckades dock undan för undan vinna terräng och under den ryska tiden — efter 1710 — kom de svenska bönderna i allmänhet att gentemot godsägarna inta samma status som esterna; de blev i praktiken behandlade som livegna även om de envetet och in i det sista sökte hävda sin fria ställning.

Vad livegenskapen egentligen innebar bör i detta sammanhang åter berättas. I den lag som 1816 upphävde livegenskapen i Balticum står att nu skulle ej längre en estnisk bonde vare sig ensam eller tillsammans med sin familj och inte heller någon medlem av densamma kunna försäljas, bortskänkas, avträdas, förpantas eller på annat sätt avyttras vare sig lösryckt från eller i samhörighet med ett gods.

Jag skall inte försöka att ens sammanfattningsvis berätta den långa avslutningshistorien som innebar att svenskarna på många håll kom i ett sämre läge än tidigare just för sin frihetskamps skull: den nya "frihetslagen" gällde ju estniska bönder och inte de privilegierade, fria svenska bönderna — livegenskapen kunde ju inte avskaffas bland dem som inte officiellt erkänts som livegna och arvegods. De hölls därför på många håll kvar i den beroendeställning under godsägaren som utmärkt livegenskapens tid. Det var först genom nya lagar på 1860-talet — vilka bl.a. förbjöd dagsverksarrenden och husaga — som mera genomgripande förbättringar i ekonomiskt och kulturellt avseende kunde genomföras även om bonden fortfarande på många håll fortsatte att lämna egna jordbruksprodukter och sin bästa arbetskraft till herrgården för att därmed betala sitt arrende ty godsägarna besatt fortfarande jorden och kunde fortfarande — t.o.m. med skenbart stöd av lagen utsuga bonden och hunsas honom som tidigare. Visst fanns det domstolar som skulle döma i tvister och hos vilka bonden kunde klaga men där satt godsägarens gelikar och ståndsbröder — där fanns ingen rättvisa att få för den som tidigare kunde bortbytas eller försäljas. "Till Gud är det

för högt och till kejsaren för långt” löd ett ordspråk bland folket.

Och vem hade mod att resa sig upp mot godsherren — även om han gjorde gärningar som var förbjudna i ryska rikets lag.

Att stjäla tillbaka vad godsägaren mer eller mindre orättfärdigt tog från bönderna blev en ”ädel” men farlig sport. I läraren Joel Nymans sällskap kom jag på 20-talet till en gammal kvinna på Ormsö. Hon var omkring 80 år men hade ett gott och klart minne. Hon berättade hur en bonde för att få bröd åt sig och de sina från spikarn tagit en del av den säd som han med ännu större rätt än godsägaren kunde betrakta som sin. Men bonden råkade bli upptäckt och följden kunde gärna bara bli en: han fick bud att komma till herrgårdstallet. Alla i byn — jag vill minnas det var i Hullo — visste vad det innebar och folket samlades i grupper på bygatan. Det var vrede och skräck i de viskande samtalen där man stod och väntade. På vad? Det kom ett skri långt bortifrån. ”Ja vi hörde hur han skrek, fast det är så långt dit ner, två verst eller mer. Men det var också en lugn och stilla kväll.” Dagen därpå kom bud att han kunde hämtas. Några karlar gick. De hade filtat med att bära honom i för de förstod hur det var ställt med honom. Skinn och hud var söndersargade. Han dog efter ett par dar. Men ”hovsherren” blev inte anklagad för mord ”ty det fanns ingen att klaga för”.

Nu skall i rättvisans namn framhållas att förhållandena ingalunda var så svåra överallt. Det fanns herrar som var relativt milda som kanske t.o.m. aldrig spöade sina bönder men möjligheten fanns, och fruktan för godsherren fanns kvar hos dem som i generationer känt sig rättslösa och som kunde bli offer för ett godtycke som aldrig dämpats av hänsyn eller respekt för människovärde — möjligen av medvetandet att en bonde dock som arbetskraft representerade ett realvärde. ”Dyningar” av denna — jag skulle vilja säga — ängslan inför ”herrskapsfolk” mötte jag ännu på 20-talet hos en del gamla människor och Gideon Danell kunde berätta hur han sett hur

en bonde, som kom för att av godsägaren utbe sig någon sak, på gammalt sätt föll på knä och med sina händer omfattade godsherrens knän. Att denne i den rikssvenska gästens närvaro såg generad ut var en annan sak.

Att under sådana villkor kunna bevara något av en personlig integritet är bara det märkligt nog. Att inte krafterna räckte till för nyskapande eller ens för att söka ta efter det man på en och annan resa till Finland eller t.o.m. till Sverige såg som föredömligt exempel kan synas svagt, ty mycket skulle ha kunnat ske utan större kostnader men godsherrn såg till att allt blev som det fordom varit. Inte ens herrgårdarna representerade t.ex. inom jordbruket nydanande områden. Varför skulle man kasta ut pengar på dyrbara maskiner när man hade en gratis arbetskraft? Resultatet blev att man även på godsens in i sen tid t.ex. tröskade med slaga.

Met det fanns ändå trots allt bönder som genom företagsamhet och klokhed lyckades samla litet kapital för förbättring av de egna villkoren. Detta skedde framför allt sedan arbetsskyldigheten till herrgårdarna upphävts och ersatts med "ränta" som man sade. Men så kom kriget. De fina ryska sedlarna blev så småningom bara granna papper, som barnen lekte med. Tyskarna kom med sina pengar och de gick samma väg.

Leverans- och arbetsskyldighet till herrgården hade ofta tagit huvudparten av männens kraft och därför blev det kvinnorna som fick på sin lott att sköta väsentliga delar av arbetet på den "egna" gården. Då därtill kom att männen i kustområdena ofta måste ligga på sjön för fiske — fisken var en högst väsentlig del av födan och av de varor som kunde bringa pengar till huset — bidrog detta till att kvinnorna måste överta utarbetet på gården. Och så skulle kvinnorna sköta hem och barn. Detta blev en övermänsklig arbetsbörda som just inte gav kraft till övers för sådana arbeten i hemmet som skulle kunna skapa människovärdigare förhållanden. Hemvården var ofta nog *mycket* bristfällig och detta är inte heller att förvånas över om man betänker att på sina håll fick husen t.ex.

En bondgård av den på tjugotalet vanliga typen.

skorsten först på 18-talets senare del och att en och annan rökstuga fanns kvar in på 1900-talet. Om man så berättar att det lär ha förekommit fall att hovsherren nekade en bonde att ta upp större fönster än de små gluggar som fanns på hans liksom på alla andra bönders gårdar så förstår man att "den mäktige" även på detta område bar huvudskulden till att den utveckling som eljest utmärkte hela kulturen i Europa inte kom till dessa områden så som man hade skäl att vänta — men hela den östliga världsdelen befann sig ju i detta eftersläpande läge.

En hög kultur förutsätter en växelverkan mellan materiella och andliga krafter. Fattigdom på ena hållet följs ju vanligen av fattigdom även på det andra. Det var ytterligt sällan man fann någon bok i de estlandssvenska hemmen. (Låt oss nu inte förhäva oss: det finns rikssvenska hem än i dag där man inte heller har några böcker. Jo, Rydberg och Lagerlöf och kanske någon mer av "de stora" i praktband och de står i sina guld-

snitt olästa på en fin bokhylla, köpta "metervis" för att gesken av en hög "status" som det så vackert kallas.) Estlandssvenskarna hade dock alltid ett par böcker, ofta lästa till utnötning och nedsvärtning. Det var bibeln, psalmboken och "frå-boken" (frågeboken = katekesen). Bibeln var oftast i Carl XII:s utgåva och psalmboken ofta den som gavs ut 1695. Den var inte alltid, som de äldsta exemplaren, tryckt i Stockholm men kallades vanligen "Stockholmsboken". Det hade säkerligen ej varit små svårigheter att en gång få samman så mycket att man kunde köpa dessa böcker. De var som sagt flitigt lästa och det gammalsvenska språket i dem satte i hög grad sin prägel på estlandssvenskarnas språk då de med en rikssvensk talade "riktig svenska" som man tyvärr sade, därmed deklasserande sin egen urgamla, fina form av det svenska språket till pariasklass som man blygdes för.

Nu skulle man tro att de flesta av dessa människor var analfabeter (1600-tal!). Tvärtom: läskunnigheten var allmän! Det verkar som en motsägelse: inga böcker och man kan tillägga inga skolor förrän under sista mansåldern och då mycket sällsynta och oftast med klen utbildade lärare — och ändå allmän läskunnighet! Förklaringen var att varje mor eller någon av de gamla i gården såg det som en plikt — inte minst när främmande härskare ville tvinga på folket sitt språk — att lära barnen läsa. Bibeln och Stockholmsboken togs fram, en peksticka täljdes till och så började bokstaveringen med de yngsta. Skrivpapper hade man naturligtvis inget — sådant kostade ju pengar. Det finns gripande skildringar av sådana som t.ex. den gamle fine och duglige läraren-klockaren Johan Nyman som berättar hur han med ett träkol som penna och sänggavel eller dörr som tavla lärde sig skriva och räkna. Och när de var fullskrivna "nyttjade jag två henor eller brynstenar så att jag skrev med den ena på den andra".

En och annan av dessa självlärda arbetade sig fram till stort vetande. Tag t.ex. läraren Vestersten som kunde tala svenska, estniska, ryska och tyska flytande — sådant var nu kanske inte så sällsynt — men dessutom talade han latin, grekiska och

hebreiska. Med Nathan Söderblom talade han vid dennes besök i svensksbygden hebreiska och fick vitsordet: "Det är inte många präster i Sverige som talar så bra hebreiska." Och han var självlärd. Jag skulle gissa att han möjligen fått låna de böcker, han dock måste ha, av någon präst eller han hade möjligen snålat samman pengar och köpt dem på något antikvariat i Reval.

År 1856 hade i bondelagen bestämts att varje bondekommun som hade en befolkning av evangelisk-luthersk trosbekännelse omfattande 300—1.000 invånare skulle ha åtminstone en folkskola. Svenskarna hade inga lärare men fick hjälp av evangeliska fosterlandsstiftelsen i Stockholm som sände två lärare — missionärer som de kallades. Det kom så småningom flera men dessa två, Österblom och Thorén — särskilt Österblom — kom att betyda mycket för estlandssvenskarna. Österblom kom till Ormsö där han alltså blev lärare — men kanske framför allt predikant — och där uppstod en väckelse av det slag som är väl känd som en av de stora folkrörelserna under 1800-talet. Men han var också en praktisk karl. Han fick folket att bygga skorstenar i husen, lägga in ordentliga golv som kunde skuras — något som annars bara ansågs höra ihop med "tyskarna" dvs. herrskapsfolk. Thorén kom till Pasklep på Nuckö där han startade ett seminarium för utbildning av lärare. Hans egna kunskaper var väl ej så stora men såväl han som eleverna var brinnande i anden och resultatet blev ganska gott. Det unge Johan Nyman kom som elev dit och blev en tid kvar som lärare.

Allt detta var en ringa och fattig början till skapandet av bättre förhållanden men förändringarna till det bättre gick långsamt. Framsynta ledare i svenskgruppen bildade så småningom kulturföreningen Svenska Odlingens Vänner, som trots de små förhållanden man hade att arbeta under gjorde insatser som skulle komma att gagna hela svensksbygden men förhållandena var fortfarande bekymmersamma och präglades mer av stillastående. Förbättringar på jordbrukets område var synnerligen önskvärda och folkskolläraren Rudolf

Timmerman som beretts tillfälle att i Sverige skaffa sig goda kunskaper i modernt jordbruk bedrev en viktig konsulentverksamhet redan 1911. Men hur skulle *en* man kunna räcka till allt. Bönderna byggde själva skolhus redan före frihetstiden. Men man behövde litteratur: böcker, tidningar, tidskrifter. Men var få pengar? Det var en tragisk kretsgång: okunnighet skapar fattigdom och fattigdomen håller okunnigheten kvar. De konserverar varandra trots god vilja.

Nu synes läsaren ha fått belägg för att förhållandena var "som på 1600-talet". Men de som fällde ett sådant omdöme hade vanligen fastnat vid att husen hade — visserligen ofta dekorativa — men ack så enkla halmtak och visste väl knappast att ett välldat halmtak fyller sin uppgift synnerligen väl. Men för att få takhalm *måste* man tröska med slaga för att inte trasa sönder halmen. Ärdren som användes vid plöjning fyllde sin uppgift som de gjorde då bronsålderns hällristningar kom till men vi äldre rikssvenskar minns mycket väl den tid då årder och oxar ännu inte var försvunna ur svenska jordbruk. Visst var plogar dragna av hästar bättre — men pengar! Att det var ännu mycket annat som brast var en annan sak — det var detta man ville bättra. — Den som närmare studerade hur man tillvaratog de möjligheter som stod till buds förundrade sig ofta över den praktiska duglighet och händighet som utvecklades. Den hade kanske nöden som ursprung ty den är ju uppfinningarnas moder men ofta utvecklades denna praktiska färdighet till mästerskap. Ledaren för ett båtbygge kallades också för båtmästare och en mera välförtjänt titel kunde han knappast få.

Kläderna var till allra största delen hemproducerade. Kvinnorna var mycket skickliga att spinna och väva. — Knypplingen var på Rågöarna en långt driven konst fast man måste arbeta med det något grova hemspunna lin-garnet. — Strumpstickningen följde kvinnorna även då gick ut att hämta hem djuren eller var på väg till och från arbete på fälten. De vantar de framställde var även de sköna och goda ting. — Men i matlagning var färdigheten mindre. Och "självhushållningen"

gjorde att rökta och saltade varor blev de huvudsakliga ingredienserna. Mjölet var hemmalet på väderkvarnars sandstenar och gav ett härligt bröd. Drycken var — då man hade råd att offra litet korn till malt — hembryggt öl. Te och kaffe hade man mycket sällan — sådant måste ju köpas och alla kontanta utlägg måste noga behovsprövas.

*

För att riktigt förstå på vilka områden Birkas hade att sätta in sitt arbete skulle krävas en ännu utförligare beskrivning av läget på livets olika områden. Här är bara slutligen att tillägga att när krig och revolution 1918 var slut var praktiskt taget allting slut i landet. Ei ole — finns inte — var de första estniska ord vi lärde och man fick ideligen höra dem, i alla affärer.

Jag hade förmånen att på nära håll följa utvecklingen från 20-talet fram till det obevekliga slutet. Jag såg de första årens stora fattigdom och brist men också de sista årens växande välmåga. Då sjöng tröskverken i byarna, separatorer summade i gårdarna, motorer dunkade i fiskebåtarna, jordar bättrades, goda bostadshus byggdes, skolorna förbättrades, böcker på modersmålet fanns att läsa.

Men denna ljusa bild fanns sannerligen inte då jag första gången såg Birkas. Jag minns än i dag så starkt hur jag en av de första höstkvällarna vid en promenad i skymningen såg silhuetten av vår närmaste by mot den blekgröna kvällshimlen. Ett enda ljus sågs glimma bak ett par trånga rutor. Och jag såg för min inre syn många, låga, gråa byar med grå hus och grå människor. Jag tyckte allt var grått i grått och en morgon syntes så långt borta. Skulle den gamla lilla herrgårdsbyggnadens få fattiga människor verkligen kunna göra något av väsentlig nytta? Man väntade sig så mycket av sin folkhögskola.

Birkas' målsättning syntes mig given.

Ett välkommande

Det som i det föregående berättats var alltså de materiella resurser vi hade att arbeta med och den miljö och det folk detta arbete skulle ägnas åt.

Och därmed går vi tillbaka till början.

Den första dagen hade slutat med trötta ben och trötta ögon. Det mesta var genomgången och vi hade hunnit se huvudparten av vad som skulle bli vår nya lilla värld. Natten och tystnaden låg över fälten och över Birkas. Sömnen kom. Kanske inte precis med ljusa drömmar om lättfångad framgång. Det låg säkert hårt arbete i de kommande dagarna.

Nästa dag var söndag och någon brådska med uppstigningen hade vi inte. Vi hörde röster från undervåningen. Det var fler än Lisa Aman där. Hon kunde ju ha besök. Hon kom så småningom upp och då hade hon en frukostbricka med och vi tyckte detta var en kunglig början men det hade säkert en annan förklaring än bara den att vara en vänlighet. Och då vi undrade över orsaken fick vi svaret att vi kunde dröja med att komma ner för det hade kommit en del människor för att hälsa oss välkomna och det skulle säkert bli flera bara dimman lättade. Ja, den låg utanför som ett vitt hölje, fukten droppade från kastanjegrenarna och i gräset hängde daggen. Vi kunde inte se över fältet om det var människor på väg.

Så småningom kom Lisa åter och sa att nu var också vi välkomna ner.

Den morgonen och det välkommande som mötte oss går aldrig ur minnet.

Matsalen som vi måste gå igenom var tom. Dörren till den stora salen därinnanför öppnades. Där var folket samlade, så många salen kunde rymma. Alla reste sig. Vi steg in. Jag trodde och väntade att någon skulle stiga fram och hålla ett välkomsttal. Men alla började sjunga den gamla folkhögskole-sången:

*Var välkommen envar under ungdomens tak
som vill räcka oss han till förbund!
Vill du höra vårt mål, vill du älska vår sak,
byggd på frihetens, kärlekens grund?*

Där stod gamla och unga män i vadmalsskläder, söndagskläder av vadmal. Där stod unga och gamla kvinnor. Så lika varandra med slättkammat hår, mörka yllekjolar och bomullsblusar. Gamla som ännu kunde minnas den tid då slavpiskan vid herrgårdarna höjdes till slag, unga som mest mindes ett långt krig, nöd och försakelse, men alla kände tydligen i den stunden starkast av allt en samhörighetskänsla med ett folk och ett land de aldrig sett, som levt i deras sagor, som i de svåraste tiderna fyllt dem med tron att hjälp kanske kunde komma därbortifrån. Så sade Joel Nyman, Ormsö-läraren, då han efter sången tog till orda. Han hade en gång varit elev vid Tärna folkhögskola som jag direkt kom ifrån. Han kände våra förhållanden och han bad att vi som nu kom från det gamla landet, vårt gemensamma ursprung, skulle försöka förstå dem som levde härute i så annorlunda villkor och att vi skulle ta med i beräkningen all oförmåga och efterblivenhet.

Åter sång:

*Låt oss väcka den kraft som var hårt slumrad in
och i bojor försmäktande låg.*

— — —
*Och där kärleken slår över framtiden bro
låt oss giva vår styrka till lån!*

”Förstå oss, hjälp oss!”

På denna vädjan var det min tur att svara. Jag måste erkänna att jag väntat denna stunden. Fast inte sådan. Jag hade väntat ett hälsningstal av den *vanliga* sorten med så granna ord att de tar död på det goda som skulle bli sagt och jag hade förberett ett tal som nog innerst inne gömde en liten högfärdig tanke att få visa vilken dukig och lärd karl de fått till sin skola. Och så står densamma och känner gripenheten

hugga tag i strupe och hjärta. Och det blev inte bättre när efter välkomsttalet skaran stämde upp:

*Slumrande toner fjärran ur tiden,
Toner ifrån stugor, från fält och vänan lid.
Sällsamma röster ur gravarnas dunkel
Jubel och kvalsång från hänsövnas strid —*

— — —
*Slocknande kolen vi tända på härden
Varsamt vi taga det kära i vår vård.*

— — —
*Lys genom tiden för sönerna väg
Hem till fädernas gård.*

Mitt tal blev ett helt annat än det fina akademiska jag tänkt mig. Det blev ett tal om vägar mot nya mål som skolan ville hjälpa till att nå med vad den kunde ge av kunskap och bildning. Jag tyckte mig känna mötet med en svenskhet som kämpat och hoppats och som nu trodde sig finna en väg "hem" genom bl.a. Birkas' arbete. Sentimentalt? Patetiskt? Jag förstår inte människor som så fort det är fråga om en stark känsloupplevelse rynkar på näsan och talar om sentimentalitet. Jag lägger i ordet dess gamla betydelse som inte har med gråt-mildhet att göra. Och visst var stunden på sitt sätt patetisk. Jag skrev i min dagbok den kvällen: "— — ty nog måste man förstå och erkänna att det är den sista fasen man ser och upplever av den långa ihärdiga kampen för svenskhetens bevarande härute — — och vilket dödsläger är inte gripande. Ibland synes mig skolans uppgift tvivelaktig — skall den göra den sista kampen svårare eller lättare? För oss rikssvenskar är det i alla fall en skyldighet att visa detta folk, att det inte står ensamt — är en isolerad folkö, som *bör* och *skall* försvinna för de större och mäktigare, utan har rättighet till sin lilla plats i solen. Allt det andra utvecklas sen efter lagar, som vi inte kan eller bör hindra."

Sång efter sång sjöngs och små anföranden hölls och när deltagarna kom underfund med att jag var sångare — de som

var med i birkasstyrelsen hade i "papperen" läst att jag varit OD-ist och uppträtt som solosångare — då måste jag förstås sjunga och sång och fest höll på att aldrig ta slut.

Sången intog överhuvudtaget en viktig ställning i estlandssvenskarnas samvaro. Man sjöng unisont och i stämmor. En främmande kunde kanske tycka att rösterna lät litet vassa och hårda — vilket berodde på en naturalistisk teknik med pressat stämläge — och av detta skulle han möjligen kunna dra den slutsatsen att det var ett omusikaliskt folk. Russwurm som på 1800-talets mitt skrev sitt stora och märkliga arbete om estlandssvenskarna tyckte också att sången var urusel och musikaliteten därefter. Om folkets sång i kyrkorna skriver han: "— — hur blir inte, du milde himmel, de enkelt manliga, ädla melodierna stympade och förvärldsligade! Hur disharmoniskt, orent och utan rytm klingar inte Guds lov i nästan alla svenska — och för den delen också estniska — kyrkor." Han talar vidare om att "svävningarna" i de enskilda tonerna oftast visar sig vara variationer, som består av trioler och för-slag, som, om de bara sjönges rent och hela församlingen sjöng på samma sätt, inte skulle klinga så illa. — Men som det anstår den frie svensken följer var och en sin egen mening och så blir det ett virrvarr av toner, otydliga, ofta brummande eller gälla som ångestskrin. Allt detta gör det nästan omöjligt att sjunga med även i de mest bekanta melodier, såframt man inte också själv vill irra omkring i detta kaos utan regler."

En senare tids forskning har visat att denna psalmsång vittnar om en stor musikalitet. Det Russwurm menade var trioler och för-slag har visat sig vara en "psalmkoloratur" av hög klass som "uppstått i kretsar, där utpräglad musiksinn förelegat". (Tobias Norling.) Och de undersökningar som gjorts under 1900-talet har ännu så sent kunnat uppteckna omkring 250 sådana koralvariationer vilket vida överträffar vad man hunnit få samman av likande material i Sverige. Vid Russwurms tid bör detta material ha varit avsevärt större.

Mot detta tal om musikaliskhet skulle kunna invändas att

den sång man helst och oftast av alla sjöng var Du hemmets jord, där jag som liten lekte, din blotta åsyn gör min känsla varm. — Det är en gråtmild och sentimental sak både i ord och melodi. Men med vad rätt skulle jag ge det omdömet i en nedsättande betydelse? Bara en blick på de gamla som mindes det hårda förgångna i livegenskapens anda, förväntningarnas glans hos de unga som kom till oss, det var nog för att det skulle stå klart att det fanns en bakgrund för denna och andra liknande sånger som vi aldrig riktigt skulle förstå — och då skall man tiga med sin ”klokskap”.

Eleverna kommer

Lördagen den 1 nov. var inne. Tiden från vår ankomst intill denna dagen hade varit fylld av mycket arbete för att få allt i allra bästa skick.

Prospekt hade sänts ut åt alla håll i svenskbygden. Det var ett litet tunt tryck på fyra sidor, av vilka en hade en bild av den enkla skolan som väl dock för de flesta av dem som möjligen tänkte sig en kurs där var nära nog som ett slott. Det viktigaste i prospektet var dock det bifogade papper på vilket alla de ting stod uppräknade som en elev måste ha med sig.

Här framstod skillnaden mellan en rikssvensk folkhögskola och denna här ute särskilt stor. Där hemma redogjordes först och främst för skolans ämnen och undervisningens omfattning, sen kom en del uppgifter om de utgifter i pengar som eleven måste räkna med, men där fanns också uppgifter om de stipendier och annan ekonomisk hjälp som en behövande elev kunde få.

Behövande! Här var alla behövande och här fanns ingen som helst möjlighet att ge någon ekonomisk hjälp i form av stipendier el.dyl. Och till detta kom den allmänna fattigdomen som innebar att i hemmen sällan fanns några reda pengar att sända med ungdomen för att därmed täcka kostnaderna för skolgången. Därför fanns det heller ingen annan möjlighet att

klara det hela än att varje elev måste ta med sig hemifrån av produkterna från jordbruk och fiske. Det var säkerligen ofta nog svårt att avstå detta till den som under en fem månader inte skulle vara med i hemmets vanliga produktiva arbete. Femhundra mark (omkr. 5 sv. kr.) måste dock på något sätt avsättas till skolvavgift. Det var de pengar med vilka skolan sen skulle klara alla de småutgifter som var ofrånkomliga. Det var dessa pengar som det kunde vara svårt nog att få tag i. Den inkomst en gård kunde få genom sina produkter var ju så liten, i varje fall oftast ej större än att de summor någon försäljning kunde inbringa så ytterligt väl behövdes för att klara inköpen av salt och socker och andra artiklar som hushållet behövde. Och tillfällen till inkomstbringande arbeten var mycket sällsynta och lönen mycket liten. Som redan framhållits kan man dock inte utan vidare jämföra en summa i mark med de svenska kronor den motsvarade, enär dess köpkraft inom landet var så avsevärt större än kronans i sitt land.

För säkerhets skull innehöll det lilla prospektet löftet: ”Men den som är helt och hållet utan pengar behöver ej därför stanna hemma.” Det var ett löfte in blanko som kunde haft rätt så ödesdigra följder om det blivit alltför många som ansett det omöjligt att få fram den summan ty varifrån skulle då pengarna ha tagits. Femtusen kronor hade skolan att disponera för alla sin driftskostnader, bortsett från de löner som betalades av estniska staten, och min egen lön därifrån — som väl hade blivit den närmaste reserven — var och blev 10.500 e. mk. (105:— kr) i månaden. Lade jag till hustru Annas lön som husmor och lärarinna blev det hela 175:— kr.

Dessbättre var det bara ett par stycken som bad att få vänta med betalningen, för ”de hade inga pengar hemma”.

Så här såg listan ut och den är värd att läsa då den ger en viss inblick i de ekonomiska förhållandena i hemmen och i skolan:

Birkas folkhögskola

Börjar sin — årskurs . . .

Anmälda elever torde komma dagen förut, så att alla äro samlade till arbetets början.

De matvaror varje elev bör medföra — dock är det ej nödvändigt att hava allt med på en gång — äro följande:

	Före jul	Efter jul	Tillsam- mans
Rågmjöl	1 ¹ / ₂ pud	2 ¹ / ₂ pud	4 pud
Surbröd (12 skålpund i månaden)	26 sk.	52 sk.	78 sk.
Kornmjöl	10 „	5 „	15 „
Vetemjöl	10 „	15 „	25 „
Hel säd (råg) till kaffe	5 „	—	5 „
Korngryn	10 „	10 „	20 „
Ärtor	5 „	10 „	15 „
Bönor	4 „	4 „	8 „
Potatis	4 pud	5 pud	9 pud
Kålrötter	15 sk.	25 sk.	1 „
Vitkål, färsk	15 „	—	15 sk.
„ surkål	—	15 „	15 „
Morötter	10 sk.	—	10 „
Rödbetor	5 „	—	5 „
Kött (ox-, får- eller kalv-)	9 „	15 „	24 „
Fläsk (Av färskt kött eller fläsk åtgår något mer)	10 „	20 „	30 „
Fisk (Av torkad åtgår något mindre)	10 „	10 „	20 „
Salt	3 „	—	3 „
Bär (tranbär eller lingon (krausar)	5 stop	—	5 stop
Smör	1 sk.	2 sk.	3 sk.
Ved	1 ¹ / ₂ famn	1 ¹ / ₂ famn	1 famn

Utom den angivna smörmängden bör var och en medhava och själv ha hand om smör för eget bruk, men 3 sk. lämnas till skolan för stekning m. m.

Varje elev ombedes vänligen att medtaga just de mängder, som angi-

En ormsöflicka har kommit med sitt kram. Hon log gott då jag sa att det skulle passa så bra med ett leende nu när solen lyste fram efter en grå morgon.

vits. Om möjligt medtages *före jul* endast den för denna tid bestämda mängden.

Är det någon vara, som saknas i elevens hem, bör denne skaffa denna genom köp eller byte, då det annars ej kan bli någon ordning i hushållet på Birkas eller full rättvisa mot kamraterna. De som ej ha kålrötter, vitkål, morötter eller rödbetor böra skaffa nu i höst. Det mesta kan köpas på Nuckö eller i Hapsal. Likaledes kan om så önskas veden köpas på Nuckö. Veden bör vara *torr*.

Angående bär medtages helst lingon (krausar) eller tranbär (trinjar), eller också medtages 8 stop torkade äpplen.

En kökshandduk, en golvtrasa, en matsked, en tesked samt en viska (foa) av björk eller gran medtages.

Dessutom medtages madrassvar och örngottsvar (dinkle), filt eller täcke, lakan, kudde, handdukar och en stol.

Socket medtages för eget bruk och elev får själv ha hand om detta.

Per Söderbäck
Rektor.

(Här bör kanske nämnas, att ett pud var omkring 16 kg och ett skålpund 4 hg. Det gick alltså 40 sk. på ett pud.)

— — —

Nu var det alltså den första nov., den lördag då eleverna skulle komma. Det var dimma även denna dagen vilket gjorde att ankomsten dels blev senare än den eljest skulle ha blivit, dels fördröjde den ormsöborna så, eftersom de måste över sjön, att alla elever inte kom på en gång vilket kunde ha blivit besvärligt nog av skäl som torde framgå av det följande.

Det knarrade och knirkade på vägen nere vid stallet och där kom de första. Det var tre Rickul-flickor som slagit sig samman och gjorde resan efter samma häst och på en gång. Det kändes väl säkrast så inför detta spännande ögonblick. Rektor och hans hustru — som skulle stå för det stora hushållet — stod ute och tog emot. Han i overall, hon också i arbetsdräkt ty här stundade en dag med vägande, mätande och räknande. Och Lisa fick tjänstgöra som allmän handräckning.

Lasset körde upp vid köksgaveln med allt vad det hade av lådor, säckar, knyten, korgar och bylten och överst på alltsamman tronade tre stolar av olika modeller. Veden kom senare.

Rågmjöl, potatis, fisk, smör, bröd. Den gamla decimalvägen var i flitigt bruk, potatissäckar rullades ner i källaren, mjöl tömdes i lårar, fläsk hängdes på krokar eller lades i saltkar. Så var det klart.

Nästa kom. Det var några ormsöbor som fraktat sitt kram till Österby och hyrt en häst där. Flickorna kom i den gamla ödräkten med huvudduk, svart jacka, svart veckad kjol, röda läggar, vita strumpor och svarta skinnskor med långa tvängremmar virade uppåt vristen. De kom också i grupp — säkrast så — och deras kram vägdes och mättes.

Mitt arbete var att ta emot de tyngre varorna. Min hustru fick ta hand om kött och smör och sådant. — Mjöl och potatis och kålrötter och dylikt kan visserligen vara av bättre eller sämre kvalitet men någon direkt fara för att dessa ting

skulle vara skämda fanns just inte. Litet annorlunda var det med smör och kött och fisk. Jag såg hur fru Anna i ett par fall då de nyankomna vände sig bort ett slag luktade på varorna och fick ett bekymrat utseende. De sakerna lades diskret litet vid sidan om de andra.

Nu tror jag alls inte att man medvetet sänt med dessa inte riktigt färska saker i hopp om att det inte skulle upptäckas. Man *hade* inte bättre och det man hade till mat hemma fick lov att duga vid skolan. Och det var väl inte hela världen om det luktade litet.

Jag minns en liten episod som kan belysa denna sak. Ett par rikssvenskar och jag bodde en tid i en bondgård. Det var ingalunda någon av de fattigaste och vårt värdfolk kunde nog anses höra till de mera ordentliga och propra. En kväll satt vi tre i det rum vi disponerade. Det var de vanliga stockväggarna, fönstren hade inga gardiner och golvet inga mattor; det var med andra ord sådant som rum i allmänhet var på den tiden — på 20-talet. Vi hade lagat till te, vi hade köpt en längd *hoitbre* (vetebröd) från stan och vi hade en laggad bytta med smör.

Då vi satt där kom den unge, glade och trivsamme bonden in till oss, får se vår måltid och säger: ”Nå, inte ska ni sitta här och äta sådant där — det hör ju kvinnfolk till — nu skall vi ha öl och surbröd och kött.” Han försvann ut, kom igen om en stund med en stor trästänka öl, en surbrödslimpa och en torkad fårbog, en sådan som vi brukar kalla fårfiol.

Det blev en måltid av på sitt sätt säreget slag. På bordet brann ett ljus, trästänkan gick laget runt, smöret breddes tjockt på tjocka skivor av det grova brödet och med våra tälgknivar karvade vi flisor ur det hårda, sega men så goda røktorkade köttet. Det var något fornnordiskt över det hela. Vi var långt tillbaka i tiden och kände så som vi trodde våra fäder en gång känt vid fest och högtid.

Utanför de små fönstren ljusnade småningom sommarnatten, ölkappen hade fyllts ett par gånger, av den stora runda kakan var bara en liten kant kvar och fårfiolen började ta

slut. Vi hade kommit in till benet.

Vår värd hade just kommit i tur att karva på "fiolen" då han fann några små maskar invid benet. Någon osmak hade vi inte känt och *det* berodde säkerligen inte på ölet, men inte desto mindre tyckte vi att aptiten på en gång tog slut. Vår värd tittade litet på de små kräken, sa bara: "Va tusan har ni där att göra", pillade bort dem med knivspetsen och åt vidare. För min del blev jag inte chockerad. Jag erinrade mig bara en sognefogde vid Roskilde folkhögskola några år tidigare som i den hemgjorda "rockfordosten" upptäckte en mängd ostmask. Han tog av sig glasögonen och sa: "När jag inte ser dem, gör det ingenting" och så åt han vidare.

Dessa mina små sedelärande berättelser gjorde inte starkare intryck på min hustru än att jag på kvällen måste ta med mig några av köttstyckena och försöka skaffa undan dem — om inte annat kunde det ju bli matförgiftning och *det* kunde vi inte stå till svars med. Vid mörkningen smög jag mig ner bakom arbetarbostaden och grävde ner styckena invid den gamla stenvuren. Ingen hade sett mig och ingen fick veta vad som skett — på så sätt blev alla nöjda och belåtna.

De flesta hade det mesta av de matvaror med som skulle medföras. Men i mina anteckningar finns det små anmärkningar som säger så mycket. Jag tar bara en. Den gäller en flicka från Ormsö. Där står: "Behöver hjälp. Särskilt med veden. Obemedlad." Vad det sista ordet betydde i det sammanhang i vilket dessa elever levde kunde jag ana: Umbäranden — kanske svåra. Joel Nyman hade skrivit ett brev till mig om henne: "Hon är begåvad, men alldeles obemedlad. Försök hjälpa henne." Visst fick hon ett lika hjärtligt välkommen som de andra och innan kvällen kom tror jag att hon glömt att hon var så fattig, och när undervisningen börjat fann väl hon som de andra att individens värde på skolan inte berodde på om han eller hon hade haft med alla grejorna eller inte.

Kvällen kom. Samtalen som så här i början var så stillsamma tystnade, ljusen släcktes så tidigt som man var van vid därhemma för att spara på lysoljan. På sitt rum en trappa

upp sov också de två som tagit emot och hälsat välkommen och räknat och vägt. Och han som öst upp potatisen hörde i sömnen hur de rullade ner i den stora låren. Nej, det var de fyra—fem pojkar i rummet bredvid som gav ljudliga bevis på en god och tung sömn på de halmmadrasser de nyss stoppat nere i ladan. Och allt som fanns omkring dem var ju bekant och gav känslan av att ”vara hemma”. Det var bara ett bord, en lampa och de svenska ”miltärsängarna” som inte var hemifrån.

En folkhögskola av ett säreget slag

Tärna folkhögskola firade 1926 sitt 50-årsjubileum. Jag deltog i dess fest dels som f.d. lärare vid skolan, dels som representant för Birkas, den yngsta och minsta av den tidens folkhögskolor, och för de lärare i Estlands svenskbygd som på Tärna under längre eller kortare tid fått impulser som kommit bildningsarbetet i Estland till godo. Joel Nyman och andra hade där kommit till övertygelsen att folkhögskolan skulle vara av särskilt värde för deras hembygd. Tärna var vår moderskola.

Det hölls tal och lyckönskningar framfördes och inget var väl naturligare än att även Birkas kom med i gratulanternas och de tacksammas rad.

Mitt tal innehöll en passus av ungefär denna lydelsen: ”En mor fyller år. Far och barn kommer med blommor och välordnade blomsterkorgar. Sist i laget kommer den yngste som ’aldeles själv’ plockat en bukett av vildblommor; av sippor och gullvivor och maskrosor. Den är inte så fräsch, den hotar sloka i den svettiga, ivriga, lilla näven — men mor sätter kanske inte minst värde på den. Den yngste står ju ofta hjärtat närmast. Så kommer i dag Birkas —”.

I ”blomsterspråkets” ord är det en beskrivning av Birkas ställning i folkhögskolornas familj.

Vid den tiden stod i den för folkhögskolorna gällande författningen: ”Folkhögskolan avser att åt vuxen ungdom med-

delat allmän medborgerlig bildning, varvid väsentlig vikt skall läggas vid en väckande, till personligt tankeliv och sedlig styrka fostrande undervisning och särskild hänsyn tagas till att eleverna lära känna sin bygd och sitt land, dess historiska utveckling och nuvarande samhällsförhållanden, dess andliga och materiella hjälpkällor. Så långt med dess syften är förenligt, bör undervisningen därjämte hava till uppgift att bibringa eleverna sådana praktiska färdigheter, som kunna giva dem ökad duglighet i deras levnadsyrke.”

Därjämte!

De danska och svenska folkhögskolorna växte på 1800-talets mitt fram i sociala och politiska brytningstider. Detsamma gällde ju också Birkas. Där fanns alltså en likhet med ursprungsskolorna. Men i motsats till de förra, som vände sig till en efter tidens mått *relativt* välbärgad bondeklass som i stort sett var delaktig av dåtida framsteg på jordbrukets område, vände sig Birkas till en befolkning som var utblottad och ej kände till eller hade möjlighet att i sin jordbruksnäring tillämpa de moderna rön som skulle ha gett dem möjlighet till en hygglig livsföring. Detta skapade den väsentliga skillnaden i förutsättningar och mål hos skolorna i Danmark — Sverige och denna lilla skola för en obetydlig folkgrupp i Estland.

Min företrädare och skolans förste rektor, Kaleb Andersson, synes mig ha haft som främsta mål att söka realisera den grundtvigianska folkhögskoletanken som framför allt syftade mot en personlighetens förädling och lyftning, det som på annat sätt återfinnes i den citerade författningens ord om ”personligt tankeliv och sedlig styrka”. Med andra ord: att höja den andliga kulturen och förädla den personliga livsföringen i dess olika aspekter. Han stod dock säkerligen inte främmande för insikten att all verklig kultur bygger på en intim samverkan mellan andliga och materiella tillgångar där den ena faktorn ofta är en ren förutsättning för den andras uppkomst och utveckling. De måste gå hand i hand.

Birkas var i hög grad beroende av vad den estniska staten

gav i bidrag till dess drift — även om beloppen ”översatta” i svenska pengar var små.

Men de estniska myndigheterna kände antagligen inte till folkhögskoleidén och vad den betytt för utvecklingen i de nordiska länderna, eller de ansåg sig inte ha råd att stödja den. Möjligen låg bakom detta också medvetandet att de estniska läroverken sedan landet blivit fritt översvämmades av ungdom som ville studera och att universitetet och andra högre skolor redan hade ett studentproletariat som var svårplacerat i samhället. Det var landets ekonomiska höjande som därför låg de styrande främst om hjärtat — särskilt jordbrukets utveckling, eftersom landets resurser i naturtillgångar var små. Så kom det sig att det var lättare att få anslag genom jordbruksministeriet.

Kaleb Andersson såg i detta en stor fara. I en intervju i en stockholmstidning i aug. 1924 då han just lämnat sin tjänst på Birkas framhöll han att ”tanken och idén med Birkas som folkhögskola förrycktes” genom att Birkas registrerades som jordbruksskola. ”Skolan har därigenom blivit bunden på ett sätt, som ej kan vara lyckligt.”

Estniska jordbruksministeriets skolprogram var också uppbyggt i huvudsak med tanke på utbildandet av kunnigheten om jord och djur. SOV hade dock lyckats att med jordbruksministeriet uppnå en kompromiss som innebar en hel del avsevärda jämkningar till folkhögskoletankens förmån. Men ”det är omöjligt” framhåller rektor A. ”att arbeta som folkhögskola med detta program”.

Det synes rättvist att i detta sammanhang framhålla att jordbruksministeriet visade en icke ringa generositet då det godkände den arbetsplanen och även godkände att en humanist utan väsentliga jordbrukskunskaper fungerade som skolans ledare och chef. Och ministeriet adresserade också sina brev till Pürksi rahvaülikool ja põllutöökool, dvs till Birkas folkhögskola och lantmannaskola. Kanske var allt detta ett offer till den good will för landet, som hörde samman med det stora intresse som i Sverige visades för Birkas av både all-

mänhet och myndigheter och inte minst av pressen, som ofta skrev om den lilla svenskgruppens bildningskamp i sin nyvunna frihet.

Nu är det ju dock så att en sak skall dömas efter gagnet och icke efter namnet. I Sverige tog folkhögskolorna under sin första tid också upp lantbruksämnen i undervisningen och den "andra årskursen" fick i hög grad sin prägel av just denna undervisning. Men folkhögskoleidén gick inte därigenom förlorad. Så här skrevs i årsredogörelsen för Lunnevals folkhögskola läsåret 1878—79: "Den fara, som man velat se i detta jordbruksämnenas upptagande bland folkhögskolans läroämnen och i anvisandet åt dessa praktiska ämnen af något större utrymme och en sjelfständigare ställning, torde vid närmare eftertanke icke befinnas vara så synnerligen stor. Ty ingalunda torde med fog kunna påstås, att folkhögskolan härigenom förryckes från sin egentliga bestämmelse, som är och bör vara att meddela allmän medborgerlig bildning . . ."

Här på Birkas *fanns* visserligen en fara, nämligen att den humanistiska undervisningen i framtiden skulle strypas, ty den främjade indirekt mycket starkt den svenskhet som svenskarna inte ville släppa men som en del ester ansåg som ett alldeles onödigt intrång i "deras" stat. Men som kompromissen var beskaffad kunde jag inte då hysa någon större oro för det arangemang som den ekonomiska nödsituationen framtingat och framför allt menade jag att de praktiska och humanistiska ämnenas "hand-i-hand-gående" kunde föra till ett gott resultat — kanske det bästa vi var i stånd att nå med vår lilla fattiga skola. "Därjämte" blev en väsentlig del i programmet.

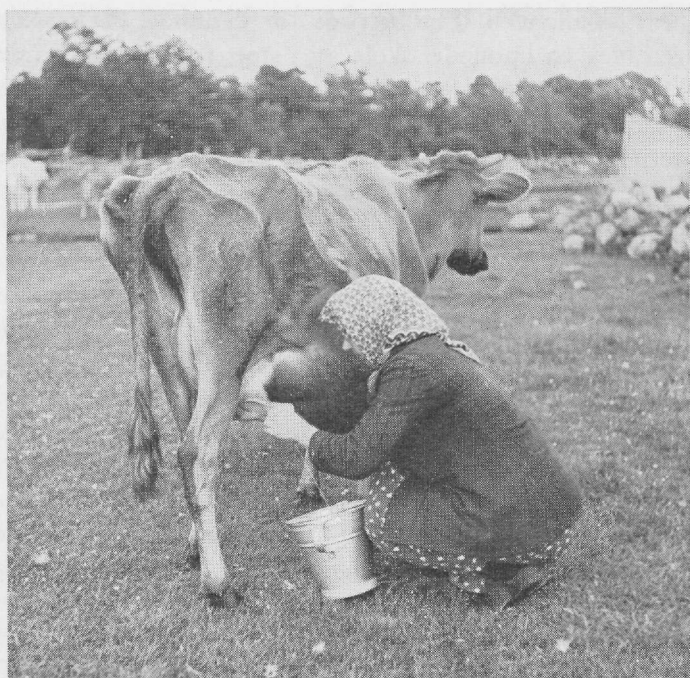
(Längre fram — under skolans sista år — hotades från estniskt håll *all* svensk undervisning. Det hängde samman med den sjukdom, som då i så hög grad infekterat esterna, nämligen en chauvinistisk nationalism som på alla sätt sökte sätta krokben för minoriteternas strävan och författningsenliga rätt att bevara sin egenart. Det dystra kapitlet kommer att senare behandlas.)

Alltså borde enligt min mening folkhögskolans bästa, bärn-

de idéer kunna realiseras inom den ram som kompromissen skapat. Och så skedde också även om jag då och då måste ta hårda tag för att inte "jorden" skulle kväva det andliga och bli en gravkulle över humanismens vilorum.

Då det för många kan vara av intresse att se hur skolans arbete enligt den nu så ofta berörda kompromissplanen skulle läggas upp återger jag den här sådan jag fick den från folksekreteraren Nikolaus Blees innan jag ännu kommit till Birkas:

	Läsordning	
	Veckotimmar	
	Normal- schema	Förändrat schema för Birkas
1 Modersmålet	2 t.	3 t.
2 Estniska	2 „	2 „
3 Historia och geografi	2 „	3 „
4 Matematik och fältmätning	2 „	3 „
5 Hälsolära	1 „	1 „
6 Fysik	2 „	2 „
7 Kemi	3 „	2 „
8 Botanik	2 „	2 „
9 Zoologi	1 „	1 „
10 Jordbrukslära	5 „	4 „
11 Jordförbättring	1 „	1 „
12 Trädgårdsskötsel	2 „	1 „
13 Husdjurslära	4 „	4 „
14 Veterinärlära	1 „	1 „
15 Mjölkhushållning	1 „	1 „
16 Lantbruksekonomi (bokför. m. m.)	4 „	3 „
17 Byggnadslära	1 „	1 „
18 Samhällslära	1 „	1 „
Summa	37 t.	36 t.
Icke obligatoriska	11 „	12 „
Summa	48 t.	48 t.

Denna bild togs på högsommaren efter ett par månaders betesgång. Man kan sannerligen inte tala om fetma men hur såg då inte kon ut när hon på våren hjälpts ut ur det skumma stallet! Nog behövdes det undervisning i husdjursskötsel!

I en randanmärkning skrev Blees att de 12 icke obligatoriska timmarna kunde helt utebli om man inte hann med dem. Och vidare: "Under 2 års tid har ministeriet ännu icke kunnat faställa, vad som egentligen borde genomgå i de olika ämnena. Läraren får själv bestämma kursernas omfång."

Till allt detta bör läggas en sak: ministeriet godkände att de kvinnliga eleverna fick utbyta huvudparten av lantbruksämnen mot barnavård, födoämneslära, sömnad, vävning, matlagning och praktiskt husligt arbete vilket allt var av så oskattbart värde för dessa ungdomar som skulle skapa nya och bätt-

re hemförhållanden. Det betydde för deras del att undervisningen blev en husmodersskola av i stort sett samma karaktär som de skolors av denna typ som fanns vid de rikssvenska folkhögskolornas sommarkurser. De deltog dock även i ett par jordbruksämnen som var av särskild vikt i de estlandssvenska hemmen, nämligen husdjurslära och mjölkhushållning. Att de fick vara med även när pojkarna hade byggnadslära var en eftergift även det åt de pockande praktiska behoven.

Varje skola bör ha en målsättning. Den för Birkas kunde formuleras så: folkhögskolans undervisning avsåg att ge den personliga fostran som ytterst hade till uppgift att skapa hyggliga, ansvarskännande medborgare med respekt för ordning och rätt — inte minst andras — att, för att citera den folder som jag låtit trycka och dela ut, på så sätt bli värdiga sin ställning som fria medborgare i ett fritt land och bli en heder för detta det egna landet och för det svenska land, vars folk kallade dem fränder och bröder. — Lantbruksundervisningen avsåg att ge de teoretiska och praktiska färdigheter genom vilka modernäringen skulle kunna höjas och de ekonomiska villkoren förbättras.

Det var ett stort och stolt program för den lilla skolan med ett startkapital på 11:— kr. Kanske löjligt stort. Jag själv kände kanske också något därav i tvivlets stunder men då dök det gamla visdomsordet upp: Sikta mot stjärnorna så når du kanske skogsbrynet.

Men var inte själva arbetsschemat bromsande och hindrande ty det var ju en våldsamt uppsjö på ämnen? Utan tvekan. Men i den situation som kännetecknade hela kulturläget var det svårt att välja och vraka. Allt syntes behövligt. Till försvar för åtminstone de kvinnliga elevernas program må sägas att husmoderskurserna vid rikssvenska skolors sommarkurser i allmänhet omfattade 13 veckor under det att kurserna här på Birkas var dubbelt så långa. Vi hade alltså längre tid för vårt digra program.

De manliga elevernas ämnen var också många och lantbruksämnenas antal stort. Men vi hade dock ett relativt starkt

humanistiskt inslag. Folkhögskolans grundidé blev trots allt inte förfuskad.

Till allt kom den välsignade frihet vi lärare fick, dels i upp-läggningen av undervisningen som ministeriet inte hunnit reg-lera, dels i de 12 icke obligatoriska timmarna som vi tog väl vara på. De blev till föredrag, sång, praktiskt arbete m.m. Och flit och entusiasm var minst lika översvallande som sche-mat. Och då jämnar mycket ut sig.

Så såg den ut, minstingen i folkhögskolornas familj, sådan var dess kursplan, som kanske för många här hemma tedde sig som en brokig vildblomsbukett i de gamla folkhögskolor-nas välansade rabatt. Gärna det, men vi hade säkerligen blivit uppbragta om någon talat om katt bland hermelineer. Men det talet var då ännu inte uppfunnet.

Kroppkakor — kan man äta sånt!

”Är du hungrig så ät.” Det var så den gamle ”föreläsaren” på Lilla Rågö inbjöd mig till sin måltid på stekt fläsk med potatis som doppades i stekpannans flott. Den stod på bor-dets bräden och där lades också skalen som togs av med slid-kniven. Den fick också vara gaffel.

Barnen i Svenskestland — men också våra elever — hade ofta *tofol-mago* (potatismage). Mycket potatis och mycket bröd spänner ut buken. Några vällevnadsmagar såg man aldrig och bantning fanns varken som ord eller begrepp. Snarast fick det stora flertalet föra en hård kamp för födan.

Ätandet var en fysiologisk akt som bara till en ringa del lämnat det rent animala stadiet: man gjorde genom kokning och bakning födoämnena lättare att tära, man förvarade dem i huvudsak genom saltning och rökning. Mycket liten tid hann ägnas åt matlagning och mycket litet gjordes direkt för att ge bättre smak, omväxling eller något av trevnad eller ”fest” åt måltiderna. ”Är du hungrig så ät.”

Och naturligtvis är det så, att där mättandet är det vikti-gaste av allt där blir ätandet i sig själv en ”fest”.

Lärare — i det här fallet Adalberth — och elever gick inte fria från karikatyrer och skämt. Den här bilden ville åskådliggöra en lektion i husdjurslära.

Rakitis såg man knappast till, tänderna var av en sällan skådad förnäm kvalitet och människorna såg i allmänhet friska ut. Med *detta* för ögonen kunde man fråga sig vad nu födoämneslära och skolköksarbete skulle tjäna till.

Men såg man närmare på de förhållanden som hängde samman med födan kunde man konstatera att den enformiga dieten på salta, rökta eller sura födoämnen ofta medförde dålig mage som sannerligen inte förbättrades genom det sura drickat. Praktiskt taget *all* föda var salt, rökt eller sur. Och vanan vid detta var så stor att det många gånger var relativt svårt att få t.ex. eleverna att acceptera den annorlunda kost de fick lära sig tillaga vid skolan; den syntes dem så len, så "vek". Men man fann vanligen snart nog att den hade sina företräden — och smaksensationerna var ju inte så tokiga.

Vad som för min hustru som husmor måste vara det centrala i undervisningen var att visa eleverna att man kunde få fram många, goda, fysiologiskt riktiga och bra rätter av de varor de själva medfört och att man kunde använda även

andra kryddor än salt men framför allt släppa fram andra produkter i matlagningen — främst färska varor — av vilka de allra flesta skulle kunna framställas därhemma. Så som hushållningen nu var uppbyggd *måste* de konserverade — de salta, rökta, torkade — produkterna bli de vanligaste i varje fall under vinterhalvåret men även så behandlade varor kan få en bättre eller sämre tillagning.

De varor eleverna medhaft måste i någon mån kompletteras för att man i undervisningen skulle kunna få fram de ”nya” idéerna. Det var till detta de betalade sina 500 emk. (i svensk valuta 5:— kr) som skulle räcka *bela* vintern. Visserligen var ju markens köpkraft stor i landet men att en viss subvention blev nödvändig står nog klart. Den kunde inte bli stor och det var alltså det som eleverna haft med som måste vara råmaterialet till den vardagskost av mera omväxlande, välsmakande men framför allt näringsfysiologiskt bättre slag som fru Anna skulle lära dem anrätta.

Samtidigt skulle flickorna också i någon mån lära sig laga ”finare” mat — de kunde ju komma att söka sig till stads-hushåll — och *den* krävde delvis andra råvaror. Detta ordnades på så sätt att de fick laga lärarfamiljernas måltider. Vi — de två familjerna — hade ett kollektivt hushåll som fru Anna såsom husmor och lärarinna också hade hand om. Att detta gick utan de slitningar som så lätt uppstår där människor så froteras mot varandra som vi gjorde genom att bo trångt och i samma hus och så nu dessutom ha gemensamt hushåll berodde väl först och främst på den ”gentlemen’s agreement”, som från början ledde vår samvaro och innebar att ingenting av ev. motsättningar skulle få växa till sådana proportioner att de skulle skilja oss som kolleger i ordets reella innebörd.

Från början var tanken den att jordbruket skulle kunna ge en sådan avkastning att det skulle kunna lämna dels råvaror, dels kontanta medel till lärarhushållet. Men jordbruket behövde självt pengar. För att kunna bli det föredöme — jag vill inte ta till det stora ordet mönsterjordbruk — som

skulle kunna stimulera både dem som besökte skolans kurser och indirekt andra som kom till skolan till förbättringar på de områden där sådana behövdes — och det var praktiskt taget alla — var det nödvändigt att investeringar ägde rum i ombyggnader och förbättring av husen, i anskaffning av moderna redskap, i rasavel osv. Där var inga överskott att vänta ännu på flera år, inga överskott som inte behövdes av jordbruket självt. Av de medel som erhöles till skolans drift anslogs därför av SOV 2.500 emk. i månaden per lärare. (Växlat i svenska pengar 25 kr). Det var en löneförbättring. En blygsam summa synes det, men då inga andra direkta utlägg ägde rum än till kosten räckte pengarna med omtanke och sparsamhet.

Alltså lagades oftast två middagar: en till lärarnas familjer och den anställda personalen, dvs. vanligen Lisa och en flicka till, och en till eleverna. Ibland var det "skilsmässa" även i de övriga måltiderna. Och ändå åt vi i samma matsal och på samma tider. Lärarfamiljerna vid ett bord i mitten och eleverna vid två långbord — ett på vardera sidan.

Här reser det demokratiska sinnet borst och frågar hur något sådant kunde vara möjligt. "Fick verkligen de staccars eleverna sitta vid en enklare kost och se på när lärarna smorde kråset?!"

För det första var eleverna från början införstådda med anordningen som var den enda lösning som stod till buds i en situation där endast en större tillgång på pengar skulle ha kunnat tillåta andra utvägar. Och pengar fanns inte.

För det andra var skillnaden i kosthållet inte så himmelskriande stor. Fru Anna förde böcker med utförliga matsedelsanteckningar. En sådan kom med då vi flyttade åter till Sverige. Ur den kommer jag i slutet av detta avsnitt att återge ett par dagars kostschema. Det var inte bara elevernas kost som var enkel!

För det tredje såg nog eleverna helst att deras föda inte alltför mycket avvek från den de var vana vid. Här må som exempel nämnas deras vana att till varje måltid förtära så

väsentliga mängder surbröd. Många skivor, tjocka skivor — var och en hade sitt lilla smörförråd hemifrån som man fick nyttja efter eget skön. Först förvånade man sig över denna stora brödkonsumtion som varje vecka föranledde jättebak. Vad skulle man ha ätit om man suttit vid lärarbordet med dess tunna skivor?! Och så fick man t.ex. salt fisk! De stackars lärarna satt där med sin färska, ugnstekta gädda! Nej, det var inget att bli avundsjuk på!

Men undan för undan lärde man sig uppskatta de nya rätter som skapades av de medförda råvarorna, rätter som krävde mer omtanke, kanske litet mer arbete men som inte kändes så "tunga" som inte gav en törst som krävde surt dricka för att släckas, som inte brände i halsen efteråt och som också gav något av fest, även om det bara var något så enkelt som pannkaka med lingonsylt.

Och då och då på söndagar eller vid fester blev det en "fin" rätt, som försiktigt avsmakades, kanske fick fullt erkännande och sen fort försvann. Ugnstekt gädda *var* ju faktiskt god!

Ibland kunde sådant "som var gott" ta slut fort nog. Man var vid denna tid ännu så ovan vid godsaker. (Man gav på Rågöarna torra flundror som "julklapp". Om en vän kom på besök kunde man ge en hel eller halv flundra av denna privata julfågning att smaka. — Förresten *var* dessa flundror en läckerhet!)

· Socker eller andra sötsaker hade man inte sett till under kriget på flera år och nu när man kunde köpa "konvekti" ansåg även rätt små barn att de var "för gamla för sådant". Det var något för de riktigt små — men så fick man ju lära sig tidigt nog att bära de vuxnas både tunga och ansvar.

Våra elever var inte heller vana vid det som "var gott". Fru Anna höll på att baka kakor till ett lördagssamkväm eller något dylikt — små högtidsstunder sökte vi få orsak till så ofta rimligt var. Det spred sig en förföriskt god doft genom huset och Anders, kursens yngste, kom pigg och ivrig ut i Nya köket för att utforska orsaken. Där blev han ståen-

de och såg på hur kakorna formades, sattes in i ugnen och kom ut så läckra att se på och så ljuvligt doftande. "Anders skall väl smaka en kaka?" Jo tack, men det var ju inte därför han kommit! Man kan väl försöka vara stor även om barnet inte helt gått ur kroppen. Anders fick en kaka till och försvann. Om en stund kom en annan pojke och försökte se ut som om rena tillfälligheten fört honom dit fast allt skvallrade om att han hoppades på samma goda tur som Anders. Och visst hade han det. Så kom de, den ene efter den andre. Även "åldersfar" i samlingen, den äldste av dem, Georg, kom. Han sa artigt men rakt på sakt: "Är det här man får så god kaka?" Nu var så mycket gånget av satsen att det bara var att låta också flickorna ta del av den och göra en ny.

Pojkarna kom nu inte till köket bara så där av "misstag". De hade också sin del i köksarbetet: de skulle stå för veden, hämta in vatten vid större åtgång och annars hjälpa till vid grovgöra. Och de fick också del av elementa i det som hörde hem och hushåll till och en och annan tog sig t.o.m. för att skriva av något recept. I flickornas arbete ingick naturligtvis att föra sådana anteckningar vilket var så mycket viktigare som det inte fanns någon möjlighet att skaffa fram lämpliga och framför all till priset överkomliga hushållsböcker. Tyvärr var det nog så att dessa flickornas egna små receptböcker där hemma inte alltid blev utnyttjade, inte ens i de fall där ingen materialbrist förefanns. Det vittnar den av Kaleb Andersson återgivna historien om hur en flicka kom hem från skolan och nu skulle bjuda på något hon lärt sig. Pappan berättade sen att flickan hade rört ihop någonting — det var kroppkakor — "men sådant kunde man ju inte få i sig". Jag tror inte att flickan misslyckats i sitt lofvärda försök att söka få in något nytt i hemmets matsedel utan att detta endast var ett av de många exemplen på en konservatism som inte ville acceptera något nytt.

Ett par dagars kosthåll tar jag ur min hustrus anteckningar, som varje vecka noterar vilka två flickor som är husmödrar, de tre som är husor och de två köksorna.

(Då inget särskilt är angivet är kosten densamma för alla.
”Vi” betyder lärarna.)

Måndag

Frukost: Kokt strömming och potatis. Kaffe. (Här må anmärkas, att kaffet för elevernas del i vardagslag betydde en dekokt på rostad råg — se födoämneslistan — och cioria. Riktigt kaffe var i landet en mycket dyr lyxvara. Lärarna offrade gärna en slant för att slippa cikorian.

Middag: Kokt rökt kött och potatis.

Vi: Kroppkakor, kompott och mjölk.

Kväll: Raggmunk, lingon, mjölk.

Tisdag

Frukost: Korngrynsvälling.

Vi: Stekta kroppkakor.

Middag: Fläsk och potatis.

Vi: Detsamma + risgrynsvälling.

Kväll: Korngrynsgröt och mjölk.

Torsdag

Frukost: Brynt potatis, fläsk, kaffe.

Vi: Plättar och sylt.

Middag: Ärtsoppa med fläsk.

Vi: Detsamma + pannkaka.

Kväll: The, smörgås, uppskuret.

Vi: Brynt potatis, fläsk, stekt lök, the och smörgås.

Och utan andra kommentarer står skrivet under: ”Besök av konsulent Silverhjelms från Riga.” Och det verkar som om matsedeln varit litet finare den dagen.

Som synes var det ingen lyxmat men det var inte detta skolan ville lära. Och ändå var nog detta rejäla kosthåll för de flesta eleverna något riktigt fint. Det var den noggrannare anrättningen, dukningen och annat sådant som vi med våra enkla medel sökte få fram som man fann tilltalande, även om det krävde lite mera tid och arbete. (Att vi i vardagslag inte hade råd att ha duk på elevborden var ett minus och att kaffet måste drickas i Gustafsbergs militärmuggar var väl inte så elegant — vi hade att följa Kajsa Vargs recept att taga vad man haver.)

En skola med tiggarskål

När folkhögskolorna i Danmark och Sverige startade sin verksamhet var de alla fattiga, oftast mycket fattiga. Skildringar av danska folkhögskolor ger en stark känsla av att de byggde på "det levande ord" och "ölebröd". Det första av grundelementen blev också den svenska folkhögskolans, det andra blev litet mer svenskt, t.ex. rågmjölsgröt. Men ändå behövdes det *något* rörelsekapital ty det är inte ens den mest ideella folkhögskola förunnat att kunna leva av Ordet allena, kompletterat med ölebröd eller rågmjölsgröt. Där behövs även andra ting och det behövs något av pengar.

Det "levande ord" var billigt och det var det väsentligaste i folkhögskolornas arbete. Det gavs av lärarna oftast nästan gratis och för intet. De små materiella behoven sökte understödsföreningar klara. Men de var också vanligen fattiga, och så kom det sig att folkhögsskolorna ännu fram på 1900-talet gick en besvärlig balansgång på strecket mellan att leva vidare eller dö. Att leva på nådegåvor blev en vana och att bildligt talat gå ut med tiggarskålen hörde till dens arbete som stod för skolan, var dess föreståndare som det hette.

Birkas' folkhögskola kom till då de rikssvenska folkhögskolorna i allmänhet hade en relativt tryggad tillvaro. I flera fall hade landstingen då övertagit det ekonomiska ansvaret och riksdagen gav anslag till driften men någon *vålmåga* synes

knappast någon folkhögskola på 20-talet kunnat njuta av. Birkas' folkhögskola blev en demonstration i skolform av Haekels biogenetiska lag att individen upprepar släktets utveckling, dock här med den inskränkningen att denna skola aldrig hann nå upp till en någorlunda lugn och tryggad tillvaro. Däremot fick den i rikt mått vara med om den fattigdom som *kan* bli en belastning till döds men som i rimliga former kan bli en eggelse. Den "svenska fattigdomens betydelse" gällde även för Birkas.

Nu har jag i det föregående redan talat om detta och kanske så mycket att det kunde anses vara nog men Birkas' historia på detta område är nästan som en återblick på hur denna skolform fick kämpa i sin ungdom.

Villkoren på 1800-talets mitt var säkerligen i många avseenden svåra, men å andra sidan var de krav som då skäligen kunde ställas på en läroanstalt mycket små. Våra elever representerade i överkant den torftighet den svenska bonden levde i på 1800-talets mitt. Men Birkas "låg före" de första svenska folkhögskolorna genom att ha vissa statliga anslag. Det estniska landets möjligheter var, synes det mig, dock sämre än de den gången var i Sverige. Detta på grund av den allmänna bristen på det mesta så här strax efter världskriget. Det allmänna utgångsläget kan därför i stort sett sägas vara tämligen likartat. Att sedan villkoren i Estland snabbt förbättrades för att mot slutet av 30-talet representera ganska goda förhållanden var en faktor som naturligtvis gynnade även Birkas.

Den estniska statens anslag gick till lärarlöner och dessa stod väl på den nivå som var fixerad för lärare vid ungdomsskolor. Staten visade en viss generositet genom att bevilja anslag till fyra lärarkrafter — det var jag själv, agronomen och våra hustrur. I vanliga fall utgick lön till högst tre lärare när elevantalet inte var högre än vid vår skola. Men lärarlönerna var låga. Min lön motsvarade som redan nämnts 105 kr i månaden och min hustru hade för sitt arbete som husmor, skolkökslärarinna och för undervisning i barnavård 75 kr i månaden, men hennes lön sänktes efter en tid till 19 kr (nitton)

i månaden. Den sänkningen kanske berodde på att staten måste spara; fast jag har svårt att förstå att de fattiga kronorna skulle betyda så mycket i budgeten, men lärarinnorna i denna löneklass var kanske många. Det ligger dock lika nära till hands att tro att den växande chauvinismen hade ett finger med i spelet. (Om agronom Adalberths och hans hustrus löner — hon var slöjdlärlarinna — har jag inga anteckningar som stöd för minnet.)

Jag har redan berättat att det gick att klara sig ganska hyggligt på denna lön eftersom vi hade fri bostad och ett visst kostbidrag av skolans huvudman, SOV, som själv var fattig men som kunde disponera över det svenska statsanslaget som dock i sin tur var litet; först fyra, senare fem tusen kronor om året. Och de pengarna skulle räcka till obegripligt mycket! Jag hade skäl att i ett brev om löneförhållandena skriva att ekonomin nog klarade sig så länge de kläder ännu räckte som vi hade med från Sverige men när de tagit slut hur skulle det då bli? Vår första jul såg vi oss att stå inför nödvändigheten att fira denna utan "fest". Vi hade inte några pengar. Min hustrus och min egen lön hade använts till skolans drift. Men så fick vi 10.000 emk. (100 sv. kr) från en vän i Sverige och julen var "räddad".

Då Kaleb Andersson lämnade sin plats som chef för skolan skrev en intervjuare i en stockholmstidning att han gjorde det tvingad av "de outhärdliga ekonomiska förhållandena". Jag är övertygad om att han därvid inte tänkte på sig och sitt utan på skolan. Jag kan här ta ett exempel på hur det gällde att med alla medel få samman "rörelsekapital". Då Adalberth och jag rev det gamla mejeriet Ranna Sauna hade vi planer på att *rensa teglet och sälja det* för det skulle ju kunna ge åtminstone *några* slantar. Nu fann vi att teglet behövdes i det arbete vi hade igång på skolan och på så sätt undgick vi *utgifter*. När Kaleb Andersson i fyra år kämpat för att hålla skutan flytande kunde han med skäl tänka att han gjort sitt. Orken räcker inte hur länge som helst.

Det fanns ingen annan väg än att som i den svenska folk-

Ett lördagssamkväm. Eller var det lampfesten? Skolborden har denna gång blivit festbord med lakan som dukar, lingonrisrankor, kakfat och många lampor — mer behövedes inte för att festen ansågs värdig att förevisas på en bild.

högskolans barndom vädja till människors goda hjärta — och i vårt fall till hemlandssvenskarnas ev. intresse för stamfränderna österut. Tiggebreven gick i en jämn ström.

De många breven och notiserna ger ett gott vittnesbörd om hur Birkas undan för undan tack vare den offervilja och hjälpsamhet skolan fick röna kom ur det strupgrepp som fattigdom och brist höll den i. Och den som skrev tiggebreven minns än i dag den glädje varje meddelande skänkte att ett kolli till skolan fanns att hämta i Hapsal eller Reval. Jag har nog en känsla av att vi när vi fick dem stod med samma julaftonsögon som barnen då tomten kommit även om det gällde så prosaiska saker som två tunnor sill från mina f.d. kolleger vid Tärna folkhögskola.

Vid ett tillfälle strålade även eleverna. På Tärna hade jag

en gång kommit upp på en förrådsvind. Där låg ordentligt uppstaplade även en del saker som tjänat ut på skolan men annars var i gott skick. Bl.a. fanns där en uppsjö fotogenlampor som lagts dit då skolan fick elektrisk belysning. På Birkas hade vi inte annat än fotogenbelysning och lampuppställningen var sannerligen inte den bästa. Snart nog gick ett brev till Tärna att en överföring av förrådet till Birkas var lämplig — och lamporna kom. Det var små och det var medelstora lampor och jättelampor med spridare och en massa normalljus och jag minns den kvällen då det var lampinvi- ning — naturligtvis med kaffe och extra bullar och kakor — hur våra egna vanliga ”normalljus” kring festbordet lyste i kapp med dem som kommit från Tärna. Det låg nära till hands att ta upp den gamla folkhögskolesången ”Är ljuset för de lärde blott?” Det låter ju nästan löjligt att gamla fotogenlampor skulle kunna skapa en sådan glädje men envar har väl känt, hur feststämning och arbetsglädje följer med väl upplysta rum. Och personligen var jag särskilt nöjd av den orsaken att jag hade att stå för att det fanns lampor åt alla och jag hade förut med lödkolv och andra hjälpmedel fått försöka att skarva samman det som blev trasigt — fotogenlampor är rätt bräckliga ting.

Andra exempel: En fotogenmotor köptes för ytterst billigt pris av Krimo i Kristdala. Wolraths i Uppsala var så generös och förstående att jag fick skicka en önskelista beträffande de verktyg vi behövde i den lilla ”verkstaden” (smedjan). Malin Holmström-Ingers sände så många ex. av Den Svenska Sången att varje elev hade en bok att se i. Förut hade de måst skriva av varje sång. Det gjorde eleverna nu i alla fall för att ha sångerna med hem men detta var också lättare att göra nu när det fanns ”föreskriftsböcker”. Många förlag skänkte böcker till skolans bibliotek och till de små vandringsbibliotek jag försökte få till stånd ute i bygden. Bönder i Bergsby skänkte plank till ett nytt golv på ”altanen” utanför matsalen. Andra sände penninggåvor. Jag skrev en gång och bad Danell stöta på någon som var tät nog att sända oss en tia.

Kan rektorn laga det här?

Mitt brev fick den formuleringen: ”— — en svensk tia i rek. brev är nog att ge 25 elever en glad stund (två tior ännu gladare), ty lite äpplen och nötter och konfekt (socker till den smakar nog underbart för dem som så sällan ser något sådant.”

Den väsentligaste insatsen för att sätta Birkas på fötter gjordes av Svenska Dagbladet som först skickade ut sin förnämliga medarbetare Märta Lindqvist (sign. Quelqu'une) vilken skötte den insamling tidningen startade och som inbragte något över 10.000 kr. Det var 1926.

Märta Lindqvist kom över till Estland och till Birkas strax före vinterkursens avslutning och stannade några dagar, varunder hon besökte olika delar av svenskbygden med bl.a. ett dagslångt besök på Ormsö. Sina intryck av skolan och dess elever, av folk och bygd skildrade hon i en stor artikel i Sv. D. Och flera artiklar följde. I sept. startades insamlingen och Quelqu'une väddade och drev på. I uppsatser och radioföredrag.

Ur en artikel, som jag själv skrev för insamlingen i Sv. D. saxar jag ett litet stycke: ”Det är inte ofta drömmar blir verklighet, men så har det blivit i alla fall här på Birkas, närmast tack vare insamlingen i Sv. D. Nu kunna vi — med H. C. Andersen och andra — börja ”det var en gång”. Det var en gång en gammal rysk köksspis på Birkas, som slukade ved och ryk-

te in, så att taket blev svart, och en husmor gick och drömde om anständiga spisar med lite vitt kakel omkring. Och nu är allt där. Dvs. kaklet fanns förut *under* gamla spisen och sitter nu *över* ett par nya spisar, och husmodern kan säga: "Var sågod och se, hur fint vårt kök tar sig ut!" utan att skämmas.

Och det var en gång en finsk bastu uppförd av gammalt timmer. Den kostade ca 50 kr och var riktigt bra men hade ingen gryta att värma vatten i. Nu finns där en sådan.

Och det var en gång en föreståndare, som gick och önskade det och det, och som nu för en månad sen kunde krypa i sin overall och säga: "Nu börjar vi!" Ty Sv. D-s insamling gav oss möjlighet att få råmaterial till rumsbygge osv. Och så gick det att köpa vattenpass, symaskin m.m. Den artikeln skrevs den 9 nov. och insamlingen fortsatte. Quelqu'une skrev: "— — en folkhögskola lever icke på idealism allena, där behövs både harvar och symaskiner, både köksspisar och husgeråd av olika slag. Från det prosaiska underlaget och hela vägen upp måste bildningsarbetet ekonomiskt och praktiskt befästas i sina fogar för att skolans arbete skall bli en samlad och harmonisk helhet."

I "Birkas-Hovets" festsal

Gonggongen kallade till den första lektionen. På de ryggstödslösa bänkarna i det gamla "hovets" festsal satt de samlade de 25 ungdomarna som kommit med sitt kram på lördagen, pratat och sjungit sig samman under söndagen och nu på måndagen upplevde den stund de nervöst och undrande sett fram mot.

Att nervositeten fanns där var inte att undra på. Några hade gått i skola några år, andra ett par terminer, någon knappast någon tid alls. Somliga hade haft sin skolgång under ryska tiden och tyska ockupationen med de främmande språken som "officiella" skolspråk. Somliga hade haft goda lärare, somliga skäligen svaga, andra inga alls — det var ju krigs- och revolutionstid de växt upp i. Resultatet hade i inget fall

Lektionssalen med en vinterkurs — vår andra.

blivit helt tillfredsställande och ojämnheten var mycket stor.

Denna svaghet och ojämnhet gjorde arbetet både svårt och spännande men det var också stimulerande då det här gällde att både utjämna och gå vidare och söka nå ett hyggligt resultat med alla. Man var i flera fall tvungen att börja nära nog från grunden och måste söka och pröva pedagogiska metoder som man inte förut haft orsak att fundera på. Vad gör man när en elev står och mumlar multiplikationstabellen för sig själv på ryska för att komma fram till vad resultatet kan bli av 4×7 ?

Svenskan måste ur alla synpunkter bli det viktigaste ämnet. Ett språk är möjligheten till kultur. Det var genom det eleverna skulle kunna få kontakt med svensk-västerländsk odling och med stamfränderna västerut och norröver. Det var det språket som framför allt konstituerade dem som den nationella enhet som levat här sen tidig medeltid och *ville* leva vidare. Försvann språket eller var det odugligt att fylla sin

uppgift som kulturbärare då skulle snart deras egen nationalitet vara borta, särdragen och det specifika i deras liv försvinna.

Deras språk hade alla dialekters svaghet — att inte kunna förmedla en mera framskriden kulturs landvinningar på grund av saknaden av ett utvecklat skriftspråk. Detta gjorde sig för övrigt kännbart även i estniska språket som var en om också mera omfattande "dialekt" bland de finsk-ugriska språken. Det hade visserligen en viss litteratur men var ändock för outvecklat för att kunna tillfredsställa de högre krav som måste ställas på ett avancerat kulturspråk. Det saknade även det de ord som skulle täcka de många nya begrepp som den nya tiden haft i följe. Man satte igång med nyskapandet av ord som behövdes, och detta blev en så omfattande sak att man måste utge en "tidskrift" som presenterade de nya orden. Det var många ester som efter några år hade svårt att följa med i den moderna litteraturen.

Estlandssvenskarna behövde inte skapa ett nytt språk men väl *lära* ett — högsvenska eller rikssvenska eller vad man vill kalla det — sverigesvenska var *en* benämning.

De estlandssvenska dialekterna var av en mycket ålderdomlig prägel. På 1200-talet synes bosättningen ha tagit sin början och de människor som kom hit invandrade av allt att döma från olika områden i Mellansverige och i södra Finland. Senare språklig påverkan från dessa områden torde ha varit ringa eller ingen. Bibel och psalmbok och kyrklig förkunnelse har säkerligen därvidlag spelat huvudrollen. Även torde de svenskspråkiga tjänstemännen under den svenska tiden ha givit ett och annat. Estniska och tyska språken och i någon mån ryska har genom den nära kontakten i det egna landet lämnat sina bidrag. Men i stort hade språket bevarat sin egen ålderdomliga prägel. Då en estlandssvensk talade *högsvenska* med en rikssvensk kunde denne väl märka detta tals "kyrkliga" ursprung. Det var bibelspråket som gick igen.

(Egentligen är det orätt att säga dialekten. På skolan kom den dialekt som med vissa skiftningar talades i Ormsö—

Nuckö-området att dominera eleverna emellan då det ojämförligt större antalet elever var därifrån. Det fanns ännu ett par dialektområden. Runöfolkets språk avvek mest och förstods inte utan vidare av de andra svenskarna. Rågö—Vipall-området och Nargö hade sina dialekter som dock i stort förstods av de andra svenskarna.)

Böjningsformerna var många och ordförrådet ofta främmande för nutidens öron, uttalet av orden i flera fall ett annat och ordens själva betydelse var många gånger också en helt annan än i nutidssvenskan.

Detta med de många böjningsmönstren hörde till de enklare problemen. Uttalet gjorde det visserligen svårt för den ovane åhöraren att förstå vad som sades men för eleverna gjorde det rättstavningens problem så mycket lättare att klara. Man uttalade nämligen konsonanterna i orden efter deras vanliga "bokstavsvärde" — så som det vanligen fordom var. I t.ex. stjärna, stjälk osv. hördes alla konsonanterna, så också i kjol, i tjuv och andra ord med sammansatta konsonanttecken. Där skrevs sällan något fel. Värre var det — märkligt nog kunde man först tycka — med vokalerna. Ö t.ex. blev ofta skrivet e, ty sådant var uttalet, y och i bytte plats. Att e och ä och o och å kom lite hur som helst är mindre att undra på. Kött blev därför kett, gröt blev greit, och risgrynsgröt kunde utan att vederbörande såg något underligt i det bli rysgrinsgreit. I det stora hela vållade dock skrivning inget besvär i rättstavningshänseende.

Svårast var det nog i början för eleverna att förstå det talade språket. Själva tonfallet i lärarens språk klingade främmande. Vi har grav och akut accent. Estlandssvenskarna hade bara akut. Och de genom de olika accenterna skapade skilda betydelserna i vissa ord som t.ex. i anden, gången, buren var ännu konstigare. Så småningom hörde man väl skillnaden mellan de två olika accenterna i t.ex. "den gången var han redan gången", om nu någon skulle ha totat ihop en sådan sats, men jag vet estlandssvenskar som efter flera års dagligt bruk av högsvenskan inte bemästrade den skillnaden i uttalet. Des-

sa sista språksvårigheter var nu inte så många och några väsentliga misstag ledde de knappast till.

Besvärligare var att i den inhemska dialekten många ord hade en annan betydelse än i rikssvenskan. De kunde ha kvar sin ursprungliga och urgamla betydelse där rikssvenskan fått en annan. Orden kunde ha fått ett helt annat innehåll än den ursprungliga eller man hade helt andra ord, ofta lånade från de omgivande språken: estniska, tyska och ryska.

Jag skall belysa detta med endast ett par exempel av de många som skulle kunna anföras.

I hälsolära skulle jag en av de första dagarna tala om gomseglet och dess uppgift. Hade jag endast och utan vidare sagt gomseglet skulle kanske de flesta inte förstått vad det var fråga om. Gom betydde på dialekten gubbe, man, (jfr vårt brudgum) och så fogades segel till detta — gubbsegel! Dialekten sa "ganspina". Den som talat dialekt i Sverige igenkänner nog ordet gan(a) = gom(men), och spene är ju högsvenskt. Båda gamla ord.

Eller ordet vass? Det fanns bara i betydelsen skarp och hade fått formen *hoiss*. Växten vass hette *rai*, i flertalet *raiar*, dvs. rö(r), ett ord som vi brukar än i vissa sammanhang t.ex. om vassmattor vid rappningsarbeten. De heter rörmattor. (Jfr gamla bibelöversättningen av berättelsen om Moses: "Och då hon (modern) icke längre kunde fördölia thet (barnet) togh hon ena kisto af röör och beströk henne med leer och beck...")

Ordet liv hade den betydelse vi inläggar i t.ex. levande livet. Men vanligare var att det användes i betydelse mage (jfr livrem). Prästen på Nuckö, Tannebaum, var balt och hade väl närmast tyska som hemspråk, talade estniska och hade på Nuckö lärt svenska varigenom detta språk i hans mun blev en blandning av dialekt och skriftsvenska. Han hade en dag sparkats i magen av en fölunge. En tid efteråt mötte jag honom och frågade hur han mådde. "Jo tack. Ganska gott. Men jag känner jag har *liv*." — Löst liv betydde inte lösligt leverne eller något liknande utan helt enkelt diarré och om en elev

kom och frågade, om han fick gå *opa bena ute Pasklop* hade det inte med fotvandring att göra utan med bönemöte.

Många vändningar kändes för oss rikssvenskar främmande. *Ja har änt (inte) ingga pänggar* har ord som är lätta att förstå: Jag har inga pengar. Enligt den vanliga regeln att två negationer upphäver varandra och t.o.m. avser ett förstärkt positivt uttryck skulle det betyda att den talande var vid god kassa men här var betydelsen den att han var pank.

Språken kunde alltså skapa missförstånd på bägge sidor. Men nu var de flesta eleverna tämligen väl hemma i bibel-svenskans ordförråd och några hade i skolan av lärare, skolade i Sverige eller Finland, lärt tala en god högsvenska men som redan framhållits saknade man både här och i dialekten många av de ord som är de nödvändiga "växelmynten" i ett modernt samhälle.

Estlandssvenskarna hade vid kontakt med rikssvenskar funnit att dessa senare i vanliga fall inte alls förstod deras språk och det hade ingivit det stora flertalet den föreställningen att deras eget språk var "ett dåligt språk" som man egentligen borde skämmas för och inte tala så andra hörde det. Man påstod att det på Ormsö sades då man skulle ut på sjön: "Tala bara inte svenska, då blir det oväder." Dvs. ingen torde väl mena riktigt allvar med detta, men det ger dock en liten fingervisning om dialektens ställning i folkmedvetandet. (Det sades att det var esterna som var uttryckets upphovsmän.)

Det var ur många synpunkter en viktig sak att få eleverna att förstå att deras gamla dialekt var såväl av förnämt ursprung som av god kvalitet även om man i undervisningen ibland måste "översätta" eller söka synonymer. I stället för att gapa och peka på den lilla rörliga saken borta i halsen för att förklara vad gomsegel betydde var det *bekvämare* att "översätta" med *ganspina*. Och eleverna fick lära sig att förstå att dialekten som var det urgamla kontaktmedlet inte blev dåligt för att något annat kommit som måste läras.

Så blev undervisningen ett glatt givande och tagande där missförstånd och tokiga vändningar ofta lockade till skratt

men där kunskapen om fädernas nuvarande språk snabbt ökade och respekten och vördnaden för det gamla växte fram.

— — —

Den övriga undervisningen är inte så mycket att berätta om. Vi måste som redan sagts börja med mera elementära ting än vad man gjorde vid övriga nordiska folkhögskolor där förkunskaperna var bättre och jämnare. Å andra sidan syntes mig eleverna på något sätt vara mera mogna här ute. De var utvecklingsmässigt äldre trots att de i allmänhet var yngre till åren.

Detta bottnade säkert i den mängd av starka upplevelser — krig, revolution, kanske umbäranden — som fyllt deras barnoms värld, liksom detta att mycket tidigt få ta sin part av den vuxnas arbete och ansvar. Ibland ville man ta till ordet "lillgammal" men detta var ur en synpunkt — det reflekterande mottagandet — ett plus som förnams som en viss mognad.

Här var dock något — trots "pluset" — som behövde kompletteras eller utvecklas — hur man nu vill kalla det. Inte genom föreläsningar och läxor. Vi ville försöka att få fram något av den (förlåt ordet) sprallighet som väl ändå hör samman med ungdom. Därför blev våra lördagssamkväm och söndagsträffar inte bara en fortsättning — så att säga utan vidare — på rikssvensk folkhögskoletradition med lek och nöjsamma upptåg och bara för tidsfördrivets och avkopplingsens egen skull utan en del av vår utvecklingsfostran. Vi såg oss häri i egentligaste mening förena nytta och nöje.

Det var blandade program: kåserier med ljusbilder — ofta tecknade med huvudsaklig uppgift att roa — vi sjöng och vi inte minst lekte. Det lillgammala skulle få känna barnet, gäcken skulle få släppas lös. De som var vana (vanda) vid att i lek och skämt se bara syndafördärv skulle känna att man kunde sluta även en sådan kväll med en aftonpsalm.

Så fylldes vår fritid av glada upptåg, av skämt och lekar. Det var ingen gavott eller menuett eller sirliga kontradanser

i fina kläder och eleganta skor. Det var "Sju vackra flickor i en ring" och "Aspelöv och lindelöv" och vadmalskläder och pastlar och grova kängor, men Birkas' gamla festsal fylldes åter av fest.

Framtid och chauvinism

Det har nog av det föregående tydligt framgått att jag hade en stark tro på folkhögskolans betydelse i det kulturella uppbyggnadsarbetet i svenskbygden. Men jag var ingalunda blind för vare sig skolans begränsning eller de svårigheter i detta framtidsarbete som den inte var kapabel att sköta om.

Svenskbygden behövde ledare med sådan kapacitet att de kunde ta hand om och vidareutveckla sin del av det estniska samhället i den förändringarnas tid som nu var påbörjad och säkerligen skulle göra sig starkt kännbar på alla livets områden. Som det nu var skulle ester med föga kännedom om och ännu mindre intresse för de specifika problemen i svenskområdet komma att ha hand om de ärenden som rörde detta. Det fanns inga svenska jurister, inga svenska läkare, inga läroverkslärare, inget välutbildat folk att sätta in i samhällsförvaltningen överhuvudtaget.

Den estniska staten startade 1918 sin frihetstid med grundlagstiftningar som gav kulturell autonomi åt minoriteterna. Deras "andes stämman i världen" skulle — även om den gjorde sig hörd bara i ett litet hörn av landet — få sin okränkbara plats i hem, skola och offentligt liv för att nu nämna den kanske viktigaste delen i denna autonomi.

Man tryckte t.ex. sedlarna med alla folkgruppernas språk. Estniskan som talades av den dominerande gruppen fick sin hedersplats på "framsidan" och minoriteterna fick samsas på "baksidan". Och det kunde man både förstå och acceptera. Men snart var bara estniskan kvar. Kungörelser till en folkgrupp skulle utfärdas på dess språk men snart nog skedde det endast på estniska. Överhuvud sattes snart nog de smärre språken på undantag överallt.

En sund nationalism är utan tvivel en tillgång för ett folk. Där den blir högmod och självförhävelse, blir chauvinism, är den lika säkert ett svaghetstecken för att inte säga en sjukdom med en märklig förmåga att sprida infektionen vidare.

Nu skall i rättvisans intresse erkännas att det måste vara tungrott med en flerspråkig förvaltning men det är ett stort steg från den förenkling som övergången till ett huvudspråk utgör till detta att med mer eller mindre framgång söka helt utrota språk som en gång förklarades vara likställda med huvudspråket i landet. Det var detta som började ske och särskilt osmakligt var att det skedde genom myndigheters mullvadsarbete som doldes av vackra fraser och inställsamma leenden.

För Birkas del tog sin den begynnande och växande chauvinismen visserligen relativt hyfsade men ändock ej sällan oangenäma uttryck. Det bör dock på en gång påpekas att hos gemene man såg man sällan några uttryck för en sådan nationalism som skapar motsättningar. Ester och svenskar levde nästan överallt i närmaste kontakt med varandra, mycket ofta blandade ej bara med avseende på bebyggelse utan även i äktenskapen. Detta medförde på sitt sätt en estnisering då i tvåspråkiga hem det vanligtvis blev estniskan som kom att bli hemspråk och barnen knappast kom att lära svenska såframnt inte deras lekkamrater var svenskspråkiga. De svenska männen talade i allmänhet även estniska då de hade livligare kontakt med omvärlden än kvinnorna som därför på många håll ej förstod landets huvudspråk eller bara högst nödtorftigt.

Men detta skapade inga allvarliga motsättningar. Man hade ju så mycket gemensamt: de äldres minnen av den ofrihet de levt i under godsägartiden, de yngres gemensamma kamp mot invasionshärar. Alla hade delat försakelsernas och nödens år och alla levde nu i tron på en god framtid. Det var mycket som enade och förenade.

Det var här chauvinismen arbetade — ofta i det fördolda — genom att söka utså missämja och avund. Och det var icke minst tjänstemännen i mellanställning, de i länsförvaltningen,

skolledningen etc. som använde sin ”maktställning” för att tjäna mullvadsarbetet. Och tyvärr lyckades de alltför ofta.

Nu var min ställning som utlänning ett ej oväsentligt hinder i mitt arbete. Jag måste tänka på att dessa Birkas' motståndare i mig såg en främling som de kunde mena inte hade där att göra även om jag var anställd av deras egna skolmyndigheter. När det gällde riktigt besvärliga problem måste jag då och då kalla på folksekreterare Blees som hade att resa från Reval för att t.ex. vara med på ett sammanträde där sådana här ämnen ventilerades. SOV kunde också ta upp frågorna på sina sammanträden och jag fick dem att utse en svensk bonde, Johan Nyman, till föreningens representant på Nuckö. Det var en klok och god man men det var säkert svårt för honom att gå mot sina egna grannar som kanske var ester och möjligen intog en rakt motsatt ståndpunkt i en kontroversiell fråga: kanske inte direkt av övertygelse — men blod är ju tjockare än vatten.

Det var i dessa situationer och i känslan av att chauvinismen skulle växa till ett dödligt hot för estlandssvenskarna som tankarna kretsade kring hur svenskbygden skulle kunna få män ur sina egna led som var så väl skolade att de kunde föra estlandssvenskarnas sak framåt.

Estlandssvenskarna hade endast ett litet fåtal studenter i sina led. Esterna däremot så många att tidningarna redan då talade om ett studentproletariat. En tidning påvisade hur Estland med sina många mellanskolor som hade ej mindre än 25.000 elever och med de 5.000 studenterna vid Dorpats universitet kommit in i en hopplös överproduktion av teoretiskt utbildat folk som stod främmande för de praktiska kraven i livet.

(I relation till befolkningmängden hade Estland betydligt flera studenter vid universitetet och högskolor än Sverige.) Tidningarna påpekade att denna överproduktion medförde en stark emigration av intellektuella som sökte sin utkomst i främmande land. Därigenom förlorade landet många av sina mest begåvade ungdomar. Som botemedel framfördes den nordiska

folkhögskolan som en lämplig skolform för de kunskapssökande enär den vill skapa praktiskt folk med respekt för även det kroppsliga arbetet och samtidigt ge ungdomarna en etisk fostran och söka göra dem till goda fosterlandsälskande medborgare.

Det föreföll vara en naturlig utveckling att denna övertaliga intellektuella arbetskraft skulle komma att placeras eller söka sig till svenskbygden som ju inte hade — vilket inledningsvis påpekades — vare sig läroverkslärare, läkare, jurister och dylika komma ur de egna leden.

Svenskbygdens folk måste därför trots överproduktionen av akademiker söka få fram en kader inom sina egna led som kunde ta hand om dess kulturella liv på ett sätt som var likvärdigt esternas. SOV:s styrelse hade insett detta och bl.a. planerat att sätta begåvade svenska pojkar i läroverk i Reval — men var få erforderliga penningemedel? Hade tanken kunnat realiseras skulle denna svårighet att få medel varit en naturlig spärr mot överproduktion och skapandet av ett studentproletariat i svenskbygden som inte skulle kunnat absorberas där utan måst söka sig bort vilket snart nog skulle ha kunnat bli en avtappning av begåvningarna och visa sig vara en större fara för estlandssvenskarnas fortsatta existens än någon annan tidigare.

Jag kom så småningom fram till en plan som jag ventilerade med en av Sveriges mest kända pedagoger på den tiden, estlandskännaren Gideon Danell (då hade jag själv lämnat Estland). Den gick i korthet ut på följande: vid Birkas skulle man bereda möjlighet för ett lämpligt antal elitelever att få fortsätta sina studier där. De skulle alltså bo där och få *studiehandledning* men studiematerial och kursuppläggning skulle lämnas av svenska korrespondensinstitut. Detta skulle kunna föra dem fram till en studentexamen i Sverige och till vidareutbildning.

Detta var en fullt realiserbar tanke: det finns många i vårt land — jag känner bl.a. en internationellt väl ansedd professor — som ”tagit studentexamen hemma i köket” dvs. per korrespondens.

Då dök det upp en annan plan. Hur den kom till är tyvärr för långt att här redogöra för. Den förde så småningom fram till gymnasiet i Hapsal och så som öderna kom att länkas för estlandssvenskarnas del blev uppslaget och dess realisering till stor glädje och nytta för många, men vid planens födelse var den ett "missfoster". Ingen har väl nånsin kunnat tänka sig ett speciellt gymnasium för t.ex. en liten stad på 8.000 invånare men här skulle den lilla svenska folkgruppen, som var just så stor, vara underlaget för ett gymnasium som under alla omständigheter inte skulle ha kunnat få sina klasser fyllda mer än under några år men då också skulle ha tömt svenskbygden på dess bästa ungdom som mycket väl skulle ha kunnat få sitt berättigade kunskapsbehov fyllt genom folkskolorna som blev allt bättre, genom Birkas som skulle ha fått en välutbildad besättning av lärare från den egna folkgruppen och genom en av dem ledd "gymnasiegrupp".

Även i ett sådant här fall var det till synes nödvändigt att försöka bevara ett slags balans där behov och efterfrågan var reglerande princip. Och de studenter som det verkligen var ett stort behov av skulle kunna komma fram till examina på andra, billigare och snabbare vägar. Den eljest så blide Danell var ursinnig över den framlagda gymnasieplanen och den energi med vilken den förfäktades.

Men Danell och jag kämpade förgäves — och trots att vi väl båda bland rikssvenskar kunde betraktas som experter på bildningsproblemen i landet blev vi aldrig ens konsulterade av de rikssvenskar som stod bakom planen men var föga hemma i estlandssvenskarnas villkor och behov. Och de ledande bland estlandssvenskarna själva föll till marken inför den donation som skulle möjliggöra gymnasiets existens. Förresten lyder ett från antiken känt ord: "En åsna lastad med guld går över de högsta murar."

Nu gick utvecklingen på grund av ett nytt krig helt andra vägar än vi alla räknat med. Farhågorna för gymnasiets ogynnsamma effekt på estlandssvenskarnas vitala problem hann aldrig besannas. Estlandssvenskarnas långa historia som ut-

spelats på de magra öar och den sandiga kustremsa som kanske inte ens med toppdugligt folk skulle ha kunnat ge den materiella grundvalen för den nyaste tidens krav hade genom nya härars våldshandlingar tagit ett definitivt slut. De ungdomar som hunnit med att studera vid gymnasiet och sen fortsatt vid andra högre skolor kom till Sverige med så goda förutsättningar i sitt andliga bagage att de på några få år i flera fall skulle komma att inta mycket framstående platser i det rikssvenska kultursamhället.

*   *
*
*
*

Birkas' historia var definitivt slut. Dörren hade stängts efter den sista bortdragande eleven. Modersmålets sång hade för alltid tystnat.

Då jag skriver detta känns det som ett hugg i hjärtat. Det är som om det bästa av det som ungdomens entusiasm och framtidstro sökte skapa varit till ingen nytta och utan all mening. Men vem mäter resultatet av mödorna på andens fält? Små var förhållandena vi arbetade med, resultaten kunde inte bli märkliga: små tegar ger små grödor.

Ibland stiger tvivlets spöke fram: var det inte bara ett slags storsvensk nationalism du själv var anfäktad av? Gjorde du någon gång klart för dig det mål det hela innerst inne syftade mot och sökte tjäna?

Efter första världskriget växte en tendens fram bland folken eller den fanns där och bara förstärktes: de större folkgrupperna ville dominera, de små folkgrupperna och de små språken fick kämpa för sin existens. Vi kunde på nära håll följa den olycksaliga, särande språkstriden i Finland. De nya stater kriget skapat var liksom berusade av känslan av egenvärde. Vi ser det upprepas på många håll nu efter andra världskriget. Hur ruset en gång tog sig uttryck i estnisk chauvinism har jag erfarit.

Den lilla svenskspråkiga folkgruppen i Estland hade knap-

past hållit fast vid sitt språk genom århundraden på grund av en medvetet upplevd "kärlek" till det. Det var först den ryska tidens strävan att utrota det nationellt särpräglade hos minoriteterna och då först och främst språket som hade den verkan att man började värna sitt eget — och främst modersmålet. Därförinnan spelade den geografiska isoleringen — även om det bara rörde sig om smala sund eller sockengränser — en avgörande roll vid bevarandet av de speciella särdragen som inte bestod bara av ett språk utan även av alla de nedärvda traditioner och seder som tillsammans med språket spelade den sammanhållande rollen. Härtill kom att en bonde var bunden vid den herrgård till vilken han hörde. Kontakter med andra folkgrupper var därmed nästan omöjliggjorda.

Genom frigörelsen från ryssväldet hade en helt "ny" tid kommit med större kontaktmöjligheter på alla områden och förutsättningar till en genomgripande kulturutveckling. Det var då Birkas' folkhögskola kom till. Vilken skulle dess uppgift vara i det läget? Att söka bevara det gamla skulle vara att hemfalla åt en farlig livshämmande romantik. Estlandsvenskarna och deras kultur fick inte bli ett slags museiinventarier — som nu faktiskt många rikssvenskar i sin "patriotism" höll på att göra dem till i det allmänna medvetandet.

Jag menade och förfäktade att man på det gamlas grund och med utnyttjande av det bästa i den på sitt sätt förnäma och rika — om också på penningar fattiga — bondekulturen som vuxit fram eller bevarats genom långliga tider skulle söka bygga upp det *nya, fria* samhället.

*   *
*

Från början hade jag planerat att stanna minst fyra år i Estland men en av vår läkare som mycket allvarlig betraktad sjukdom syntes ha drabbat vår dotter. (Dessbättre var diagnosen den gången fel.) Jag menade att man inte hade rätt att riskera sina egna barns framtida hälsa — de var nu två —

och på våren 1927 meddelade jag SOV att jag ville bli entledigad från min befattning och återvända till Sverige.

Så kom skilsmässan. Familjen sändes i förväg till Reval och Sandberg och jag var kvar för packningen. Det blev en mödosam dag även om gårdens folk kom och ville hjälpa till.

När kvällen kom — det var en av de första dagarna i juni — låg sommarnattsskymningen stilla och lugn över Hapsalviken. Vi två som slutat vår arbetsamma dag njöt av vilan och av en måltid i strandrestaurangen. Det var så förunderligt likt den kväll för tre år sen då min hustru och jag satt där och såg bort mot den mörka strimman på andra sidan viken. Då var allting frågetecken och undran — och kanske lite ängslan inför det ovissa. Nu visste jag att det var lyckliga år som gått — kanske de lyckligaste och mest givande jag skulle möta. Vi gick ut på stranden, dit bort där det var mörkt och inte musiken hördes. Vi stod där stilla men plötsligt stod vi där båda med hattarna i handen. Det var ett tyst farväl till den steniga stranden, de vita sommarvägarna, de höstvåta fälten, ängarnas blomsterprakt, byarnas gula halmtak, dofter från bastu och bak, arbetet och glädjestunderna, till den lilla herrgårdsbyggnaden med kastanjernas sommarljus men främst till den ungdom vi mött och levat tillsammans med — det var ett tack för lyckliga år.

FRIDOLF ISBERG

Birkas folkhög- och lantmannaskola under tiden 1939—1943

På hösten 1939, då Sovjetunionen erhöll militära baser i Estland, började en besvärlig tid för skolarbetet vid Birkas. Skolåret hade just börjat och ett tjugotal elever anlant, då plötsligt militära myndigheter i Reval gav order om att skolans huvudbyggnad jämte uthus skulle utrymmas. Utrymningen skulle verkställas inom två dagar, så att röda armén skulle kunna ta lokalerna i besittning. De nyss anlända eleverna reste hem, och skolans rektor packade i all hast sina saker och reste till Sverige. Det såg ut som om skolans tjugoåriga kulturarbete bland estlandssvenskarna skulle vara ett avslutat kapitel.

Att det emellertid icke blev så berodde främst på att Mathias Westerblom och Nikolaus Blees, som båda varit med om att grunda skolan, genast började söka nya lokaler för skolans verksamhet. Westerblom sade till mig, då jag träffade honom i Reval: "Rektor Byström har rest till Sverige och röda armén har lagt beslag på skolans byggnader i Birkas, men vi ska inte stänga skolan, som under tjugo år betytt så mycket för svenskhetsarbetet och för jordbrukets utveckling i vår bygd. Stänger vi den nu, så får vi aldrig mer i gång den."

På Nuckö var det svårt att få nya lokaler för skolans verksamhet, ty alla större hus var beslagtagna av röda armén. Då det vid denna tidpunkt ännu inte fanns ryska bastrupper på Ormsö, kunde vi flytta över till Ormsö prästgård, som prosten Hjalmar Pöhl ställde till skolans förfogande. På Westerbloms förslag utnämndes undertecknad till rektor för skolan.

Birkas — estlandssvenskarnas kulturella centrum, skola på vintern, plats för kurser och festligheter på sommaren. Här klingade sången högt och rent tills den tystades av främmande makter.

Sedan vi i slutet av oktober månad överfört skolans inventarier och undervisningsmateriel till Ormsö och utfört nödvändiga reparationer på prästgården, kunde vi igen börja undervisningen med tjugotvå elever.

Birkas hade ända från sin tillblivelse som huvudman haft Svenska Odlingens Vänners styrelse, men under sommaren 1939 hade en ny lag trätt i kraft, i vilken det stadgades att alla privata — icke-statliga — skolor skulle ställas under en för detta ändamål bildad stiftelse, och i december månad måste även Birkas byta huvudman. Den stiftelse, som då bildades, fick namnet Stiftelsen för Birkas' lantbruksskola (på estn. Pürksi Pöllunduskooli sihtasutis). I den ingick representanter från samtliga estlandssvenska föreningar och en man från jordbruksministeriet i Reval.

Stiftelsen fick följande sammansättning:

Svenska Odlingens Vänner:

Mathias Westerblom

Anders Lindkvist

Anders Nyman

Svenska folkskolelärarnas förening:

Anton Vesterberg

Alexander Samberg

August Bergman

Ormsö kommun: Hjalmar Pöhl

Jordbruksministeriet: A. Soolvik

Birkasvännerna: Viktor Pöhl

Skolans rektor: Fridolf Isberg

Vid sammanträde vid jordbruksministeriet i Reval i december månad med ovannämnda representanter fick stiftelsens styrelse följande sammansättning:

Ordf. N. Blees

Vic. ordf. Hj. Pöhl

Kassör A. Lindkvist

Revisorer M. Westerblom

A. Vesterberg

A. Bergman

Det var första gången som en representant för ett statligt verk i Estland kom med i Birkas' ledning. Som ett bevis på de estniska statsmakternas goda vilja till samarbete med oss lämnade jordbruksministeriets representant en check på 500 kronor till skolan för inköp av undervisningsmateriel. Överhuvudtaget visade de estniska tjänstemännen just då mycket stor förståelse för estlandssvenskarnas strävan att fortsätta skolverksamheten vid Birkas.

Birkas fick på detta sätt ny huvudman, men i verkligheten ändrade detta icke på något sätt vårt arbete vid skolan eller

skolans ekonomi. Tidigare hade skolan erhållit de av svenska riksdagen anslagna penningmedlen direkt av Svenska Odlingens Vänners kassör, numera lämnade denne dessa pengar till stiftelsens kassör, som sedan vid behov betalade dem till skolans rektor. Under skolåret 1939—1940 kunde vi vid Birkas således arbeta under samma ekonomiska förhållanden som under den estniska självständighetstiden.

Att leda skolarbetet på Ormsö och samtidigt sköta skolorjordbruket på Nuckö, som låg ca 20 km därifrån, var inte lätt. De ryska bastrupperna, ca 300 man, som var inkvarterade i skolan, höll sig visserligen ganska strikt till de i avtalet mellan Sovjetunionen och den estniska regeringen bestämda villkoren, men smärre missförstånd och obehagligheter kunde icke undvikas. Detta var särskilt fallet med det manskap, som skött deras hästar i stallet.

I januari månad klagade rättsaren över att soldaterna i häststallet strax innanför dörren hade hängt upp en fotogenlampa på en stolpe högt under taket. Hettan från denna lampa hade sotat ner och delvis svett takbjälkarna svarta, och vi befäradade att den skulle tända eld på huset. När jag påpekade detta för den major, som hade befälet över trupperna på Birkas, sade han bara: "Mina män handskas inte vårdslöst med elden och tänker inte bränna upp häststallet. Den som har sagt detta har gjort det av ren avoghet mot röda armén. Förresten har era anställda inte rätt att spionera på mina män här och lägga sig i vad de gör."

Det var allt! Vad skulle man göra?

— Några dagar senare kom lampan bort.

Trots de små utrymmena i prästgården och diverse interna intriger och obehagligheter inom skolan kunde vi den 1 maj 1940 avsluta skolans tjugonde årskurs enligt gammal tradition på Birkas.

Efter den 1 maj 1940 började en förhållandevis besvärlig tid på Birkas. Allt eftersom tiden led, märktes en tilltagande nervositet hos de ryska bassoldaterna. Numera frågade de icke om de fick låna redskap och fordon av oss utan sade bara:

”Vi behöver dem”, och tog vad de ville. Till deras heder måste man dock säga, att de lämnade alla lån tillbaka. Hade de haft sönder något redskap fick vi själva laga det.

I början av juni månad begärde ryssarna att få sig anvisad en exercis- och övningsplats på skolans betesmark. Mellan de estniska militärmyndigheterna och röda arméns ledning i Hapsal upprättades också ett kontrakt därom och platsen utstakades av en lantmätare. Några dagar senare hade ett hundratal soldater gått ut på våra bästa betesmarker och i övnings syfte börjat gräva löpgravar och lägga ut taggtrådshinder och trådnät. När jag kom dit höll de som bäst på att ta loss en av våra kor, som fastnat i deras nät. Jag påpekade för dem att de hamnat på fel plats och visade dem den utstakade övningsplatsen samt sade att de enligt ingångna avtal inte hade rätt att gräva sönder vår bästa betesmark och hotade att klaga på dem, om de inte genast lämnade området. Underligt nog tog de sina redskap och vapen och marscherade bort. Samma dag på eftermiddagen kom två ryska kaptener i sällskap med kommunalnämndens ordförande till mig och sade att de till övningsplats måste ha det område, där de redan börjat gräva. Jag bad dem ta kontakt med skolans styrelse och skriva kontrakt på detta, vilket de också lovade göra. Nästa dag fortsatte de sina övningar utan kontrakt och svarade mig bara: ”Vi behöver öva oss här.”

I mitten av juni månad lämnade de ryska bastrupperna plötsligt skolan och tågade mot Reval, Estlands huvudstad. Då de sista flyttlassen försvunnit tog jag ortens polisman med mig och gick in i skolbyggnaden. Det var en gräslig syn, som mötte oss där. På hösten 1939 hade rektor Byström låtit renovera skolans lokaler så att allting var i prima skick, då de ryska trupperna flyttade in i dem. Nu fanns ingen målning kvar på dörrar, väggar eller golv. I samtliga rum var golven täckta med ett tjockt lager av smuts, och i några rum luktade det mycket illa av härsket fett och rysk skosmörja. Här och där i rummen fanns det stora högar av sopor. Där sängarna stått var golven någorlunda väl bibehållna, men mellan dem

hade de grova militärskodonen slitit bort all målning och bildat omålade gångstigar. Vi kunde faktiskt stå där och räkna hur många sängar det funnits i varje rum. Polismannen stod en stund och tittade och sade till sist: "Hur har dessa människor kunnat leva i en dylik stank och smuts?"

I min stora enfald trodde jag då, att de ryska trupperna för alltid var borta från Birkas och började fundera över hur jag skulle få pengar att ställa skolans huvudbyggnad i beboeligt skick igen, men redan samma dag på eftermiddagen togs jag ur denna villfarelse. En rysk löjtnant kom tillbaka och hade ett par man med sig, och de spikade igen alla dörrar och fönster på skolans huvudbyggnad. Jag frågade honom om skolan var ledig och om vi kunde börja renovera den. Han svarade på detta: "Vi lämnar nu skolan och efter oss är den ledig, men vem som efter oss skall ha den vet vi inte."

Några dagar senare flyttade ett tjugotal gränsvakter in där. De hade gröna mössor och kallades därför av ortsbefolkningen för de "grönmössade ryssarna". Dessa gränsvakter lämnade alla ekonomibygnader tillbaka, och vi kunde därför någorlunda obehindrat sköta jordbruket. Under hela sommaren måste dock skolans rektor och lantbrukselever hyra bostäder ute i bygden. Det var bara skolans lärare och husmor som vägrade att komma till Birkas och bo under dessa besvärliga förhållanden. De stannade kvar på Ormsö och gjorde ingenting.

När Estland blev Sovjetrepublik den 21 juni 1940, stängdes alla skolor i landet och med dem även Birkas. Samtliga lärare entledigades från sina befattningar den 1 augusti samma år och en genomgripande omorganisering av hela skolväsendet efter sovjetryskt mönster påbörjades. Samtidigt upplöstes alla svenska kulturföreningar, och deras tillgångar beslagtogs av staten. Den 1 september övertog således länsstyrelsen i Wieks län Birkas med tillhörande jordbruk.

Under augusti månad 1940 var förhållandena vid skolorna ytterst kaotiska. Ingen visste hur skolarbetet skulle organiseras och läggas upp och vilka skolor som överhuvudtaget

Och Birkas jordbruk hann bli ett mönster för bygden innan det definitivt var slut med skolans verksamhet.

skulle komma igång igen. Själv var jag bosatt vid skolan, men jag fick ingen lön eftersom jag officiellt icke hade någon befattning. Enligt länsstyrelsens beslut i Hapsal fick jag icke heller lämna min f.d. arbetsplats.

I början av september månad var samtliga f.d. skolförestandare vid fackskolor och gymnasier samlade till en tredagars kongress i Reval. Kallelsen till denna kongress var utfärdad av folkbildningskommissarie Andresen. Bland deltagarna fanns även ett antal ryska skolmän från både Moskva och Leningrad. Meningen var att man där skulle diskutera omläggningen av undervisningen vid skolorna från det kapitalistiska systemet till ett nytt kommunistiskt system samt vilka skolor som skulle öppnas på nytt. Efter en lam och intetgivande diskussion började Andresen räkna upp vilka skolor som skulle öppnas på nytt och vilka av olika skäl skulle stängas. Bland dem som skulle stängas var även Birkas. Motiveringen för Birkas' lantbruksskolas stängning var, att det i Sovjetunionens skolsystem icke fanns upptaget ettåriga lant-

bruksskolor, och då Birkas ända från sin tillblivelse arbetat med ettåriga kurser skulle vi icke få tillstånd att börja undervisningen där igen.

Det var ett nedslående besked. Jag begärde genast ordet och förklarade på estniska att det icke fanns någon möjlighet att driva en tvåårig lantbruksskola vid Birkas på grund av att underlaget för elevrekryteringen var för litet och påpekade samtidigt att de sovjetryska skolmännen skulle ta hänsyn till den svenska folkgruppens behov av en lantbruksskola på sitt modersmål. Jag tillade bl.a.: ”Vi fattiga svenska bönder och fiskare här i Estland har hela tiden hoppats att den nya socialistiska regeringen skulle hjälpa oss att få en utökad skolutbildning på vårt språk, och därför har jag svårt att förstå att vi plötsligt skall få det sämre än vi haft hittills.” Medan jag talade såg jag att mitt tal hela tiden översattes till ryska.

Efter kongressens beslut gick jag upp till folkbildningskommisariatet i Reval, och till min stora glädje träffade jag där en av mina f.d. kolleger vid Jänedas lantbruksskola. Han hade blivit anställd där av ryssarna och hjälpte mig att sammanställa en ansökan på ryska om att få lantbruksskolan i Birkas öppnad igen. Denna ansökan lämnade jag direkt till de höga ryska skolmän, som då var på besök där.

Några dagar senare kom det en skrivelse från folkbildningskommisariatet att Birkas var intagen i det sovjetryska skolsystemet som ettårig lantbruksskola och att jag var anställd som rektor vid skolan.

Skolan var således intagen i det ryska skolnätet och jag hade fått min befattning tillbaka, men det var värre att få ut ur skolbyggnaden det tjugotal gränsvakter som hela sommaren vistats där. För att få skolan befriad från gränsvakterna besökte jag flera gånger den ryska befälhavaren på Uuemõisa utanför Hapsal. Varje gång fick jag halvkvädna svar och löften. Till sist blev jag barskt utvisad av ett par vakter. Detta resulterade i att major Anders Lindkvist, som jag hittills haft som tolk, icke längre vågade eller ville följa med mig. Då mina egna försök icke gav något resultat, gick jag till den

estniska generalstaben i Reval och framlade mina bekymmer. De estniska militärerna visade stor förståelse för vår estlandssvenska sak och sade bl.a.: ”Vi kan icke göra mer än skriva till den ryska militärstaben på Uuemõisa och be dem att hjälpa er att få bort gränsvakterna från Birkas.” Några dagar senare ringde en estnisk överste Pajus, som jag var god vän med, från Hapsal och sade att det kanske nu skulle gå att tala förstånd med ryssarna, om jag reste till Uuemõisa. Men hur skulle jag göra det? Ingen ville längre följa med mig som tolk och mina egna kunskaper i ryska var miserabla. Jag löste språkproblemet genom att med hjälp av en ordbok och en pensionerad poliskonstapel, som behärskade ryska, översätta det som jag tänkte säga till ryssarna. Det ryska manuskriptet lärde jag mig utantill.

Framme vid Uuemõisa visades jag in till en rysk överste och för honom rabblade jag upp vad jag lärt mig från mitt manuskript. Då jag slutade, satt han en stund tyst och såg på mig, sedan steg han upp, räckte mig handen och sade på ryska: ”Vi skall befria skolan. På återseende.”

En vecka senare flyttade de ryska gränsvakterna från skolan till Paskleps herrgård.

Skolans lokaler var nu fria från rysk militär, men de var i ytterst bedrövligt skick. Inte mindre än 151 fönsterrutor var sönderslagna, de flesta dörrar saknade lås, och gångjärnen på dem var mer eller mindre trasiga. Största delen av ugnarna var obrukbara, och alla mellanväggar på vinden var borta. Den ryska kommission som överlämnade skolan till oss vägrade att betala all åverkan på huset och ersätta alla bortförda inventarier. De ryska officerarna svarade bara helt lakoniskt: ”Vi är ju statens och skolan ägs också av staten. Varför skall vi betala pengar till er? Ni kan själva begära dem av staten.”

Det var en besvärlig situation vi estlandssvenskar hamnat i. Vi hade fått Birkas tillbaka i så dåligt skick att det inte gick att ta emot elever där eller börja skolarbetet, och vi hade inga medel att betala reparationerna med.

Det behövdes pengar att reparera rummen med, men var-

ifrån skulle jag ta dem? Den svenska riksdagen hade redan året innan anslagit 7.000 kr till skolan för detta läsår, och därför uppsökte jag svenska legationen och frågade om beloppet kunde betalas ut, men där svarade man att Sverige inte längre kunde betala pengar till Birkas. Av vilken anledning, det fick jag aldrig veta. Från svenska beskickningen gick jag till bildningskommisariatet och talade där med en hög rysk tjänsteman. Han sade: "Om Sverige vill betala pengar för skolan på Birkas, så skall vi inte lägga något hinder i vägen. Ni kan lugnt ta emot pengarna och använda dem i skolarbetet." Det svenska avslaget var obegripligt. Var det kanske därför att det icke längre fanns rikssvensk rektor vid skolan?

Då länsstyrelsen i Hapsal numera kunde betraktas som huvudman för skolan sökte jag upp landshövdingen Nurk, som jag kände och var god vän med, och framlade mina bekymmer för honom. Han sade till mig: "Gör allt vad du kan för att få skollokalerna hjälpligt renoverade, annars kan det hända att de ryska gränsvakterna kommer tillbaka igen. Vi har visserligen inga pengar för dylika arbeten, men jag skall se till att du får 1.000 kr så att du kan påbörja reparationerna. Lite senare fick jag reda på att en estnisk lantbruksskola fått ersättning för de skador som de ryska bastrupperna gjort där under den tid de varit inkvarterade i den, och därför gick jag till folkbildningskommisariatet och lyckades få ut 2.000 kr som ersättning för de ryska soldaternas åverkan på skolan. Med dessa medel lyckades jag slutligen sätta skolan i någorlunda beboeligt skick.

Medan jag höll på med reparationsarbetena i skollokalerna ringde landshövdingen i Hapsal och bad mig omedelbart söka upp honom. När jag kom in till honom, gav han mig en skrivelse med orden: "Vad menas med detta?" Skrivelsen var från Ormsö kommunalnämnds ordförande Stenholm, vilken anhöll om att skolverksamheten vid Birkas skulle flyttas över till Ormsö och ombildas till lanthushållsskola; om det ansågs nödvändigt skulle man kunna fortsätta med en lantbruksskola på Birkas. Alla möbler och all undervisningsmateriel som då ännu

fanns i prästgården på Ormsö skulle emellertid den tänkta lanthushållsskolan få disponera över. Jag talade om för landshövdingen att denna skrivelse var sammanställd av kommunalnämndens ordförande på Ormsö av rent personliga skäl och att en dylik överflyttning och omorganisation av skolan skulle innebära dödsstöten för Birkas.

Landshövdingen sade till mig: "Skriv nu genast till folkbildningskommisariatet i Reval och framlägg din syn på saken och res dit och framlägg även muntligt dina synpunkter, innan jag vidarebefordrar denna skrivelse. Du vet att kommunalnämndens ordförande på Ormsö är medlem av kommunistiska partiet och att varken du eller jag hör dit. Hans ord väger tungt." Jag reste dagen därpå till Reval och talade med myndigheterna vid folkbildningskommisariatet, och där sade man till mig: "Det var bra att vi fick veta hur det ligger till." Därmed var den sista attacken mot Birkas' existens avvärjd. Det var tur, ty samma höst lade röda armén beslag på prästgården på Ormsö.

I slutet av oktober månad fick jag även lärarfrågan ordnad genom att anställa f.d. svenske folksekreteraren N. Blees och lanthushållslärarinnan Ingeborg Thomsson.

Ett par veckor innan skolan skulle börja, hade bara fem elever anmält sig och det fordrades minst tjugo för att vi skulle få anslag till lärarlöner och driftskostnader. Orsaken till att så få anmält sig var att man ute i bygden inte visste om skolan skulle börja på nytt igen vid Birkas. Jag ringde till praktiskt taget alla folkskollärare i svenskbygden och bad dem hjälpa mig. På Ormsö var lärarna mycket positivt inställda och lovade göra vad de kunde, men på Nuckö fick jag av många till svar: "Det är väl inte nödvändigt att öppna Birkas igen. Vi skall väl snart alla flytta över till Sverige och då får vi börja gå i skolan där." Några till och med svarade: "Det är bättre om skolan på Birkas inte öppnade igen, så ser ryssarna att vi inte har någon lantbruksskola mer och ger oss utresetillstånd till Sverige."

Det var bara Anton Vesterberg i Höbring som aktivt lo-

vade hjälpa mig med elevanskaffningen. Vi reste omkring i byarna i Rickul kommun, och tack vare Vesterbergs goda namn och tack vare att han var så välkänd i bygden lyckades vi till sist få ihop det nödvändiga elevantalet. I november månad kunde vi liksom under tidigare år börja undervisningen, denna gång med 22 elever.

Under läsåret 1940—41 var skolarbetet fullt av besvärligheter. Dagligen kom det ut nya lagar och förordningar. Undervisningsprogrammet lades helt om efter sovjetryskt mönster. Vid Birkas hade vi tidigare arbetat med samma kursplan som gällde vid de ettåriga lantbruksskolorna i Sverige. Förutom de vanliga lantbruksämnena hade vi på skolschemat även haft geografi, historia och fem timmar i veckan estniska språket. De tre sistnämnda ämnena togs nu bort och i deras ställe infördes fem timmar ryska och två timmar Stalins konstitution i veckan.

Skoljordbruket ombildades till sovhoz, och jag fick göra upp den ena femårsplanen efter den andra för jordbruksproduktionen.

Från skolans bibliotek fick vi sortera ut all religiös litteratur och sända den till Reval. Då och då kom det till skolan organisatörer för ungdommunister och pionjärerna och försökte organisera ungdomarna i respektive organisationer. I elevernas dagrum fick vi inreda ett s.k. rött hörn. Detta gjorde vi på följande sätt. På ena långväggen spände vi upp rött spännpapper, sedan satte vi upp porträtten av Marx, Engels, Lenin och Stalin. Kring dessa porträtt fäste vi upp banderoller med de vanligaste kommunistiska slagorden, såsom Proletärer i alla land förenas osv.

Trots en del besvärligheter, som övergången av skolundervisningen till det sovjetryska skolsystemet medförde, kunde vi den 1 maj 1941 avsluta skolans tjugoförsta årskurs.

I maj månad arresterades skolans bokhållare, och orsaken härtill sades vara hans samröre med de under hösten 1940 utflyttade balttyskarna, och den 14 juni deporterades skolans lärare N. Bles.

Den 20 juni ringde telefonen, och en kvinnlig röst sade på estniska: "Tag emot följande telefonmeddelande: Folkbildningsavdelningen vid verkställande kommittén i Wieks län meddelar härmed, att på kommunistiska partiets order Birkas' lantbruksskolas föreståndare Fridolf Isberg till samma skolas instruktör Ernestiine Siniveer skall överlämna all Birkas' lantbruksskola tillhörande egendom, både det som gäller själva skolan och det som avser skoljordbruket. Denna överlämning skall ske inom tre dagar och bekräftas med en akt upprättad i tre exemplar. Brev följer."

Jag frågade om jag var avskedad från min befattning och om jag i såfall kunde lämna skolan, men jag fick till svar: "Det vet vi inte." Följande överlämningsakt upprättades.

Överlämningsakt

Enligt inventarieböckerna har Birkas lantbruksskolas föreståndare Fridolf Isberg till samma skolas instruktör Ernestiine Siniveer överlämnat följande till skolan hörande lösöre, undervisningsmateriel och hushållsinventarier till ett värde av

	rbl 10.998:—
Kontanta tillgångar i kassan	98:13
Till läraren N. Bles outbetald lön för juni och juli mån.	1.254:57
	<hr/>
	Summa rubel 12.340:70

Dessutom överlämnas här i Förra Kreditbanken Kihlbergiska fondens bankbok på 300 estniska kronor och i samma bank gällande Birkas' lantbruksskolas bankbok nr 2069, innehållande 117:78 kronor.

Enligt inventarieboken överlämnas också skoljordbrukets lösöre, djur och jordbrudsredskap till ett värde av	13.873:40
Förråd och spannmål i magasinet	1.135:60
Kontanter i kassan	1.128:03
	<hr/>
	Summa rubel 16.101:03

Denna överlämning och mottagning sker denna dag enligt skrivelse nr 22 av den 23 juni 1941 från Folkbildningsavdelningens föreståndare vid verkställande kommittén i Hapsal.

Denna akt är upprättad i tre exemplar, av vilka ett behålles av Fridolf Isberg, ett lämnas till E. Siniveer och ett sändes till Folkbildningsavdelningen vid verkställande kommittén i Hapsal.

Birkas den 26 juni 1941.

Överlämnat: Fr. Isberg.

Mottagit: Ernestiine Siniveer.

Den 26 juni reste jag till Hapsal och överlämnade denna akt till Folkbildningsavdelningens föreståndare och frågade honom, varför jag blev avskedad från tjänsten och om jag kunde lämna Birkas. Han svarade: "Anledningen torde nog vara den att det är krig nu mellan Sovjetunionen och Tyskland och att ni skall ha alla papper klara så snart mobiliseringsordern kommer. Ni får på inga villkor lämna skolan, det är nu vid dödsstraff förbjudet att lämna en arbetsplats."

När kriget den 22 juni bröt ut mellan Sovjetunionen och Tyskland, beslagtogs skolans bil av röda armén, radioapparatens måste lämnas till förvar i kommunalhuset och skolans hästar rekvirerades av röda armén. Den 22 juli mobiliserades alla arbetare vid skolorbruk i röda armén och allt arbete stod stilla en tid framåt; bara det allra nödvändigaste utfördes med tillfälligt lejd arbetskraft.

På hösten 1941, då de tyska trupperna invaderade Nuckö, fanns ingen annan kvar av de människor som på våren börjat arbeta vid skolan än rättarens hustru och hennes två små barn. Alla andra var borta i Ryssland.

Birkas kom under tre veckor att ligga intill fronten, och därför inkvarterade tyskarna ca 150 man i skolbyggnaden och ställde upp tre kanoner utanför skolan med kanonmynningarna pekande mot Ormsö, där det ännu fanns ryska trupper.

När Ormsö hade intagits av tyskarna, gav sig de tyska trup-

perna i väg från Birkas. De tog med sig alla verktyg från skolans slöjdsal och hälften av allt stråfoder. Största delen av fodersäden hade de utfodrat till sin hästar, som varit insatta i skolans stall och ladugård.

I oktober månad fick jag tillbaka min befattning som rektor och började genast arbeta för att få skolan igång. Det var inte lätt. De skamfilade skollokalerna behövde repareras efter de tyska soldaterna. Men hur skulle det ske? Förra hösten fanns det inte pengar till reparationsarbeten, nu fick jag pengar men nu fanns det inte material för renoveringsarbetena. Samtliga lärare var borta, och en stor del av den svenska befolkningen såg förtvivlat på läget. Alla ville resa till Sverige, och därför var det svårt att få både lärare och elever till skolan. Efter många besvärligheter kunde jag låta utföra de allra nödvändigaste reparationsarbetena i skollokalerna och fick folkskollärare Carl Blees och Ingeborg Thomsson anställda som lärare, så att vi i början av november månad åter kunde börja skolarbetet med 22 elever.

Undervisningsprogrammet blev nu praktiskt taget detsamma som under den estniska självständighetstiden. Skillnaden var bara den att vi i stället för estniska fick läsa 5 timmar tyska i veckan. Tyskarna lade sig aldrig i vår undervisning eller tvingade oss att bli nazister.

Svårigheterna under den tyska tiden låg på den ekonomiska sidan. Skoljordbruket kontrollerades nu av en Oberverwalter i Hapsal och denne förbjöd oss att ta mjölk från skolans ladugård till hushållet. Vi fick därför tidvis köpa mjölk från bondgårdarna i byn. Alla matvaror, som eleverna behövde, fick de taga med sig hemifrån.

Den tyska ockupationstiden var full av besvärligheter, av vilka några hade en ganska sorglustig karaktär. Sålunda kom det i december månad en tysk delegation till skolan. Den bestod av fyra man. Av dem var två läkare, en partiman och en mysisk figur i SS-löjtnantsuniform, som hette doktor Lienhard. I sällskap med dem var också Hj. Pöhl. Vad denna femmanna-grupp egentligen ville hos oss vet jag icke. Enligt deras egen

utsago skulle huvuduppgiften för dem vara att undersöka om estlandssvenskarna var arier. För att delegationen skulle kunna konstatera detta, fick ett antal ynglingar klä av sig och deras kroppsmått och kroppsform undersöktes mycket noga och antecknades. Även prosten Hjalmar Pöhl och jag fick klä oss nakna och genomgå en grundlig granskning i mitt sovrum. Senare fick jag ett meddelande att den svenska befolkningen i Estland var germaner med ett visst baltiskt inslag. Vi på skolan tog det hela som ett elakt skämt.

I mitten av januari månad kom det till skolan en rikssvensk delegation bestående av kammarherre James Dickson, doktor Gerhard Hafström och major Carl Mothander. I deras sällskap fanns även doktor Lienhard och Hj. Pöhl. Vad dessa svenskar hade för ärende och vad de egentligen ville på skolan, fick vi aldrig besked om. De vistades där några dagar och reste omkring i svenskbygden. När vi förde på tal, att de skulle hjälpa oss att få resa över till Sverige, möttes vi av både Hafström och Dickson med isande tystnad och blev utskällda av Mothander.

Det verkade som om svenskarna var ganska oinsatta i förhållandena i landet och vid skolan. Hafström bad mig kort efter deras ankomst att skriva ett PM och meddela hur mycket pengar vi behövde för att kunna arbeta vid skolan. Jag svarade bara, att just nu led vi inte brist på pengar utan väl på matvaror och övriga förnödenheter. Hur han hade tänkt att dessa pengar eventuellt skulle sändas till oss begrep jag inte, då det på hösten 1940, då skolans vara eller icke vara stod på spel, inte gick att sända oss av svenska riksdagen redan anslagna medel. Han fick det begärda PM-et.

Så länge skolan arbetat med från Sverige anslagna medel hade lärare och rektor haft fri kost, och dessa medel kunde även användas att ta emot gäster. Därför var det vanligt att alla som kom på besök blev frikostigt mottagna. Numera måste rektor och lärare betala mat och uppehälle för alla dessa delegationer, som titt och tätt kom till skolan. Inte en enda av dessa objudna gäster betalade ett öre för sin vistelse där.

Till råga på allt var allting nu ransonerat, och de flesta matvaror gick icke att köpa för pengar. Vilde man köpa smör eller fläsk vid sidan om de små ransoner, som tyskarna hade tilldelat oss, så var de okristligt dyra. Som exempel kan nämnas att ett kilo smör på svarta börsen kostade 50 Rmk och att våra löner varierade mellan 200 och 300 Rmk i månaden. Ingen av våra besökare ville ens lämna en enda ransoneringskupong. Däremot var de svenska delegationsdeltagarna mycket måna om att jag skulle betala tillbaka min resterande studieskuld på 350 kr till Riksföreningens lokalavdelning i Stockholm, vilket jag också gjorde.

Trots det tryckta ekonomiska läget och bristen på matvaror och övriga förnödenheter kunde vi den 1 maj 1942 avsluta skolans tjuogoandra årskurs.

Den 16 juni 1942 kom en morgon två ynglingar till mig på Birkas och lämnade fram en papperslapp med följande innehåll.

Rektor Isberg.

I samband med Generalkommissariens besök på Birkas folkhögskola den 21 juni 1942 kl. 19.00 göres det uppdrag åt Eder att ombesörja följande:

- 1) uppsnygga skolan,
- 2) uppsnygga skolans park och idrottsplan,
- 3) ombesörja tillräckligt material till bålet,
- 4) utpryda festplatsen (idrottsplatsen),
- 5) att ombesörja att folk från längre håll har möjligheten, att få kokt vatten, ev. te eller kaffe.

Reval den 15/6 1942.

I uppdrag av dr. Lienhard.

(Två underskrifter)

Jag blev helt uppbragt över ynglingarnas snäsiga ton och sade bara: "Det är inte möjligt för oss här på skolan att utföra detta arbete eftersom det bara finns två man anställda i jordbruket och dessa behövs för brådskande jordbruksarbeten nu." Den ene ynglingen, som var chef för det av tyskarna

bildade hemvärnet ("odalvärnet"), blev arg och sade: "Du skall akta dig att sätta dig upp mot Lienhard." Ett tydligt hot! Jag brydde mig inte om detta och bad honom ta hemvärnsmännen med sig och komma till skolan nästa dag och utföra arbetet. Han vägrade och så gick de i väg.

Nästa dag tidigt på morgonen kom det estniska hemvärnets chef på Nuckö hem till mig och frågade: "Vad betyder detta? Jag har fått order från hemvärnschefen i Hapsal att komma hit till skolan och göra idrottsplatsen i ordning för en utomhusfest. Vad är det för fest?" Sedan jag förklarar saken för honom, kom han nästa dag tillbaka i sällskap med ett tiotal man, och de gjorde festplatsen i ordning.

Den 20 juni kom fyra hemvärnsmän till skolan. På en kärra, som de drog för hand, hade de två små ölfat, vilka innehöll ca 100 liter hembryggt öl. Jag frågade dem vart de skulle med dem och fick till svar: "Vi har fått order av dr Lienhard att brygga detta öl och nu skall vi ställa in det i skolans gästrum, så att gästerna i morgon har något att dricka. Ge oss nyckeln till rummet så att vi kan låsa in ölfaten." Jag vågade givetvis inte neka dem tillträde till skolan. De ställde in ölet, tog nyckeln med sig och vinglade halvfulla i väg.

Detta var ett slag i ansiktet på oss vid skolan. Mig veterligt hade ingen hittills offentligt druckit vare sig öl eller brännvin i skolans lokaler, och nu skulle plötsligt tyskarna ställa till ett jättesupkalas med folk från hela svenskbygden i Estland.

Vid middagstiden den 21 juni samlades flera hundra människor från samtliga svenskorter på skolan. Den väntade generalguvernören Lietzmann kom icke. Samma kväll samlades alla ute på idrottsplatsen i skolans närhet. Där hade man staplat upp en stor rishög. Kring denna samlades en klunga högre tyska officerare och någon av dem tände eld på rishögen; samtidigt kom några hemvärnsmän bärande med en docka som skulle föreställa en rysk politruk, som de kastade på bålet och brände upp. Under tiden gick en ölstänka kring bland tyskarna.

Jag stod tillsammans med landshövdingen Roos i Hapsal på avstånd och såg på spektaklet, och Roos sade till mig: ”Jag undrar om även vi andra klassens medborgare senare skall få smaka på ölet?”

Vid mörkrets inbrott samlades man till dans inne i lokalen. Så länge ölet räckte söp deltagarna kraftigt, och då en del av dem hade med sig hembränt brännvin, förvandlades skolan snart till ett fyllonas inferno. Här och där i elevrummen låg fulla karlar och spydde. Det hela var äckligt. Dr Lienhard hade hela tiden en skara trogna kring sig, och då och då bjöd han dem på brännvin ur en fickplunta.

När de flesta vid midnattstiden hade gett sig i väg liknade skollokalerna en svinstia. Vi hade flera dagars arbete med att göra rummen rena. Vi alla som arbetade vid skolan var rasande över att bli behandlade på detta nedriga sätt.

Under sommaren var det besvärligt för oss vid skolan. Titt och tätt kom det grupper av tyskar och ett par gånger även delegationer av rödakorsmän från Sverige på besök, och vi var tvungna att ta emot dem och bjuda på mat med de små resurser vi hade i matväg. Det till och med hände att några av dem senare starkt kritiserade skolans husmor för att de fått för enkel mat. Vad skulle vi göra? Alla matvaror var strängt ransonerade.

På hösten slutade C. Blees sin befattning vid skolan och erhöll föreståndarbefattningen vid Hullo folkskola på Ormsö. I hans ställe anställde jag Rickard Stahl, och av för mig obekanta skäl nödgade Lienhard mig att anställa Alma Pöhl som husmor.

Elevantalet blev detta år något större än under de tidigare åren. Detta berodde på att ett antal ynglingar sökte sig till skolan för att undgå uttagning till arbetstjänst i Tyskland. I början av november månad 1942 kunde vi således igen börja skolan med 28 elever.

Skolåret 1942—43 var ganska händelselöst och trist. Den 1 maj kunde vi avsluta skolans tjugotredje årskurs, vilken också skulle bli den sista vid Birkas. Under de 23 år som sko-

lan arbetat hade inte mindre än 577 elever fått sin utbildning där. Antalet elever per läsår och fördelningen mellan flickor och pojkar framgår av tabell i Elmar Nymans uppsats, s. 61.

De elever som under de gångna 23 åren hade fått sin utbildning vid Birkas hade på olika sätt varit till stor nytta för svenskbygden. Många av dem hade efter sin vistelse vid Birkas fortsatt att studera och blivit folkskollärare och tjänstemän bland svenskarna. Andra igen hade blivit banbrytare för nyodling och för rationalisering av de uråldriga jordbruksmetoder, som ännu fanns kvar i början av 1920-talet. De kvinnliga eleverna hade höjt hemkulturen genom att införa bättre hygien och matlagning i hemmen. För många blev skolan också en spångbräda till bättre villkor utanför bygden.

Då det på hösten 1943 stod klart för alla, att den svenska bosättningen i Estland stod inför sitt slut och att estlandssvenskarnas flerhundraåriga vistelse där var all, måste även jag lämna Birkas och söka mig över till Sverige. Vid avresan kände jag dock en stor tillfredsställelse över att jag praktiskt taget utan stöd från Sverige kunnat hålla skolan i gång under fyra år och under denna tid kunnat hjälpa icke mindre än 94 unga estlandssvenskar att få en utbildning, som de efter ankomsten till Sverige med all säkerhet skulle ha stor nytta av.

EESTI
RAHVUSRAAMATUKOGU
AR